

Forfatter: Rode, Helge

Titel: Krig og Aand

Citation: Rode, Helge: "Krig og Aand", i Rode, Helge: *Krig og Aand*, Gyldendalske Boghandel, 1917, s. 1. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-rode_05-root.pdf (tilgået 25. april 2024)

Anvendt udgave: Krig og Aand

HELGE RODE

KRIG OG AAND

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

KJØBENHAVN OG KRISTIANIA

MDCCCCXVII

2

3

HELGE RODE

KRIG OG AAND

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

KJØBENHAVN OG KRISTIANIA

MDCCCCXVII

4

Copyright 1917 by Helge Rode.

Oplag 1250 Eksemplarer.

KJØBENHAVN — FORLAOSTRYKKERIET

5

INDHOLD

- Side
- KRIG OG AAND
 - I Optegnelser fra Krigens første Tid.....11
 - II Krig i neutralt Land.....24
 - III Krig og Fred.....35
 - IV Videnskab og Kunst.....37
 - V Filosofien og Religionen.....46
 - VI Kirken.....51
 - VII Religionen og Paven.....57
 - VIII Europas Aandsliv før Krigens.....64
 - IX Darwinismen.....68
 - X Naturalismen.....71
 - XI Nietzsche.....76
 - XII Ouverture til Verdenskrigen.....83
 - XIII Tidens Mand som Fredsstifter.....92
- KRIGSPROBLEMET
 - XIV Vor Opfattelse af Krigens.....113
 - XV De 8 hos Josty.....119
 - XVI De 8 og Kæmpen.....125
 - XVII Sommerferieklikken.....133
 - XVIII Sankt Hans Baalet.....143
 - XIX Nationen.....147
 - XX Organisationens.....153
 - XXI Moralen.....159
 - XXII Tragedien.....167
 - XXIII Veje til Fred?.....169

- XXIV Sammenslutningens Lov.....182
- XXV Den sympatiske Krig.....187
- XXVI Fred.....194
- XXVII Fred og Aand.....204
- XXVIII Mennesket.....210

6
7

Denne lille Bog er udarbejdet paa Grundlag af et Foredrag, som jeg holdt for første Gang i Efteraaret 1914. Hvad Fremstillingen af det europæiske Aandsliv før Krigen angaar, saa bemærker jeg, at den ingenlunde prætenderer Lærdom, den er et Forsøg udført af en, som kun til Nødtørftighed har fulgt med paa de forskellige Omraader, der berøres. Hensigten er da ogsaa kun at skildre, hvad der er naaet frem til den almindelige Dannelses Bevidsthed. — Som Indledning til Bogen har jeg anvendt nogle Optegnelser fra Krigens første Tid. Her antydes den Tankegang, som nærmere udvikles i det Følgende.

September 1917.

H.R.

8
9

KRIG OG AAND

10
11

I

OPTEGNELSER FRA KRIGENS FØRSTE TID

Det er med en underlig Følelse, man i disse Tider sætter sig paa en Stol for at skrive Ord paa Papiret. Verden har nu vist et Ansigt, som gør, at Ord ikke staar højt i Kurs. Fredens Mænd i et fredeligt Land, som vi alle haaber, maa blive skaanet for Krigens Rædsler, griber sig selv i at spørge, om der egentlig gives nogen anden fornuftig Beskæftigelse i denne Verden end at slaa ihjel og lade sig slaa ihjel? Saaledes er Tingene bleven sat paa Hovedet. Alligevel — Fred har vi jo lykkeligvis og paa Freden og dens Værdier maa vi holde til det yderste.

En berømt norsk Kunstner hændte det i hans Ungdom paa en Rejse i Italien, at han blev mistænkt for at være Anarkist. Hans Signalement passede til Brescis og han blev uden videre kastet i Fængsel. Denne Hændelse gav ham den uforglemmelige Erindring, at Mennesket har to Ansigter, som han sagde. Det var ikke fordi Verden havde set altfor mildt til ham tidligere; men det Ansigt som han nu saa, havde han dog ikke kendt. Denne utilgængelige Haardhed, denne ubønhørlige, frysende Fjendtlighed hos Mennesker, som dog kunde smile, bukke, trykke i Haanden og sidde stille i Solen og ryge Pibe — den virkede som en Aabenbaring fra Helvede paa Fredens Mand. Nu har det andet Ansigt vist sig, hælligere men ogsaa vældigere end nogensinde for den hele Verden.

Det var jo bleven ret almindeligt ikke at tro paa Krigen. Man spørger, hvorfra denne Tillid egentlig kommer? De, som i Fredstid beskæftiger sig med Menneskets Psykologi, kommer dog ikke til saa tillidindgydende Resultater. Man søger forgæves en Begrundelse for at Staterne skulde være gode og kærlige. Var da den

fredelige Verden idyllisk til Bunden? Saa vi ikke, at Menneskets Sind var fuldt af Forfængelighed og Ærgerrighed, Falskhed, Hovmod, Misundelse, Havesyge, Gridskhed og Had? Saa vi ikke ogsaa noget, som vi kalder Stolthed? Og naar vi gik dybere ned under godt og ondt, mødte vi saa ikke Selvopholdelsesdriften, som laa og glødede paa Bunden, istand til alt.

I det daglige Liv ser vi kun glimtvis det andet Ansigt, det som er Sten og Ild. Det er ikke yndet, derfor skjuler det sig. Samfundet, som omgiver os, har ingen Sympathi for den Enkeltes Fordringer og udøver en uhyre Tvang. Enhver skal have sin Plads i Maskineriet, og det gælder om at Hjulene gaar saa glat, som muligt, helst uden Lyd. Hvor ofte hører vi dog ikke, at de knager uhyggeligt. Vi ser det andet Ansigt røre sig bag Freden selv den gode kan miste Taalmodigheden, selv den Blide har Negle og et uagtsomt Puf, en utilsigtet Krænkelser, er nok til, at der udgaar Lyn fra de mildeste Øjne. Er Freden ikke fuld af Sorger, Ulykker og Møje? 13 Hvor megen Æventyrtrang kvæles ikke i en Kedsomhed, som gør ond. Er der ikke nok af Skadefryd, naar det gaar andre galt og af Glæde over Næstens Død, naar den giver dig selv Brød? En uhyre Ligegyldighed for andres Ve og Vel er almindelig, og hvad maa ikke det Under, som vi kalder Kærligheden, tilgive og taale for at bevare sig selv og sin Magt?

Fredens Ansigt synes uendelig skønt og godt, naar vi ser det ved Siden af Krigens; men i sig selv er det tvetydigt og usikkert, fuldt af Bagtanker og hemmelige Trudslers.

Hvis vi bruger det Udtryk, at Menneskenaturen er „syndig“, hvis dens Selviskhed er „Synd“ — saa straffer den nu sig selv. Op til Kamp! Op til Dom! Den ulykkelige Menneskehed rammer sig selv med Lynet og pidsker sig selv med Svøber af Jern! Men i det Øjeblik Krigen indtræder, sker der en Omvurdering. Ondt er ikke længere ondt. Det kæmpende Folk kender ingen anden Dommer end sig selv og sin Skæbne, og idet det udgyder Strømme af Blod for sin egen Eksistens, erkender det sig selv, at være godt. — Det sætter Livet ind for sin syndige Natur og har i det samme Øjeblik givet sig selv Syndsforladelse! Der er kun et Maal nu. De stærkes Vilje besætter de svage. Der er kun en Vilje nu, og den højeste og den laveste har samme Gru og samme Haab. Indadtil Fred og Enighed som aldrig før — udadtil det andet Ansigt!

Det er naturligvis kun set i store Træk, at Krigen tager sig saaledes ud — og Regnskabet er ikke dermed gjort op! — men Krigen tvinger til at se stort. 14 For vor Tanke danner der sig nye Væsener. — Det er Folkene. Vi ser ikke de enkelte Mennesker gaa imod hinanden. Vi ser Giganter i Kamp og Tilskueren vænner sig straks til en Vurdering, som under alle andre Omstændigheder vilde forekomme ham unaturlig og oprørende, men som er de kæmpendes egen. Hundrede Mand dræbt, det er intet. Tusind Mand dræbt, det er kun en Rift. Fem Tusind Mand dræbt er kun et Saar, som let forbindes. Ti Tusind Mand dræbt er kun en Finger skudt af.

Det er forfærdeligt; men saaledes er det. Hvem tænker paa de døde? Der tænkes kun paa Sejr og Nederlag! — Alligevel maa vi stanse og tænke paa dem et Øjeblik. De var jo ikke blot Dele af et Folk, de var ogsaa Mennesker, som vi! Og borte nu, mejede ned! De tager ikke Del i Sejren og Nederlaget. De, som kæmpede vildst, som ofrede mest og faldt, de faar intet at vide om Slagets Udfald. Hvad enten de var paa den sejrende eller den tabende Side, saa er de lige døde, og den Sejr, de har vundet, er den samme. De hører nu til en større Brigade, end da de stod i Rækkerne. Vi har kun den Trøst, at det vel er bedre at være i de Dødes Rige end i Louvain og Charleroi.

Vi genoplever vor Barndoms Romanlæsning. Fjerne Mindelser om Ingemann og Walter Scott dukker frem i Dagens fulde Lys. Nu ser vi i Avisernes Spalter, hvad det altsammen indeholdt.

Spioner klædt som Nonner bliver opdagede, flygter gennem Gaderne, fanges og skydes ned! Det er 15 brogede og hemmelighedsfulde Ting, som det engang var morsomt at læse om. Middelalderen er kommen tilbage og dens Farver røres nu sammen med Nutidens Automatisme, ligesom i et Barns Æventyrfantasi, hvor det mekaniske Legetøj bliver blandet sammen med Helte og Konger. Ind i Liége kom et Optog. I en „Bil“ sad en Parlamentær med Bind for Øjnene. Bagved red en Rytter med en hvid Fane paa en sort Hest! — Romantik! — Nu ser vi, hvad den rummer.

Vi sættes tilbage, vi genoplever svundne Ting. Det er Krigens Primitivitet, at dens inderste Kerne er saa barnlig, at den er i Slægt med noget, som vi maa smile af. Søger vi en Tilknytning mellem Krigen og noget, som har haft Plads i vort eget Liv, saa finder vi vor Barndoms Romaner, Lege og Kampe. Alt det lyse, som laa paa Bunden af vor Erindring, maset ned under Lag af Livets alvorlige Oplevelser og Dagenes Besvær, det lever nu op og folder sig ud for vore Øjne i frygtelig Alvor. Hvad er det, der siges og tænkes nu? Det er ikke Dybsindigheder, som vi kan beundre. Kom an! og Triumfraab og Bortforklaringer af Nederlag: Jeg slog ham! Jeg stod mig! Løgne og Trudslers, Pralerier og Udsældninger, som hos Skoledrenge. Ordene er Aandsfortærelse; men Handlingerne er dybsindige!

Krigsbilledets Gru og Kraft øges af Nutidens Maskiner. Middelalderen var ikke saa fantasifuld i Rædsler.

Zeppelineren kommer brummende ind over Byen ved Nat, større og grummere end Sagntidens Drageuhyrer og udspyende en farligere Ild. Flyvemaskinerne 16 kredser kæmpende over Hærene, og ude

over Havet staar de stille ligesom med krummede Klør og stirrer ned paa Undervandsbaaden, som er rede til Stød mod Dreadnoughthens Hvalfiskebug.

Og Mordmaskinerne arbejder! „Her har vi noget, som er godt,“ siger Officeren og klapper den nye Mørser, som myrder, saaledes som aldrig nogen har myrdet før og Soldaterne omfavner og kysser deres Broder af Jern. Haarde Tider! Besjælet af vore frygteligste Tanker bliver Kanonen Idealet. Den er det sande Overmenneske, der løfter sin Røst og overdøver alle; dens Handlinger er gode.

Dagene er mætte og tunge af Rædsler, af Ydmygelsens Kvaler og Lovløshedens Afskyeligheder og Barbariets blinde Rasen. Alle Helvedes Magter slippes løs og hvæser og fnyser. Hjertet krymper sig sammen og Pennen vil ikke skrive, hvad der sker. Menneskene har kaldt paa Døden og den kommer dem kæmpestor imøde. Vidste de, hvad de gjorde?

Men midt under alt dette, dør Folk som før en naturlig Død i deres Seng. Beskedent og lidt forlegent minder de om, at Døden ikke blot hører Krigen til. Den gamle Pave dør ogsaa en naturlig Død. Af Sorg, siger man.

Der gribes Forrædere! Skuldrene op mod Muren og ud af denne Verden, med et Skud af Foragt! Hvem maaier Dybden af denne Elendighed? Forræderen er kun sig selv, han har revet sig løs fra al Helhed, Skuldrene mod Muren; men intet, slet intet Rygstød i sig selv. En Afgrund af Ulykke og Skam styrter sammen 170g en usalig er borte. Medens Hærene som Giganter tørner sammen hører vi ogsaa Tale om Borgere og selv denne jevne Betegnelse faar en Klang af Middelalder. Borgere tages som Gidsler og føres gennem Gaderne. Borgere griber til Vaaben og skydes ned.

I en Redegørelse fra forleden staar der, at kun „en Borger blev skudt“. Tanken dvæler et flygtigt Øjeblik ved denne enkelte. Hvem? Han bliver saa lille i dette Virvar af Død. Vi ser for vore Øjne et menneskeligt Væsen saa abstrakt, som en Bonde i et Skakspil. Vi ser to Arme, to Ben og et Hoved. Ingen individuelle Kendetegn. En Borger plejer at have Kone og Børn tænker vi. Maaske stritter han imod et Øjeblik, spræller lidt og skriger, og saa er det forbi! Maaske forholder han sig stum og rolig? — Men det er allerede et Par Dage siden og der er mange Lag af Døde over ham. — „En Borger“! Af særlige Kendetegn er der kun et. Han er ikke i Uniform men bærer Klæder som vi. Der falder et Skær af Middelalder over os selv.

Der er ingen Illusion saa frygtelig bedragerisk, som den, at Krigen er skøn; men kan den udryddes? Hundrede Gange kan Erfaringen raabe, at det er Løgn; men Erfaringen glemmes og den store Drift blusser op paany. Kraftens, Modets og Sejrens Glorie lyser lokkende over Afgrunden.

Sejren! for der er dog et Ord som udtales nu, der rummer en Verden af Rigdom og Skønhed, et Ord som bevæger Menneskene saa dybt, som om det aabnede for Livets inderste Hemmelighed, Sejren! For 18dette Ords Lykke kæmpes der. Det er Kampens eneste Maal og Ret.

Hvad er Sejren? Det er ikke selve Kampen, for Ordet betyder ligesaa meget Kampens Ophør. Sejren er det lykkelige Aandedrag efter en kvælende Mare. Frisk Luft i Lungerne, Lys, Sol, Frihed! Vækst! — Krigen, som i det Øjeblik den bliver til Fred folder sig ud i en Kæmpeblomst af berusende Skønhed.

Lutter Glans, Ynde og Duft for dem, som ikke har maattet betale dens højeste Pris.

Naar Troen paa Krigens Værdier har bevaret sig, trods alt, saa er det fordi, der er et Element af Sandhed i den. Den Enkelte kan pege paa den Enkeltes og tusinde Enkeltes Lidelser og Død; men i det Øjeblik, han glemmer sig selv og føler sig som Led i et Folk, har han ikke længer Blik for den enkeltes Betydning i og for sig. Folket har en rummelig Bevidsthed; her gælder kun Helheden.

Sammenholdet, Fortætningen, den fælles Aand og Vilje gør, at Krigen trods alt er ophøjet. Noget uhyre stort skabes. En mægtig Følelse bruser gennem Millionerne og binder dem sammen. I disse sublime Øjeblikke erkendes det, at et Folk i Virkeligheden er et levende Væsen, og det Lands Befolkning, som ikke under nogen Omstændigheder kunde føle dette, vilde ikke længer være noget Folk.

Rudyard Kipling har i sit Krigsdigt sagt det i to Linjer.

19

stands when Freedom falls!
who dies when England live!

Enhver af de Nationer, som kæmper nu, kæmper — eller tror ialfald at de kæmper — for det samme: sin Frihed. Ud fra den samme stolte Lære, at der er ingen Død, naar Folket lever. De, som hader Englands Navn behøver kun at ombytte det med deres eget Lands, saa er Fjendens Ord talt ud af deres Hjerte.

Det tragiske er imidlertid at Menneskene ikke kan holde sig paa denne Højde. Naar Hæren er sprængt er der kun den ulykkelige, svage, forkomne Enkelte tilbage, de lidende er Enkelte, de lemlæstede og døende er

Enkelte. Tragedien er derfor uhyre og mangfoldig. Det besejrede Folks Fællesulykke rummer Tusinder Sørgespil og Sejerherrens Lykke gør det samme.

Men mægtig er Tragedien i sin Stræben, og rystende i sit Fald. Det er dette, som gør, at Fredens Mænd nølende maa bøje sig for denne Krigs Storhed. Hvilke Værdier, den end tramper ned og hvor frygtelig en Foragt den end viser for Menneskeliv og Lykke, den skaber dog ikke Foragt for Mennesket selv. Den skaber Respekt! Men hvem har Ord for de Følelser, der fylder os. Vi kan ikke omfatte denne Sum af Kraft og Ulykke, af Heltmod og Skændsel, der ligesom en Bombe sprænger vort aandelige Væsen.

Aanden kan jo nok svinge sig op til Højder, hvorfra selv denne Verdenskrig et Øjeblik synes lille og forbigaaende. Lidt Røg og Larm i Luftens nedre Lag, lidt Bumbum fra Brummerne, en Linje af næsten usynlige Prikker over Markerne. Kryb, som kravler, Kravl, 20som kryber paa Klodens store Overflade; Kryb og Kravl, som graver sig ned i Jorden og stikker de smaa Hoveder op over Grøfterne for at kigge og dræber hinanden, med bitte smaa Kugler. Smaa og forbigaaende Mennesker, slet ikke andet. „Om hundrede Aar er alting glemt“ siger det vise Ordsprog, og Verdenskrigens blodige Virkelighed bliver da ogsaa engang til kun en Lektie, som Børnene sveder over, mens de skotter ud af Vinduet, hvor de frie Skyer gaar. Livets største Grumhed ligger i dets evige Ungdom. —

Ak, men Aanden, som ser ned paa Livet er tit en Bedrager. Legemet maa jo dog blive paa Jorden mellem de Ting, som hører Jorden til, det formaar ikke at løfte sig op over Nuet og Hjertet bliver efterhaanden for tungt til ret at kunne flyve. —

Alligevel er Krigen maaske mere rig paa sand Filosofi end Fredstiderne var. Fredens Tænkere taber maaske Besindelsen; men der stikker en baade praktisk og sublim Filosof i den gode Soldat.

Vi, som er fjerne Betragtere af Slagene, tænker jo mest paa Rædslerne. Det passer heller ikke for fredelige Folk at svælge i Kampe, som vi ikke deltager i, og triumfere over Sejre, som vi ikke har været med til at vinde.

Vi ser mest Rædslerne, som sætter vor Fantasi i Flamme, og føler stærkest med den fredelige Befolkning, hvis Jord bliver hæret, hvis Hjem bliver brændt, de lange Ulykkestog af Flygtninge fra Nordfrankrig og Øst-Preussen, og al den bitre Jammer, som raaber 21mod Himlen, fra det nedtrampede sønderrevne Belgien.

Det er naturligt for os, at disse Indtryk gaar os dybest til Hjerter. De smaa Lande, hvor Blod er en mere kostbar Vædske end i de store Riger, kan ikke faa nogen bedre Rolle at udføre, end den, som Skæbnen nu har tildelt Holland: at hjælpe de ulykkelige. De smaa Lande forstaar hinanden i denne Tid. Holland tager sin syge Broder ved Haanden.

Men hvis vi vil bedømme Krigen med vort Dagliglivs Maalestok og kun se Rædsel, Grimhed og Nedværdigelse, saa forvansker vi dens Billede og danner os et falsk Begreb om Menneskenaturen og dens Udstrækning. Hvad vi end mener om Krigen — Soldaten, Hæren har Krav paa vor højeste Respekt og Beundring. Her møder vi overmenneskelig Udholdenhed, Stoicisme i Lidelsen, Munterhed i Faren, og en Dødsberedthed som kaster et Skær af Hellighed over Udøverne af det grumme Hverv. Det er Menneskenaturens mærkeligste Paradoks, at Soldaten paa engang er i Slægt med Morderen og Helgenen.

Det er ikke Rædsel, der præger Tropperne som gaar til Fronten. Det er ikke noget grimt og afskrækkende Syn. Vi læser, at de er smykkede med Blomster som til Fest. De synger, og Begejstringen bølger gennem de tusinde Sind, som om det kun var et. De ved vel ikke, hvad der er beskaaret dem; men de ved dog, at det er Krigen, de gaar imøde. Og disse Mennesker med den tunge Oppakning, tilbagelægger Dag efter Dag Marscher, Strækninger, som sætter selv den bedste Fodgænger i Forbavselse. Det skal være en Kendsgerning, som ofte er konstateret, at Tempoet uvilkaarlig 22sættes op, naar Kanontordenen høres fra Slagmarken. De nøler ikke for at forhale Mødet med Rædselen, de iler, som til en løkkende Leg.

Braget og Drønet kalder paa dem, Røgen, som stiger op bag Skovbrynet drager dem. Der foregaar altsaa noget spændende, som Mennesker har Lyst til at være med ved. De ønsker ikke, at gaa en anden Vej ad fredelige Stier for at lægge sig paa Ryggen i Græsset.

Tropperne har jo ogsaa rolige Stunder. De spiser og drikker. Paa Fotografierne ser man oftest smilende Ansigter. En Cigar smager aabenbart lige saa godt i Felten, som andetsteds. Maaske kan et Øjebliks Ro mellem Skærmydslerne rumme en dybere Fred end Soldaten har kendt forud, Glæde ved at være til, ved at aande Luften og se Lyset. Store Anstrengelser, der er overstaaede, et frygteligt Tryk, der lettes — kan fremkalde høje Sjælestilstande hos jevne Mennesker, som maaske ikke har Ord for, hvad de føler. Hvilestunderne og det fattige Maaltid paa Grøftkantene skaber Epikuræere af den ædleste Skole. Skyttegravene er fulde af Stoikere.

Er det ikke altsammen Filosofi, Soldaten lærer og det saa grundigt, at han kan undervise os andre? Er det ikke Sandheden, han erkender i saa store og tydelige Træk, at Digtere og Tænkere ikke formaar at give den

saa mægtigt et Udtryk? Sandheden, at Livet er kort, og at vi en Dag alle skal dø. At den enkelte intet betyder; og at han dog faar Værd, naar han udfører sit Hverv troligt og lægger hele sin Kraft deri. At Livet er en skøn Naadegave, naar Skæbnen bevarer det 23for os, og at kun Dødsfrygten, men ikke Døden selv, er frygtelig.

lagttagere har sagt om fremrykkende Tropper, at Soldaternes Ansigt ved en bestemt Anledning havde et forklaret Udtryk — Nuvel. Der er ikke Plads til noget Spørgsmaal for ham og om ham længer. Ingen Tvivl om hans Værd eller ikke Værd. Han fylder sin Plads fuldt ud i Liv og Død. Forklaret!

Hvorledes gaar det til at jevne Mennesker, som ingen nærede Beundring for i Fredstid, af Krigen kan blive løftet op i et højere Plan, saaledes, at de vækker vor Ærbødighed? — Det er Fællesskabet, der gør dem store, Ordenen, Disciplinen, og Udslettelsen af deres private Personlighed. — Tusind Mand i Trop er et Væsen med to Tusind Armes Styrke, men med en Sjæl og en Aand.

Naar Europa engang tæller sine Døde og ser og føler sig selv, vil vi faa at vide, om dette dog ikke var for dyrt? Medens Krigen raser ser vi kun, at Mennesket udfolder Visdom midt i Vanviddet og Standhaftighed i Rædselen. Menneskeheden bærer tappert de Ulykker, den har nedkaldt over sit Hoved.

24

II

KRIGEN I NEUTRALT LAND

I den uforglemmelige August Maaned 1914 mærkede vi Krigens Aand her i Danmark. Vi anede, at den laa paa Lur ved vore Grænser, at den kunde dukke op ved Havet, at den kunde styrte sig over os fra Himlen. Dens Rædsel gik os til Marv og Ben, men vi fornå ogsaa et Pust af dens Styrke og Storhed, som er Sammenhold. Aldrig har en Augusthimmel været skønnere, renere og mere blaa. Luften var saa blød som Silke og lagde sig om os, tæt ind til os, som om den vilde kærttegne os og tilhviske os, at ikke alt var ondt, at der var noget godt, som ikke var dræbt. Vi kunde nok trænge til dette milde Blik og denne gode Stemme midt i Virvaret, Kanontordenen og Skrigene, som naaede os fra Belgien. Hvem var saa haard, at hans Hjerter ikke blødte dengang? Det var, som om Sværd huggede mod Sværd i vort Indre og gennemskar det paa Kryds og tvers, saa det stod i blodige Strimer; men samtidig vaagnede en ny Følelse op, som ellers slumrede. Vi, som boede indenfor de samme Grænser, hørte sammen. Vi var Danske! I de Dage saa vi paa hinanden med nye Øjne. Fordums Venner, som længe havde gaaet hinanden tvært forbi, standsede nu og vekslede Ord og Haandtryk. Fremmedfølelsen 25var borte, fordi vi havde samme ene og store Interesse. Mennesker, som slet ikke kendte hinanden og som var forskellige af Stand, Alder og Tankesæt, talte til hinanden udenfor Avisernes Bureauer og i Kioskerne, hvor de sidste Meddelelser blev revet bort.

Jeg husker en lille, ung Haandværkssvend, med hvem jeg vekslede nogle hastige Ord. Vi havde en særegen Venlighed tilovers for hinanden, et Smil og et Nik, som ikke hørte Freden til. Forskellige i alt, var vi ens i noget væsentligt. Der var dog altsaa virkelig noget om det, at vi var en Nation? Det var ikke blot en Frase, at vi var Brødre. Jeg mødte to smaa Piger i Frederiksberg Allé; den ene var vel syv, den anden fire Aar, og jeg hørte den største sige til den mindste: „Sagen er den,“ sagde hun, „at Tyskerne i Løbet af tolv Timer kan være i —.“ Jeg hørte ikke Stedet, hun nævnede; men det var altsaa en strategisk Bemærkning, Stumpen gjorde til sin bitte Søster. Børnene tænkte paa det samme i de Dage som de Voksne fra Skagen til Gjedser. Om vi fløj fra Nord til Syd og fra Øst til Vest og saa med et Røngentblik ind i de to, tre Millioner Sind, som er Danmark, vi vilde se den samme Bekymring og det samme Haab. Landet havde een Bevidsthed. —

En Aften sad vi et lille Selskab af Venner, som havde beset Skyttegravene ved Taarbæk, og spiste paa en Terrasse ved Sundet. Aftenen var Fred, Sundet laa spejlblankt i Skumringens Perlemor, Løvet var stille, de runde Skove langs Kysten og paa Tangen stod helt nede ved Vandet med den blide Fortrolighed, som er 26Danmark. Hvor var Idyllen fjern fra det, som fyldte vor Tanke nu! Krig, Skrig, Drøn, fjerne Flammer brød ind i Sindet, haanende og truende mod Landet med Mælk og Honning; men paa Terrassen spillede et lille Orkester Offenbachs „Den skønne Helene“. De arme Musikanter sad i en muslingsformet Pavillonskærm og filede løs paa Strengene. Dirigenten stod i Midten og tjattede i Luften med en Pind. Jeg har aldrig hørt noget saa haabforladt og saa meningsløst. De stakkels støvede, trætte Mennesker i deres slidte Gaiadrægt gjorde

kun deres forbandede Pligt for Brødet. De skulde levere deres kontraktmæssige Kvantum løssluppen Livsglæde, skønt Verden havde brudt alle Kontrakter og var bleven en anden midt under deres Engagement. Stakkels Spillemand! Om de havde fileet løs paa deres egne Tarme, kunde de ikke have frembragt en mere sørgelig Musik. Violinerne gav sig ynkeligt af Kedsomhed, og Trommeslageren vaagnede op nu og da og slog bum-bum og sank atter hen i Sløvhed — mens Verden derude var Ild og Storm, og andre Musikanter med hver Nerve spændt blæste op til Kamp paa Liv og Død, til Orden og Sammenhold, til Villie og Mod!

Men her! De hjemløse Toner kunde lige saa gerne gaa i Vest som i Øst, for der var intet Sted for dem; men de blev ved, ligesom en Fonograf, der var trukket op før et Skibbrud og nu lirede løs til Dans paa det forladte Skib paa det øde Hav.

Sindet var i Oprør; Aanden var saa bristefyldt af Krig, Ild, Sorg og Blod, at den bemægtigede sig Synssansen, og ude i Rummet i det dybe Blaa bag Muslingeskallen saa jeg en Flok franske Soldater i de røde Bukser 27med fældede Bajonetter — een af dem helt nær ved med Krudtslam i Ansigtet, et mørkt og blodskudt Blik, en grumt krænget Mund, der viste Tænderne. — De var levende disse Soldater! Fantasibilledet var selve Virkeligheden i dette Øjeblik og foran dem stod Spøgelsesmusikanterne med døde Øjne og filede løs med Arme uden Kraft.

„Hvad er det for en Verden,“ spurgte jeg mig selv. Krigen er jo ond og Freden er daarlig. Hvorledes finde sig til Rette, hvorledes falde til Ro?

Nu hændte det, at Musikanterne var bleven færdige med Offenbach og tog fat paa et nyt Numer, en Potpurri af alskens danske Melodier — tilsidst Nationalsangen „Kong Christian stod ved højen Mast“.

I det samme skete der noget med os, som sad her. For det første sad vi ikke længere, men stod op med blottede Hoveder, men desuden var alting bleven klart og forstaaeligt. Vi havde faaet Føling med den Verden, som nu var i Krig, vi var ikke udenfor dens Hemmelighed, vi forstod det, som i dette Øjeblik var Virkelighedens Potens.

Vi stod op. — Under andre Omstændigheder vilde denne Højtidelighed celebreret af nogle faa Mennesker, der sad spredt omkring paa en stor Terrasse, have været latterlig. — Nu ikke!

— Da Melodien var spillet til Ende, sad vi tavse en Stund — saa endelig sagde en: „Jeg tror ikke, det er slemt at gaa i Krig!“

Ikke slemt? Det er vel slemt nok, tænker jeg; men saaledes tog det sig ud i denne Stund.

Mørket havde sænket sig. Aftenen var dyb og dejlig, det Blaa havde den Rigdom, som Naturen ikke har 28drømt om, før Menneskene opfandt det elektriske Lys. Inde paa Søforterne løftede et Søgelys sit Fabeløje, ransagede Himmel og Jord, stirrede ind i de dunkle Skoves Udkanter og gav dem Dagens Grønhed tilbage, fejede henover Sletterne og over Sundets blanke Flade, kredsede Horisonten rundt og udfrittede Havet, som gik bag dens Rand, løftede sig atter med et Kæmpekast og borede sig ind i Skyen med sit Spejderblik. Patrouillebaadene holdt Vagt ude i Mørket. Nu og da plaffede Advarselskud i den bløde Luft, naar hemmelighedsfulde Skibe gled forbi som sorte Skygger. — De maatte standse og gaa tilbage, og imellem det sagte Skvulp af Smaabølger lød nu sprøde Stemmer, som den skøre Vandflade forsigtig bar ind til Land fra Stillingen derude. Spørgsmaal og Svar: Hvem? Hvorfra? Hvorhen? Alt var Alvor nu, intet ligegyldigt.

Hvad denne Time dog rummede af dybt Liv! Verden var skøn og grum og Krigens vilde Poesi fyldte Natten med sin Trolddom. Mørket omkring os var fuldt af Hemmeligheder, Spænding og Fare, Barneaarenes Kampglæde koglede i Sindet og lokkede bag Buske og Træer. — Landet var vaagent nu, Søgelyset var dets Øje. De blide Kyster og det blanke Sund havde Villie og kunde blive vrede. Patrouillebaadene derude knurrede: Tir mig ikke!

Vi drev for hjemgaaende til Stationen, og Vejen, Træerne og Sundet — alt var vort! Mørket, Duggen, som faldt — alt var vort, og alt var kært. Verden var forvandlet, Døden nær og Livet dyrebart, Krigen skøn!

Skøn? —

Vi havde nippet til den Hekseseid, som beruser Folkene 29og fylder dem med Jubel, naar de styrter sig ind i Rædslernes Ildsvælg.

Den næste Dag kom jeg ind i en Aviscentral paa Raadhuspladsen. Udenfor bølgede Menneskemasser frem og tilbage, pressesedes sammen foran Vinduernes Telegramopslag og omkring Avissælgerne og Manden, som forhandlede Madame de Thêbes' Spaadomme. Inde i de smaa Rum var der stuvende fuldt, men stille. — Det var en tavs Dag, noget afgørende ventedes, og blege, brændende Rygter sneg sig Byen rundt langs Husvæggene. Ingen talte højt; men alle vekslede Ord.

I Centralens inderste Værelse blev en Meddelelse læst højt i Tavsheden, og i det samme, den var hørt,

brød en Flok unge, tarveligt klædte Mennesker ud i Hurraraab, idet de banede sig Vej gennem Lokalerne. Jeg husker deres Anfører, kraftig, storlemmet, med spirende Skæg og en kulørt Skjorte uden Flip. Jeg mindes det hurtige og kantede i hans Bevægelser og hans Mine, som sagde, at her var der Ting paa Færde, som der var noget ved, dette var Fest med Alvor i, og her var der Brug for ham og hans Kræfter. Han løftede en kejtet, stor Haand og raabte Hurra i Spidsen for sin Flok midt imellem de fine, tavse Folk — i Følelsen af, at han ved denne Anledning havde Lov til at tale med.

Ak, Hurra! Vi andre besvarede ikke hans Raab. Vi bedømte Situationen paa anden Maade og fandt den ikke festlig. Der forelaa en Misforstaaelse. Man troede, at Krigen stod lige for Døren. Jeg saa en Dame i Bureaueet, 30som havde faaet Telefonmeddelelsen, se skræmt hen til sin Sidemand. „Men det er jo forfærdeligt,“ sagde hun. „Det er Generalmobilisering,“ svarede han, og alle var blege. Vi var kloge nok til at være blege.

Men samtidig bankede mit Hjerte for disse unge Mænd, som var saa glade, saa friske og som raabte Hurra. Hvor jeg dog ønskede, at vi kunde hilse deres tapre Humør med Haandklap, vise at vi hørte sammen med dem og følte som de. Men klappe i Hænderne, raabe Hurra i dette Øjeblik, det var jo umuligt.

De unge Mænd banede sig Vej som gennem det døde Hav. Tavse Bølger paa begge Sider — urolige Miner. Maaske blev den lille Flok slet ikke set, i hvert Fald blev den ikke forstaaet. Jeg syntes, jeg saa et usikkert Glimt i Førerens Øjne. Hvad? Hvorfor var der ingen Jubel? Var dette da ikke Fest? Det var til at græde over! Endnu tre Aar efter skærer det i Hjertet at tænke paa denne Ungdom midt i den triste Masse. Jeg mindes dem paa engang med Sorg og med en sær Taknemlighed.

Om jeg da mener, at vi burde søge at komme i Krig? Nej, hvem er saa gal! Vidste vi det ikke før, saa ved vi det nu, hvad Krig er, og hvad smaa Nationer er. Menneskene skal være snilde som Slinger og enfoldige som Duer; alligevel er det godt, at mindes hver enkelt lille Ting, som viste, at der ogsaa var enfoldige imellem os, som fik Ilinger af Glæde gennem Kroppen og raabte Hurra i en skæbnesvanger Time. Hvad er et Folk uden Enfold? Hvis Held og Forstand havde svigtet, kunde kun Enfold frelse os. Den lille Flok, der raabte Hurra, vilde have smittet, det barnlige Flammesind vilde have tændt. Kloge Mænd 31vilde have søgt deres Fortrøstning hos den storlemmede, flipløse Karl, hvad der saa end skete.

Ak, disse Dage med deres Angst og Bekymring. Der rørte sig dog midt i Forvirring og Uværdighed en hemmelig Kraft: Villien. „En stor Tid,“ sagde Tyskerne. Et Pust af Storhed naaede ogsaa os.

Siden blev Tiden mindre stor herhjemme. Erindringen finder ikke Guld i den til at forgyldte med. Og Guld var der dog nok af. Der kom glade Dage, og Champagnen flød. Og hvorfor skulde Folk, der tjener Penge, ikke være glade? Krigen voldte kun Bekymring, naar den var ved at holde op. Der blev Uro paa Børsen nu og da, uhyggelige Fredsrygter naaede Landet, og man blegnede paany. En velunderrettet Mand kom hjem fra England. Krigen vil blive langvarig, sagde han, og man aandede befriet igen. „Børsen var fast“.

Jeg kom en Aften i 1915 efter Teatertid ind paa en af Raadhuspladsens Kafeer og bad Tjeneren bringe mig Ritzaus Telegrammer. „Dem har vi ikke,“ sagde han.

„Det var mærkeligt, da jeg var her sidst, fik jeg dem,“ indvendte jeg.

Da svarede Tjeneren som en Mand, der ved Besked, disse vise og klassiske Ord:

„Ja, det var den Gang, Krigen var,“ sagde han.

„Naa, ja, naar Krigen altsaa er forbi, saa kan det ogsaa gerne være det samme med Telegrammerne,“ sagde jeg, og fik et Anfald af Munterhed.

„Nej, det var ikke saadan,“ tog han til Orde lidt fornærmet. „Jeg mente, det var den Gang, man tænkte paa Krigen.“

Man tænkte ikke længere paa den; den gik sin rolige 32Gang, og der var ingen Fare for, at den snart skulde høre op. Verdenskrigen var et Foretagende, etableret paa de solideste Principer. Overalt talte Folk om Penge. Mænd nævnede Summer til hinanden og fnisede; de stak Hovederne sammen og hviskede endnu større Summer og slog sig paa Laarene. — Freden var grum!

Krigen har lært os to Ting. Menneskenes Evne til Sammenhold og Opofrelse og deres bidende Egoisme. Begge Egenskaber tjener samme Formaal: Slægtens Opretholdelse. Hvis Europa en Dag blev opslugt af Havet, vilde Avisdrene i New York skriges sig hæse. „Europe gone down“. Der vilde opstaa en Del Forvirring, men Geologerne vilde fremkomme med beroligende Forsikringer, hvad Amerika angik, og kun i faa Huse vilde Middagsmaden blive kold paa Bordet. Og hvorfor skulde den ogsaa det?

Alligevel er det maaske godt, at der skete en Forandring herhjemme, og at Verdenshistoriens frygteligste Tragedie ikke blot efterlader muntre Erindringer om Guld og Champagne i Sus og Dus — „En dejlig Tid!“ Vi

har erfaret, at Krigen har lange Arme. Den slukker Lysene paa vore Gader, drejer om for Spisekammeret og gør Vinteren kold, for ikke at tale om, hvad den gør med vore Skibe.

Endda er der maaske bevaret en Taknemlighed, fordi det ikke er gaaet os værre. Kan hænde, at denne Taknemlighed rummer Værdier: Glæde over de Goder, vi besidder, Kærlighed til den simple og dybe Ting: at leve! Vi venter nu alle paa at komme til at leve — naar der bliver Fred. Vi faar at se, hvor meget Liv der er i os. Vi haaber, at vor Kraft ikke er sivet bort. Verden er bleven træt af Rædsler og Lidelser, og ingen kalder længer Tiden stor. Kun en jernhaard Nødvendighed tvinger de Kæmpende til at kvæle det Skrig af Smerte og Skuffelse, som vil frem. Naar vi ser tilbage paa de tre Krigens Aar, saa er det som om alt Liv rummedes i de første Maaneders stormende Fart. Siden da paa Stedet Marche.

I Erindringen ligger de første Augustdage nu som en Værdi. Maaske var det mest Angst og Bekymring, vi følte; men det var dog Liv. Ogsaa i Angsten er der Sjæl. Menneskene omkring os var ikke Vanevæsener, ikke Maskiner. De levede, Folket var et Folk og havde en Sjæl. Erindringen er en stor Troldmand. Blot en spinkel Guldaare i et mørkt Bjerg, og den forgylder hele Bjerget.

Hvilken Tid at tænke tilbage paa! I en Uge skete der mere end i hundrede Aar, selv Telegrafene var for langsom til at følge med. Krigserklæringerne knaldede i Luften, som naar en Kæmpe snurrer rundt paa Hælen og slaar til alle Sider. Det var, som om selve Jorden mangedoblede sin Fart omkring Solen. Vi hørte Trampen af Millioner Fødder. I store Bølger væltede Menneskemasser mod Menneskemasser, Hav mod Hav, stormpiskede frem mod hinanden, og midt i Hvirvelvindenes Kaos af Blod og Død hørte vi dem raabe: Det er en stor Tid.

Kloge Mænd kaldte det Galskab og havde Ret; men de som besad Sindets Enfold forstod det dog og værner gerrigt om hvert et lille Minde, som hjalp til at forstaa. For hvis Krigen blot var det Vanvid, som vi alle kan se, og slet intet andet, hvorledes skulde vi da kunne holde Livet ud?

34

Vi husker Stormens Vælde derude og Stormen i vort eget Indre. Vrede, Had, Angst og Beundring og inderst inde den hellige Villie, som samlede sin Kraft for at modstaa Døden.

Og alt dette var svøbt i Sensommerhimlens fineste Silke og gennemskinnethed, forklaret af det mildeste Sollys, der nogensinde har velsignet Jorden, en Ild, som var lutret for Vaarens Brynde og Sommerens Grøde. — Ren Aand!

Vi vendte Blikket mod det dybe Blaa for at spørge.

Hvorfor er du saa dejlig nu. Er det for at trøste os?

— Men den dybe Himmel har intet andet Svar end Ja!

Og vi spurgte igen: Er det for at vise os, at du ikke er med i dette? Vil du fortælle os, at Menneskene raser med Ild og Torden, men du er stille. Og vi syntes igen, at Himlen svarede: Ja!

Paany frittede vi den ud: Hvorfor er du saa dejlig nu? Du aabner din Favn af Azur og dit Hjerte af Guld mod dem, som raser, hader, kæmper og dør. Er det fordi, du vil sige, at du ikke forkaster dem?

Hvad ved vi? Vi faar jo intet Svar.

Den klare Himmel kan kun bekræfte naar Livet spørger: Ja!

35

III

KRIG OG FRED

Naar vi vil undersøge vort Aandslivs Forhold til Krigen og dermed ogsaa til Freden maa vi først være paa det Rene med, hvad der ligger i disse to Ord: Krig og Fred, der staar saa stejlt mod hinanden, som Dag og Nat.

Vi finder da, at Modsætningen ikke er saa absolut, som den synes, fordi de to Betegnelser forholder sig paa forskellig Maade til deres Indhold. Naar der hersker Fred betyder dette ikke, at der er Fred i Samfundet, heller ikke at der er Fred i Hjertet. Fred betegner kun Fraværelsen af de Fænomener, som fremtræder, naar der hersker Krig mellem Staterne og er for saa vidt en negativ Karakteristik, medens Krig fæster sig ved det positive i Tilstanden. Dette skaber let Forvirring. Fredens Talsmænd fristes af Sproget til at tage Ordet Fred i dets absolute Betydning og deres Modstandere har da let ved at slaa Benene bort under deres Argumentation. Der findes jo ingen Fred vil de sige. Man taler kun om den som Modsætning til Krigen. — I Fredstid siger vi derfor saa ofte med et Suk, at Livet er en Strid. — De døde har Fred tilføjer vi — og for saa vidt er Krigen en stor Fredsstifter.

Det er et Fortrin for Krigens Talsmænd, at de forsvarer eller forherliger noget, som er en *Handling* — 36medens Fredsvennerne priser noget, som i og for sig er Ingenting. Freden er ikke til at faa fat paa, fordi den bestaar af alt muligt og navnlig rummer en uberegnelig Sum af Ufred og Ulykke, og af skjult og aabenbar Krig mellem Individier og Sammenslutninger indbyrdes. De som vil føre et Folk ind i Krig har derfor Positiviteten paa deres Side. Om ikke andet, saa byder de paa en Afveksling, medens Fredsvennerne skal være aktive for noget passivt. Det var karakteristisk, at Agitatorer for Italiens Indtræden i Kampen i sin Tid kunde opflamme Forsamlingen til at gaa ud — passe Fredsvennerne op og give dem en Dragt Prygl. Der var konsekvent Handling i dette; men hvad kunde Fredsvennerne gøre?

Den amerikanske Senator, som opildnet af Kærlighed til Freden slog en Kollega af modsat Sindelag to Gange paa Øret, havde tabt sin Sag — han blev slet og ret morsom og da han ydermere selv fik Prygl blev han morsom engang til.

Naar vi nu fastholder dette Grundforhold, at Fred ikke er absolut Fred, forstaas det bedre, at Fredsidéen ikke har saa let ved at gøre sig gældende, som man skulde tro.

37

IV

VIDENSKAB OG KUNST

I det Øjeblik, Krigens Trolddom forvandlede Verden, brast mange Illusioner. Den mest udbredte var denne: Man troede paa Civilisationen!

Det vil sige, man troede paa sine borgerlige Vaner, som man forvekslede med Menneskets Væsen, og kaldte disse Vaner for Civilisation. Den højeste Bekræftelse af Civilisationens Værdi og fredelige Karakter fandt man i Aandslivet. Man hævdede, at dette havde naaet et saa højt Standpunkt, at det i sig selv maatte være en Hindring for nye Udbrud af Krigens Barbari. Med Stolt hed pegede Mennesker, som ikke ellers beskæftigede sig meget med saadanne Ting, paa Kunst og Videnskab, som om disse Aandsmagter besad en Kraft, der var egnet til at dæmpe de krigerske Tendenser og sikre Freden.

Man overvurderede derved ikke blot den Rolle, Aandslivet spiller i Livet, men misforstod tillige dets Væsen og Karakter.

Naar vi undersøger de forskellige Aandsvirksomheder, som er det moderne Menneskes Stolthed, vil vi se, at de ikke rummer nogen Fredsidé og at de derfor ikke egner sig til at danne Bolværk mod de Magter, som vil Freden tillivs.

38

Udspørger vi de eksakte Videnskaber, saa vil vi hurtig blive klare over, at de ikke bekymrer sig om Krig eller Fred. Kan de hjælpe til i Fredens Gerning, saa gør de det; ønsker Armeen deres Bistand, saa er de lige villige, og de har her gjort en Indsats, som er Krigens største Forbandelse.

Inderst i Videnskabens Væsen bor en stor Ligegyldighed. Tallene formerer deres Kolonner i en abstrakt Verden, som Krudtrøg og Gasdampe ikke naar op til. „Forstyr ikke mine Cirkler,“ sagde Archimedes. Det var en sand Videnskabsmands Ord, der betød: Det vedkommer i og for sig ikke mig, om I slaar ihjel, eller hvad I gør, hvis I blot lader mine Cirkler i Fred. Videnskabens Dyrkere kan personlig være krigerske eller fredelige

Naturer, det kommer ikke deres Aandsvirksomhed ved. I deres Egenskab af Videnskabsmænd kan de hade Krigen, naar den forstyrrer deres Spekulationer, og fordi den, i Nutiden, afbryder det internationale Samarbejde, men dette berører kun Videnskabens Vilkaar, ikke dens Idé. En berømt, nu afdød Fysiker holdt for en Del Aar siden et godt opbygget, vel dokumenteret Foredrag, hvori han hævdede, at Jorden vilde gaa under om hundrede Aar. Aviserne skrev, at det var et fortræffeligt Foredrag, og at Forsamlingen til Tak for, hvad den havde hørt, rejste sig op. En meget smuk Hædersbevisning. — Det var en værdig Holdning for Videnskabsmænd, der søger Sandheden, thi om den er behagelig eller ubehagelig, angaar ikke dem. — Nu skal det indrømmes, at hvis Foredragsholderen havde bevist, at Jorden vilde gaa under om en Time, saa vilde Forsamlingen neppe have indtaget en saa uadelig Holdning; men Grunden til dette vilde være, at den bestod af Mennesker, som paa given Foranledning kunde glemme, at de egentlig var Videnskabsmænd.

Naar vi forlader Matematik, Fysik og Kemi og vender os til de Videnskaber, som ikke er eksakte, f. Eks. Historie, saa ser vi, at dens Dyrkere kan være fredsvenlige eller krigsvenlige, eftersom deres Natur tilsiger dem det; men i deres Egenskab af Historikere har de at tage det Stof, der foreligger, og det er fra Arilds Tid gennemvævet med Krig. Historikeren ernærer sig aandeligt og legemligt af Krig som af Fred. Hvis der intet sker, saa bliver der ingen Historie at skrive. Og i Krigstid sker der ialtfald noget. Ja, den ubarmhertige Sandhed er den, at aldrig har Historikerne faaet saa megen Næring for deres Aand som nu. Et umaadeligt Stof vælter hver Dag ind ad Døren til dem. Hundreder af Historikere vil kunne leve rigeligt og godt i Hundreder af Aar paa den Krig, som nu fylder Verden med Rædsel.

Sociologen og Statsøkonomen er lutter Øjne og Øren i denne Tid. Nu er der noget at lære. Ja, her staar vi overfor Videnskaber, som vel endogsaa maa siges at gøre positive Fremskridt paa Grund af Krigen. Tvunget af Nødvendigheden er den halve Verden blevet omdannet til et uhyre socialt Forsøgslaboratorium. Nydannelser sker. Det er endogsaa lykkedes at skabe noget saa paradoksalt som en Nødvendighedsartikel, der er ganske blottet for Værdi: Brødkortet. Mon Statsøkonomerne har kendt en mere mærkelig Tid? De kloge Mænd, som troede, at Krigen vilde høre op efter et Par Maaneders Forløb, maa være naaet til samme Vurdering af Guldets, som den jævne Menneskeforstand, 40der ikke kunde indse, at en oprindelig, maaske hellig Skønhedsværdi, der var blevet internationalt Byttemiddel, kunde være den afgørende Nødvendighed i Nødvendighedens strenge Tid.

Og hvorledes gaar det ikke med den anvendte Videnskab? Teknikens Udvikling, som allerede i Fredens Tid stadig havde øget sit Tempo, fordobler nu sin Fart, Lægekunsten siges at gøre uanede Fremskridt, den praktiske Kemi ligeledes. Ligesom hos et Menneske i Kamp bliver Blodomløbet hastigere og Snarraadigheden tager til.

Ak, der er Fremskridt nok under Krigen! Hvis det ikke var andet, vi trængte til, saa er der ingen Grund til Klage nu, men maaske kan man ikke veje saaledes? Maaske er det falsk Maal og Vægt at lægge Fremskridt i den ene Skaal og Millioners Lidelse og Død i den anden?

Om Krigen kun frembragte en eneste lille Forbedring af en Skrue, saa vilde denne lille Skrue i Aarhundreder komme Slægtens Millioner til gode, og som Tiden gik, vilde Skaalen med den lille Skrue synke og Skaalen med de Millioner døde gaa op. „Det er en god Opfindelse," vilde Folk sige, og hvad saa med de Faldne og Krøblingene og de, som blev gale og alle Enkers og Mødres og Børns Taarer, for hundrede Aar siden? — „Det er ikke noget Under," vilde Folk sige, „at Skaalen med den lille Skrue er den tungeste, for se her — i den anden Skaal er der jo slet ingen Ting!" Er dette den rigtige Vægt? Hvis Fremskridt er Maalet, saa peger Viseren saaledes.

41

Videnskaben havde ikke meget at sige os. Den har ogsaa travlt. Forsaavidt som den beskæftiger sig med Dagens Virkelighed er den fuldt optaget paa den ene Side af at slaa Saar paa den anden Side af at læge dem. — Forgift Manden og gør ham rask igen! Riv Arme og Ben af ham og sæt med vidunderlig Sindrighed nye Lemmer paa.

Vi vender os da til Kunsten. Vi udspørger Digtningen, Musiken, Teatret, Arkitekturen, Maler- og Billedhuggerkunsten om, hvad de bærer i deres Hjerte? Hvorfor de er komne, og om det er deres Hensigt at bringe Verden Fred? Vi udspejder deres inderste Tanker for at se, om vi her finder en Villie, der rejser sig mod Krigen og truer den?

Men Svaret er en Hovedrysten. „Nej" — siger de — „det er ikke vor Sag at bringe Krigen ud af Verden." — Naturligvis vil de fleste Kunstnere ønske Fred. Som Archimedes, der vil passe sine Cirkler, trænger de til Ro for at passe deres. Folk har ikke saa megen Tid — vil de sige — til at beskæftige sig med os og vort i disse Tider, og navnlig har de ikke Raad, men i de neutrale Lande er Krigen jo god for Kunstnerne. Dér tjener man Penge og kan købe."

Vi ser, at der ogsaa her kun er Tale om Betingelser for Kunsten; men ikke om dens Væsen og Idé. Leonardo var en uforlignelig Kunstner, men en ligesaa stor Konstruktør af Krigsmaskiner, ja man paastaar, at han var Ophavsmand til Idéen: de giftige Gasarter.

„I og for sig kommer Krigen jo ikke vor Kunst ved,“ vil Malerne sige. „Vi har Naturen, og den er lige god i Krig som i Fred — og vi har det menneskelige Ansigt. Krigen bringer maaske nye Typer frem, 42som nok kan være værd at sætte paa Lærredet. Der laves gode Tegninger ved Fronterne og glimrende Plakater, som opildner Folket til Kamp. For Slagmalerne bliver der store Ting at gøre. De har som oftest ikke været særlig meget værd; men det kan jo være, at det bliver anderledes nu. Der er Ting at se, naar det gaar løs, som ingen har set før og Belysninger af en vidunderlig Virkning. Der er Stof nok for Øjet og Fantasien og for Følelsen med. — „Jeg vil prøve,“ siger Maleren, „og gaar det ikke, saa kan jeg jo male noget andet.“

Det hærdede Mandslegeme har altid været vor Lyst,“ vil Billedhuggeren sige. „Se bare til Grækerne! Vi har heller ikke været bange for Grumheden! Colleoni, som staar i Venedig, ser ikke fredelig ud; men det er en god Statue. Gatta Melatta i Padova ogsaa. Vi har i det store og hele taget faaet lige saa meget ud af Krigen som af Freden, snarere mere. David, som baade Verocchio og Donatello og Miquel Angelo var i Lag med, var en god Kriger i sin Ungdom. Naar vi engang faar Fred, bliver der maaske Brug for mange Statuer og Sejrsmonumenter. Gravmæler er ogsaa en skøn Opgave. Her er Storhed for Fantasien! — Lad mig faa fat i Leret.“

„De skyder herlige Bygværker ned,“ siger Arkitekten, „det skærer os i Hjertet; men hvad skal vi sige. Til syvende og sidst er det jo vort Arbejde at bygge op, og det bliver der jo ikke mindre Brug for, naar de raserer Byerne. Hid med Tegnebrædt og Stift!“

End Musiken da?

Men Musiken svarer: Jeg — ak nej! Jeg, som er lutter Omskiftelse ligesom Livet selv, hvorledes skulde jeg kunne skabe faste Tilstande. Jeg, som tolker alle 43Sindets Stemninger — Sorg og Rædsel, Haab, Fortvivlelse og Mod! Hvorledes skulde jeg kunne sætte Villie mod Krigen? Jeg, som klager og lindrer og som ingen anden Villie har end stundom at opmuntre til Villie. Jeg, som gaar i Spidsen for Hærene og er den sidste Hilsen til de Faldne og de Sørgendes første Trøst. Jeg, som er selve Triumfens Sprog, naar Ord ikke strækker til.

Jeg udtrykker Skovenes Klage og Havets Sang, ja, selv Stenenes Graad. Al Jordens Ulykke lader jeg udstrømme og tone bort i en Fred, som ikke hører denne Verden til.

Musiken tier; men lidt efter tilføjer den: Fred siger du. Naar Freden kommer, skal jeg lade alle Ting juble mod Solen. Kilderne skal nynne deres lifligste Sange og Skovene og Engene skal stemme i med. Bjergene skal blive gennemsigtige, saa vi ser, at de er skabte af Toner, og vi skal høre deres Glæde løfte sig mod Himmelen. Englene skal svare Jorden med Straalevæld over Straalevæld fra tusind Guldharper, som overrisler hinanden med Fryd.

Fred, ja. Jeg skal synge en Hymne til Freden, som ingen vilde have faaet at høre, hvis der ikke havde været Krig. Jeg skal synge den Hymne, som var Skaberens Længsel, da han satte Spiren til Strid ind i Verden.

Ak, siger Musikeren, som har lyttet til sit Hjerte. Jeg er en Fredens Mand, men Musiken er en Ting for sig, som jeg maa adlyde. Den tilhører Verden og den ukendte Gud. Den tilhører ikke mig.

End Digtingen da? —

Her har vi den Kunst, hvor Personligheden helt 44udtømmer sig selv. Her er ikke blot Sanseverdenens Farver og Form og ikke bare Sjælens Bevægelser. Her er ogsaa Mandens Villie og Mening.

Men ogsaa Digteren ryster paa Hovedet og maa svare nej. Det er ikke derfor, jeg er her. Jeg kan ikke sætte hele min Villie ind paa Fredens Sag, uden at forraade noget hos mig selv.

Digteren kan være krigersk eller fredeligt sindet; men selve Digtekunstens Væsen berøres ikke deraf. Der vilde fremkomme gabende Huller i Litteraturen fra Homer, som besang de Kæmpende, til de moderne Forfattere, som skildrer dem, hvis Verden ikke vilde vide af Krigen. Kunde man tænke sig Shakespeare uden Vaabengny og uden Modsætningernes Spændkraft. Tolstoi blev en stor Fredsven; men han fandt sin skønneste Poesi hos Kosakkerne og hans ypperste Verdensbillede hed „Krig og Fred“. — Da Freden blev ham alt, fordømte han Kunsten, som farlig.

Digteren kan opflamme til Krig, som han kan mane til Fred; men det er ikke hans Hensigt, der gør hans Ord til Poesi, det er hans Evne til at udtrykke sin Sjæl.

Evnen! Denne farlige Evne til Sandhed og Skønhed er alt, hvad det kommer an paa. Selv naar han fordømmer Krigen, opdager Digteren, at hans Aands Art tvinger ham ind i en anden Vurdering. Hvorledes skrev han? det er Spørgsmaalet.

Digteren siger til sig selv: Nu vil jeg skabe et Værk om Krigen. Jeg skal skildre den saaledes, at den aldrig mere vover at løfte sit Hoved. Jeg vil dyppe min Pen, ikke i Etnas Krater, men i Helvedes Ild.

Men hvis han nu virkelig formaar at tage denne Krigens 45vældige Verden ind i sit Hjerte og sin Fantasi — hvad er det saa, der sker med ham, medens han skriver? Hvad er det for et Mylr af Skikkelser, der begynder at leve omkring ham. — Ansigter dukker frem, Skæbner former sig, og han ser dybt i Menneskehjertet som aldrig før: Uanet Grumhed og Ømhed kommer for Dagen og en ufattelig Munterhed under haarde Kaar. Ukuelig staar Villien i Tingenes Midte og binder sammen og raaber: Frem! og midt i Larmen aner han stundom en sælsom Stilhed paa Dødens Tærskel. Hvilken Sorg, hvilket Hav af Graad i Kvindernes Bryst. Hvilket Mod! — Ak, det er jo Poesi, det er Storhed og Poesi. Hvilken gribende Tragedie!

Digteren skriver, og naar han har sat det sidste Punktum, græder han over Verden og sig selv og over, at Bogen nu er til Ende. Jeg tror, det er min bedste Bog, siger han. Den Krig har givet mig et Stof uden Lige. Verden er dog rig gennem sine Modsætninger og sin Mangfoldighed.

Læseren bevæges dybt i sit Hjerte. Hvad Krig dog er for en frygtelig Ting, tænker han — men hvilken skøn Bog, denne Mand har skrevet om den, og mod sin Villie har Digteren givet et Bevis for Krigens „æstetiske“ Værdi.

Vi har spurgt Videnskaben og Kunsten: Er I sendt for at bringe os Fred, og Svaret er nej, ubarmhjertigt nej. For Videnskabsmanden som for Kunstneren er Verden kun et Stof. Videnskabsmanden udreder dets Sammensætning med sin Forstand. Kunstneren gennemtrænger det med sin Sjæl. Verden i Krig og Fred er kun en Næring for Aandens Evner og Trang.

46

V

FILOSOFIEN OG RELIGIONEN

Er der da slet ingen Aandsmagt, som vil Fred, ingen, hvis inderste Væsen ikke kan forliges med Krig, men som udspyr den af sin Mund, fordi den hader Hadet og væmmes ved Vold og Blodsudgydelse?

Vi gaar fra Videnskaben og Kunsten til Filosofien og spørger om maaske den kan hjælpe os? Men den ryster paa sit vise Hoved. „Nej, siger den, du har jo talt med Videnskaben og véd, hvad den svarede. — Du fik ikke meget ud af den.

Jeg kalder mig gerne for Videnskabernes Videnskab, — og dermed har du allerede faaet saa nogenlunde Besked."

„Nej nej. Det kan ikke være min Opgave at bestemme Tingenes Forløb efter mit Ønske og min Lyst. Sandheden er mit Maal — ikke Freden. Jeg undersøger Menneskenaturen og Verdens og Tankens Love som en Elev, der lytter, ikke som en Skolemester, der opdrager og straffer, eller som en Troldmand, der forvandler. Det er ikke min Sag at sige, hvordan Tingene skal være. Jeg maa være glad, hvis jeg kan forstaa, hvorledes de er, og ane mig til deres inderste Væsen. Hvis jeg maatte finde en Tendens til Fred i Fænomenerne, nuvel, saa vil jeg pege paa den og derved muligvis 47fremhjælpe den. Nogle af mine Dyrkere har en saadan Opfattelse; men andre modsiger dem og hævder, at Biologien og Historien taler et helt andet Sprog, og de fleste Tænkere vil vel give dem Ret deri, for ikke at tale om Krigsfilosoferne, som kun synes at have raadført sig med Løver og Tigre — der forøvrigt ogsaa har Krav paa at blive spurgt."

„Du vil maaske sige, at jeg ikke blot har med Videnskaben at gøre, men at jeg ogsaa er beslægtet med Kunsten. Kan nok være; men dermed slipper der blot flere uenige og hinanden modsigende Personligheder indenfor mit Omraade."

Filosofien betænker sig lidt, saa tilføjer den: „Ja, jeg har jo mine Drømme, naturligvis; men jeg maa jo passe paa, at jeg ikke overvurderer deres Betydning. Forresten saa jeg, at du studsede, da jeg for lidt siden sagde, at jeg ingen Skolemester var, og det kunde du for saa vidt ogsaa have Grund til. Jeg vil jo unægtelig gerne opdrage Menneskene til at leve et værdigt Liv, og forklare dem, hvorfor der ligger Vægt paa en etisk Holdning i Tilværelsen. For saa vidt er det maaske nok rimeligere at spørge mig end Kunsten, for slet ikke at tale om de kolde Videnskaber. Jeg indrømmer, at Sagen vedrører mig paa en dybere Maade, eftersom jeg dog direkte beskæftiger mig med, hvorledes Mennesker skal leve og handle. Men husk nu, at der er ikke saa

mange, der bryder sig om, hvad jeg siger. Jeg henvender mig til de faa. Hvis alle filosofiske Skoler kun lærte Mildhed og Venlighed, og hvis alle Mennesker blev Filosofer, saa kunde der ialtfald blive Tale om, at Filosofien vilde afskaffe Krigen. Men saadant er jo ikke til at regne med. Stoikerne, som var ædle og forstandige Mænd, tænkte ikke paa at afskaffe Livets Ulykker; de vilde blot lære Menneskene at bære dem. Marc Aurel er et godt Eksempel paa dette; han var en Fredens Tænkter og befandt sig dog næsten altid i Krig."

„Ak ja!“ sukker Filosofen tilsidst. „Jeg er næsten bange for, at denne vilde Krig skaber flere Filosofer i den Forstand, end Freden gør. Marc Aurel har nok mange Frænder nu i beskedne og tilsølede Klæder ved Fronterne — saa naar vi tager alt i Betragtning, maa du hellere gaa andetsteds hen med dit Spørgsmaal, for jeg har ikke mere at sige. — Men nu har jeg dog givet dig en Traad, som du kan holde fast ved; den fører fra mig over til en anden Aandsmagt, som, hvad man nu ellers vil mene om den, betyder mere for den store Menneskehed end jeg, og i det hele taget mere, end dannede Mennesker tror hertilands. Alt, hvad jeg kan fremføre af Interesse for dig, vil du møde hos den, for den beskæftiger sig slet ikke med andet."

Gaa til Religionen og spørg den ud! Men misforstaa mig nu ikke! — Universiteter og Akademier kan i givet Øjeblik godt tænkes at tale Fredens Sag, hvis nogen ellers vil høre paa dem. De kan gøre det ud fra visse Interesser og ud fra deres Repræsentanters menneskelige Overbevisning og Tro. De kan blot ikke gøre det i Kraft af den Idé, de tjener! Det kan derimod tænkes om Kirken. Gaa altsaa til den og spørg den ud — men vær nu alligevel ikke altfor vis paa, at du faar et tydeligt Svar."

Vi gaar til Religionen og spørger, om det er dens Opgave at bringe Fred paa Jorden, og den svarer straks med faste og fyndige Ord. Den taler om Kærlighed og om Fred. Den siger, at vi skal elske vor Næste og forbyder os at øve Vold selv mod dem, der øver Vold imod os. Den lover os Fred! „Kom hid til mig, alle I, som lider og er besværede, og jeg skal give Eder Fred!"

Endelig en Stemme, som befaler ud fra et fast, uomskifteligt Sindelag, og ikke et Kor af modsigende eller ligegyldige Røster! — Endelig en Aandsmagt, hvis Opgave det ikke er at forklare eller uddrage Værdierne af Tingene, som de er; men som siger os, hvordan de bør være. Endelig en Villie, som er dybt utilfreds. Religionen retter sit Blik mod hver enkelt og siger ham, at han skal forandre sig, forvandle sig, forbedre sig. Den tager alle med. Ingen er for mægtig og ingen for ringe. Kejser og Stodder skal begge bøje Knæ. Menneskene skal være Guds Børn, og Verden Guds Rige.

Her maa vi da vel have fundet den Aandsmagt, som vil Fred?

Da Krigen brød ud, nedlagde Kirken imidlertid intet Veto. Den forbandede ikke, den misbilligede ikke. Religionen var saa magtesløs som Videnskab, Kunst og Filosofi. Ja, da det kom til Stykket, saa det i de protestantiske Lande nærmest ud til, at Krigen, det var netop noget for Kirken. Fyrsterne paaberaabte sig Gud som aldrig før. Præsterne velsignede Tropperne, Mørsere og Mitrailleuser blev til kristelige Ting, som udspyede en hellig Ild med et Brag, der var Guds egen Røst.

Endelig for en Gangs Skyld var da alle enige! Videnskabsmænd, Digtere, Malere, Billedhuggere, Skuespillere, Filosofer og Præster. Alle tog de hinanden i Hænderne og raabte med een Mund: Slaa Fjenden ihjel! — Ingensinde var der paa Jorden saa stor en Enighed om nogen anden Ting. Den ulykkelige Menneskehed var under Nødvendighedens Tvang, og heller ikke Religionen kunde rive sig løs.

Vi maa da gaa Kirken nærmere paa Klingen og udspørge den igen, for at faa en Forklaring paa dette.

Men her falder det mig ind, at jeg er ifærd med at foretage mig noget overflødigt og kedsommeligt. Hvem i Alverden trænger til Oplysning paa dette Punkt? Vi kender til Overflod Kirkens Skrøbeligheder; nogle vil endogsaa give den religiøse Trang Skylden for al vor Ulykke, medens Videnskab, Kunst og Filosofi prises af ethvert Barn, som var de et Værk af Fredens Engle. Jeg er begyndt ved den gale Ende, fordi jeg trods alt nærer den besynderlige Anskuelse, at Religionen har mere med Fred at gøre end Krudtets Opfindelse, Hærførermonumenter, Napoleonskrigenes Historie og Friedrich Nietzsches Filosofi.

Selv om det kan synes overflødigt at gaa nærmere ind paa Kirkens Magtesløshed overfor Krigen, maa jeg dog fuldføre min lille Undersøgelse, siden jeg engang er begyndt. Den gaar i Korthed ud paa, at vor Aand er hensat i en Verden af Krig og Fred, og at *alle* dens Virksomheder paa en eller anden Maade bærer Præg af denne Dobbeltthed, medens der *kun* i Religionen kan tales om et virkeligt Modsætningsforhold, som dog opløses, naar Krig bryder ud.

KIRKEN

Under Krigen er Forskellen i de europæiske Religionssamfunds Stilling og Holdning bleven iøjnefaldende. Naar en Statskirke er national, gaar den ind i Krigen, ikke blot fordi den er tvungen dertil, nej, den rives med af sin egen indre Kraft. Kærligheden til Gud og Fædreland er strømmet sammen som to Floder, der er bleven til en.

Luthers Kirke fornægter navnlig ikke sit stridbare Ophav. Vi har hørt blodige Ord af tyske Præster og Profeter og synes ikke, vi kender Kristendommen igen, men undersøger vi deres Tankegang nærmere, indser vi, at den har sin Logik, selv om den oprører os.

Der er i og for sig ikke noget forbavsende i, at et stort Folk anser sig selv for udvalgt af Gud. Andre store Folk gør det samme, smaa Folk stundom ogsaa.*) — Hvis man overhovedet regner med Gud som virkende Kraft i denne Verden, saa kan det være vanskeligt nok at holde ham udenfor Nationernes Mellemværende. Mangen Mand, som maaske har svært ved at tro paa den Højstes Interesse for hans egen lille private Skæbne, vil mene, at Fædrelandets Anliggender er saa vidt store Ting, at det kan være rimeligt for Gud at tage Del i dem, og at den enkelte netop ad ^{*}52denne Vej faar sin Plads anvist af Verdensvillien. Da nu Nationerne kæmper om Magten i Verden, vil den Nationalkristne se Gud i Krigen. Israels Herre gik ogsaa i Spidsen for et udvalgt Folk og ramte sine Fjender med Sværd og Ild. Der var ikke Fred i hans Spor. — „Nu er det vor Tur,“ siger den Nationalkristne, „vi er det alvorligste, mest moralske Folk paa Jorden, derfor bør det sig, at vi frem for alle lever i Verden, tugter, belærer, og om det skulde være nødvendigt-, udrydder de andre.“

Hvad er det for et Element, som her har trængt sig ind i Kristendommen og sluttet Pagt med det *gamle* Testamentes Gud? Det er den historiske Optimisme, den darwinistiske Evolutionslære, som i Almindelighed behersker den dannede Verdens Tankegang! Oplyste Folk bør da ikke dømme for strengt om den nye Forbundsfælle, der har saa god Villie til at være moderne — Den national--kristelige Kampteori, som ikke udelukker moralsk Alvor og Kraft indenfor Statens Omraade er større anlagt og i visse Henseender sandere end den individualistiske.

Men tilbage staar rigtignok selve Spørgsmaalet, om Kristendommen overhovedet kan forenes med Krig. For at trænge dybere ind i Forholdet og naa ned til det Fond af Tanker og Stemninger, som er fælles for alle kæmpende Kristne, maa vi opsøge Moderkirken. Vi gaar til Rom.

Her finder vi da en Kirke, som er international, ikke blot ifølge sin Idé, men ogsaa i Praksis, ikke blot i Fred men ogsaa under Krig. Dens Menighed er stor paa begge Sider af Fronten, og den er uafhængig af den Stat, indenfor hvis Omraade den har sit Hovedsæde. 53Her og her alene er da en virkelig Fredsmagt.

Da Krigen brød ud, viste det sig imidlertid, som saa ofte før, at der ikke var noget som helst i Vejen for, at gode Katoliker kunde ønske Krig, erklære Krig, gaa i Krig og tro paa Krigens moralske Værdier. Nationalisme og Katolicisme kan godt gaa Haand i Haand, Gejstligheden i Østrig og Italien er patriotisksindet saa godt som andre af Landets Beboere. Forskellen er da ikke saa stor, som man skulde tro? Vi udspørger Romerkirken, og den svarer:

„Jeg er Formidleren mellem to Verdener. Jeg er hensat i Naturen for at varetage Sjælens Tarv. — Min Opgave er en Kultus, som er Sjælehelse. Jeg tager Manden ved Haanden for at føre ham uskadt gennem Jordlivets Fristelser og Trængsler. Hvis han snubler, rejser jeg ham, hvis han slaar sig, læger jeg ham, hvis han smudser sig, renser jeg ham, hvis han græder, trøster jeg ham. Jeg vækker, bevarer og udvikler med Bøn og Bod de Værdier, som giver ham Hjemstavnsret i en højere Verdensorden!

„Men billiger du da Krigen, du som alle de andre?“ spørger vi.

„Jeg billiger den ikke; men jeg taaler den, som jeg maa taale alt ondt i Naturen. Mine Børn kæmper mod hinanden og adlyder derved Statens Love. Af mig har de lært Lydighed! Mennesket helliggøres ikke ved at unddrage sig Lidelsen. „Du skal give Kejseren hvad Kejsere er og Gud hvad Guds er,“ paa det Ord bygger jeg. — Lad da Krigen være Kejsere er — Freden er Guds, og den fuldbyrdes ogsaa under Krigens Rædsler og krones først i Døden.

54

„Men siger vi. Hvis nogen slaar dig paa den ene Kind, skal du vende den anden til. Derved forbydes al Vold.“

(Dette Skriftsted vækker dog, selv blandt mange kristne Tilhørere, en dulgt Munterhed, idet de mener som saa, at naar man har faaet et Slag paa den ene Kind, saa kan det ogsaa dermed være nok.)

Kirken svarer: Hvis du er en Helgen, saa lad Voldsmanden slaa dig, han vil blive beskæmmet af din moralske Værdighed og selv gaa slagen bort. Her er ingen Grund til Munterhed, for dette Ord ejer en dyb Fornuft.

Men en Stat, der bestaar af alle Slags Mennesker, kan ikke være nogen Helgen. En Mand, der holder paa sit og bruger onde Ord, hvis nogen vil berøve ham det, bliver ikke til en Helgen, fordi han bøjer sig for en Trusel, og en Stat kan ikke vise fromme Miner i Krig, naar den er verdslig i Fred. Ingen vil tro den, og hvad vilde der ske? Den vil falde til Fode uden at have modtaget noget Slag, thi Slag vil være overflødig. Dermed har den kun unddraget sig selv fra Lidelsen og fristet en Voldsmand til at øve moralsk Uret, uden at betale derfor med noget Offer. Staten hører Naturen til, og mit Rige er ikke af denne Verden."

Men, siger vi: „Dine Modstandere hævder, at din Stilling overhovedet er bleven en Latterlighed og Forargelse i denne Krigens gudløse Verden. De hævder, at nu maa du da endelig forstaa, at din Lære er Blændværk!“

Kirken svarer: „Nu maa mine Modstandere da endelig forstaa, at jeg har Ret, hvis de har Øjne at se med og Øren at høre med. Verden ligger i det onde, Lidelser 55er Livets Vej og den eneste Redning er Tro. — Det mørke Verdensbillede, som jeg har holdt Menneskene for Øje, ses nu af alle. Og midt i Smerte og Grumhed forkynder Kanonerne det samme memento mori, som jeg — og nu bliver det hørt!

Nu skælver Sjælene og søger Trøst hos mig. Jeg alene hader Krigen; men lad den straffe og besejre sig selv og fremme min Høst!"

Du hader Krigen, siger du; men dine Præster, Biskopper og Kardinaler beder dog om Sejr for Fædrelandet, og mange af dine Tilhængere priser Krigen! Hvorledes forklarer du det?

Kirken svarer: Spørg dem selv!

Vi spørger den katolske Nationalist. Forklar os, at du, som tror paa Kærlighedens Evangelium, ogsaa kan tro paa Krigen. Ser du ikke, at Kynismen bliver tifold kynisk nu, da den vader i Blod og tramper paa knuste Menneskelegemer?

Han svarer: „Lad Kynismen blive tifold mere kynisk. Aandsmennesket vil bevare sin Art midt i Naturens Udfoldelse og Undergang. Menneskets metafysiske Kraft vokser Ansigt til Ansigt med Døden og Aanden er nær! Derfor tror jeg paa Krigen.

Og hvad var saa den Fred, som I lovpriste? — Hvad var det for et Liv, vi levede i smaasindet og egennyttig Kiv? Alt Eders Pjank er dømt til Bortkastelse nu og Alvor raader imellem os. Er vi ikke stærkere i Fællesskab gennem Kærlighed til det Land og den Race, vi tilhører. Har vi ikke mere Fred nu end før? — Naar Tropperne gaar mod Fronten løftes den hvide Fane i Landets Midte. Krigens Fanfare blæser til Harmoni, Djævelskabet i vor Natur vender sig mod Fjenden og 56selve Hadet helliggøres idet vi ofrer os selv af Kærlighed. Vi lever i en Verden, hvor det absolute Gode ikke kan naas; men vi nærmer os til det gennem Troskab mod vor Kultur og alt det Bedste, som dette Liv byder os. — Krigen har sin Fred, og Kærligheden til Fædrelandet løfter os over os selv og bringer os derved nærmere til Gud. Derfor tror jeg paa Kærlighedens og Fredens Evangelium og paa Krigen.

Vi spørger Kirken: Har han Ret til at tale saaledes?

Kirken svarer: Mine Børn er stillede i Naturens Verden og følger det naturlige Hjertes Lov, saa længe de aander her. Hvis de blot har Tro, vil de ikke fortabes i Naturen! Kirken ledsager dem til deres Dages Ende, den forlader dem deres Synder og giver dem sin Velsignelse. — Men spørg mig ikke mere nu, for af alt menneskeligt paa Jorden har jeg alene intet Fædreland og naar med min Isse op over denne Verdens Grænser. Fra mit højeste Sted bringer jeg da Budskabet om Fred til alle og mellem alle, som tror.

VII

RELIGIONEN OG PAVEN

Vi har fundet, hvad vi søgte — en Aandsmagt, som vil Fred. Romerkirken bygger paa Jorden, farves af Nationaliteterne, taaler Krig, næres af Krig; men med sin øverste Tinde peger den mod Fred, ikke blot i himmelsk, men ogsaa i jordisk Forstand. Dens Idé har krystalliseret sig i et Overhoved, der ikke er Borger i nogen Stat, ikke solidarisk med nogen Nation; men som er den aandelige Hersker over mægtige Menigheder i langt den største Del af Europas Lande — Østrig og Frankrig, Italien og Spanien, Portugal, Ungarn og Belgien skatter religiøst til Rom. Rusland har sit Polen, Storbritannien sit Irland, Tyskland sine sydlige Stater. Paven er da i Kraft af sin enestaaende Stilling et naturligt Fredsorgan, skabt af Aandens rene Trang. Vi kan vende og dreje Sagen, som vi vil, og tage katolske Nationaliteter og nationalistisk Katolicisme i Betragtning, vi kommer dog ikke bort fra, at alle denne Kirkes Menigheder udgør en eneste stor Menighed, som sprænges af Staterne, naar de paafører hinanden Krig. Fra det højeste katolske Synspunkt er Krigen da et ubetinget Onde, idet den tvinger Menighedens Medlemmer til at bryde det naturlige Sammenhold og bekæmpe hinanden med Vaaben, hvad de ifølge deres Kirkes Idé ikke kan og maa gøre.

58

Under Krigen har da ogsaa mange Blikke været vendt mod Rom. Selv i protestantiske Lande begyndte man tidligt at raabe paa Paven. Man søgte en Autoritet, som var hævet over Nationerne, og der var ingen anden. Internationale var sprængt, Kunstnere, Videnskabsmænd og Filosofer forvandlede til Krigere med Haand og Mund, Reformationens Kirker havde blodskudte Øjne; men hævet over Verdens Virvar stod endnu den hellige Stol.

Pave Pius sagde imidlertid ingenting af Betydning, før han døde, efter Sigende af Sorg — maaske af Sorg fordi han intet af Betydning havde sagt eller kunnet sige. Da Pave Benedict besteg Tronen, ventede man store Ting. Madame de Thèbes, som havde haft Held med sin Spaadom om Pius' Død, forudsagde mærkelige Omvæltninger gennem hans Efterfølger og kan for saa vidt faa Ret endnu. Et naivt Telegram fra de Dage vil huskes, det tilfredsstillende en populær Trang. „Den nye Pave, stod der, vil straks sætte fire-fem Kejsere og Konger i Band.“

Det var romantiske Tider, Verden var saa fyldt som en historisk Roman af Spænding og Fare, af Helte, Forrædere og Sibyller. Der manglede blot en Banbulle, som brændemærkede Fyrsternes Pande.

Romantik — men ogsaa noget mere. En Trang til et Aandsherredømme paa Jorden. — Hvem var det, der engang lod Majestæten gaa barfodet til Canossa?

Det varede en Stund, før Pave Benedict talte, og da han tog Ordet, var det i Barmhjertighedens Navn. Han ventede paa Tidens Fylde, og nu endelig taler han Fredens Sag med Iver og Haab. Paven foreslaar Vaabenstilstand, Forhandling, Udsoning og — Afrustning!

59

Man har Lov til at tænke sig, at der drømmes store og skønne Drømme i Vatikanet for Tiden. Øjeblikket gør det i visse Maader naturligt. En Fred, fremmet fra Peterspladsen — Pontifex maximus som Fredsfyrste, ombruset af Sangen fra det sikstinske Kapel og de Troendes Jubel! Fra Peterskirkens Kuppel vilde det grundlæggende Ord lyde med mægtigere Patos end nogensinde før, som var det Himlen selv, der udraabte det: Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, et tibi dabo claves regni coelorum.

Hvorledes vilde Reformationens Kirker tage sig ud i Lys af dette: Forslaaede med sønderrevne og blodige Klæder? Mon den nationale Kristendom vilde finde mange Lovprisere? Mon mange vilde hævde, at det netop var Rom, der havde fjernet sig mest fra Kirkens sande Lære? Hvad man nu end ellers vil mene om Reformationens Berettigelse i det givne Øjeblik, saa kan man ikke tilbageholde det Spørgsmaal, om Luthers og Calvins Værk ikke for Fredens Sag var den største Ulykke, Historien har optegnet.

Selv nu staar den katolske Kirke som den eneste Aandsmagt, for hvilken Staterne nærer Respekt, fordi den alene ejer en Organisation, der i Styrke og Disciplin kan maale sig med deres egen. Man tænke sig, at dens Enhed havde været ubrudt! Man tænke sig den genoprettet, maaske udvidet, nu da den græsk-katolske Kirke har mistet sit Overhoved, hvad faa har lagt Mærke til, skønt alle véd, at Czaren sidder i Sibirien.

Det vilde betyde, at der dog var et sammenbindende Baand i denne vilde og stridbare Verdensdel, een Fredsmagt, hvis Herredømme naaede fra Grænse til Grænse. Den internationale Institution, som man drømmer om at opbygge i et af Had sønderrevet Europa, vilde man eje paa historisk Grund med al en tusindaarig gammel Traditions Værdighed!

Store og skønne Drømme, som vel kan tænkes at melde sig naturligt, naar Paven er vaagen!

Der er i alt dette en velgørende Konsekvens. Den ældgamle Tro udfolder sig naturligt i en Freds- og Samlingspolitik. — Alligevel melder der sig Tvivl. Politik? spørger vi. Kan Kirken overhovedet føre Politik? Vi kommer ind i et Vildnis, hvor det er vanskeligt at finde Vej og Sti. Kirken bør ifølge sin Idé ikke føre Politik og kan dog umuligt lade være. Skal den ikke raade og vejlede Mennesker? Er den ikke Skriftefader for Fyrster? Kan den ikke, hvis det gælder, øve en mærkbar Indflydelse paa Millioner og atter Millioner af Vælgere ved Afgørelser, hvor Samvittigheden maa tale med?

Det første, vi faar Øje paa, er, at Paven i det Øjeblik, han blander sig i Staternes Anliggender, bliver mistænkt for at være Politiker i Ordets mindre gode Betydning. „Vær du saa hvid som Sne, du skal dog ikke undgaa Bagtalelse,“ siger Hamlet. Vi gaar ud fra, at Kirken efter bedste Evne kun søger Retfærdighed og varig Fred, hvilket vel ogsaa mest vil fremme dens egne Interesser; men i samme Øjeblik melder der sig et modsat Spørgsmaal, om det nu ogsaa er rigtigt af Kirken at søge Retfærdighed? Om det ikke er noget helt andet den skal. Romerkirkens Forhold til Europas Nationer er af vidt forskellig Art. Med Staten Frankrig har den et højst alvorligt Mellemværende, med den verdslige Hersker i selve Rom er det samme Tilfældet. Østrig derimod maa være dens Hjertebarn, Belgien 61ligeledes, medens Rusland og Serbien er den uvedkommende. Og hvad saa med Tyrkiet? Til Tyskland er Forholdet igen et andet. Her varetager Kirken store katolske Interesser overfor det dominerende Preussen, og saaledes at det ofte mærkes grundigt i Protestantismens faste Borg.

Kirken er i Virkeligheden selv en kæmpende Magt, den strider blot i et helt andet Plan end Staterne. Vi naar til det Resultat, at den nationale Retfærdighed aldeles ikke vedkommer Kirken. Hovedsagen maa for den være: troende eller ikke troende baade naar det gælder Lande og Mennesker og Fred paa Jorden er i Forhold hertil en Biting. Naar Paven nu i Kraft af sin ekceptionelle Stilling optræder som Fredsstifter, saa nødes han til at anlægge et rent borgerligt Synspunkt, paa Trods af den Idé, der giver ham hans Autoritet. Han maa gaa ned i Verdens Plan. Hvis han først og fremmest tænker paa at beskytte Kirkens Børn, hvad han skal, bliver han mistænkelig, og hvis han kun søger Retfærdighed, hvad han maa, vil han muligvis blive tvunget til at gøre Front mod Kirkens inderste Tanke.

Denne Svaghed har imidlertid sin Aarsag i, at Kirken ikke staar samlet og sikret. Enhed maa da være dens egentlige og sande Maal. Er dette Maal naaet, saa kan den først for fuldt Alvor gøre sig gældende som Fredsmagt — indenfor Kristenheden.

Jeg begyndte med at fremstille Kirken som uverdslig Magt, der har indgaaet Forbund med Staterne og taaler Krigen. Vi har nu set den som ubetinget Fredsmagt, der vil overvinde Krigen. Den har altsaa to Ansigter! 62Ogsaa den bærer et Janushoved. Her er dog ikke Tale om nogen dyb Splittelse; men kun om en forskellig Holdning.

Forklaringen ligger nær. Kirken er i kæmpende Bevægelse og spinder paa sin egen Skæbnes Traad. Det ene Ansigt er den lidende Kirke, og betyder Aandsherredømme, det andet Ansigt, som vil Freden, er den triumferende Kirke, og det betyder verdslig Magt. Naar vi følger Idéen til den yderste Konsekvens, vil vi se det.

Det første Ansigt siger: Jeg var lille og blev forfulgt; men jeg var stærk i min Tro. Martyriet kunde ikke overvinde den, og alle Livets Byrder bar jeg syngende. Jeg ventede vel engang paa Tusindaarsriget, men hvad gør det, at det ikke kom, naar jeg allerede her kan nyde den Fred, som er over al Forstand, og som engang skal blive mig til Del i fuldeste Maal.

Det andet Ansigt svarer: Er det ikke min Pligt at brede min Menighed over Jorden, og skal der ikke være Fred mellem dens Lemmer?

Det første Ansigt svarer: Jeg indrømmer det! Det er Pligt at bede om Fred og formane til Fred, men Afrustning, er praktisk Politik, og Guds Rige hidføres ikke ved praktisk Politik, det sker kun ved Menneskeandens Revolter. Skal jeg arbejde sammen med Socialister, Maksimalister og Vantro? Skal jeg gaa Haand i Haand med den Materialisme, som er min værste Fjende!

Det andet Ansigt (som vel ogsaa taler paa et menneskeligt Hjertes Vegne) svarer: Hvorledes skal jeg kunne tie efter tre Aars Blodsudgydelse, naar jeg ejer en Stemme, som har Mulighed for at blive hørt. Lad 63hvem der vil sige det samme som jeg. De har saa vel lært det af mig og kan blive nødsagede til at lære mere!

Det første Ansigt siger: Men Afrustning og Fred vil svække Staten, maaske opløse den. Naar jeg vil være ærlig, maa jeg indrømme, at jeg var lidende, dengang da Staten forfulgte mig; men jeg lider ikke længere i den Forstand! I Fællesskab med Staten har jeg holdt Orden i Landene, og under dens Beskyttelse er jeg vokset og blevet stor.

Det andet Ansigt svarer: Staten er dog den gamle Fjende! Lad mig da sprænge den, naar Tiden dertil er inde. — Guds Statholder skal være den øverste paa Jorden!

Det første Ansigt tier nu; men dets Pande er furet af Erfaring og Indsigt. „Naar Guds Rige bliver indført paa Jorden,“ tænker det, „saa er Verdens Ende nær.“

VIII

EUROPAS AANDSLIV FØR KRIGEN

Naar Verdenskrigens Historie engang bliver skrevet, vil Aandslivet faa et Kapitel eller et Bind for sig. Man vil ikke nøjes med at udrede de politiske, kommercielle og nationale Aarsager til det store Sammenstød. Man vil ogsaa tage de sociale og aandelige Tilstande i Betragtning og undersøge Idéer, Tanker og Stemninger. Paa denne Maade vil man maaske naa ind til noget, som man kan kalde Europas Sjæl og Europas Humør. Det særegne ved denne Side af Krigens Historie er, at Forskeren, som ellers i Følge Sagens Natur kommer til at beskæftige sig med Modsætninger og atter Modsætninger, her vil kunne behandle Europa, ialtfald til en vis Grad, som en Enhed. Nationaliteterne staar skarpt overfor hinanden, hvorimod Nationalismen i de forskellige Lande som aandeligt Fænomen maaske vil vise sig at have en fælles sjælelig Rod. En fransk og en tysk Nationalist er naturlige Modstandere; men dybere set er de enige og bekæmper som aandelige Venner en fælles Fjende: Internationalismen.

Naar jeg her løseligt og i store Træk søger at antyde Liniérerne i dette europæiske Aandsbillede under Synsvinkelen Krig og Fred, saa véd jeg vel, hvilke Indvendinger der kan gøres gældende mod Fremgangsmaaden. ⁶⁵De forskellige Landes Aandshistorie i det sidste halve Aarhundrede frembyder som altid nationale Ejendommeligheder og er paa mangfoldig Maade præget af politiske, sociale og religiøse Forhold. Englands Holdning har været roligere end det eksperimenterende Frankrigs. Ruslands Litteratur har været domineret af store religiøse Skikkelser. Tyskland har mere end noget af de andre Lande været modtageligt for fremmed Paavirkning. Hertil kommer, at der i ethvert Samfund, som ikke sover eller dovner, tænkes paa vidt forskellig Maade af selvstændige Personligheder, saaledes at man altid kan finde Beviser for, at en Periode ikke udtømmende kan karakteriseres med Betegnelser som religiøs, videnskabelig, alvorlig eller frivol.

Det gælder da om at se de store Træk og holde sig til de Bevægelser, som overalt — mere eller mindre stærkt — har gjort sig gældende og som dermed kan siges at have præget Europas Sjæl, Livsbetragtning og Humør. Hvad vi ser fra dette Synspunkt, er ingenlunde afgørende; men det har sin dybe ideelle Betydning og byder os, som sagt, den Tilfredsstillelse, at vi kan betragte Krigen ikke blot som Strid, Splittelse og Had, men som et fælles Anliggende.

Vi har tidligere undersøgt, hvad man kan kalde Aandslivets Rammer, og vi har fundet, at Kunst, Videnskab og Filosofi ikke, hvad ofte sker, kan opfattes som ubetingede Fredsmagter. Hvad Religionen angaar, kan dens Ramme og Indhold ikke paa samme Maade adskilles og vi har derfor allerede behandlet dens Holdning op til Nutiden. Tilbage staar at undersøge, hvorledes de aandelige Kræfters Samspil har artet ⁶⁶sig i det halve Sekel, der er forløbet mellem de europæiske Krige i 64—70 og Verdenskrigens Udbrud i 1914.

Man vil maaske sige, at et saadant Indsnit i Aandshistorien er vilkaarligt. — Perioden fremtræder imidlertid naturligt for Tanken, som et afrundet Hele; men selv om dette ikke var Tilfældet, gjorde det i denne Forbindelse intet, da vi jo kun vil bringe paa det Rene, om Aandslivet under den lange Vaabenstilstand har været af en saadan Beskaffenhed, at det kunde tænkes at have fæstnet Freden mellem Menneskene? Om det nye Stof, som Tidsrummet har tilført vor Tanke, muligvis har indeholdt en fredsbefordrende Tendens og en særlig dyb Afsky for Krigen? — Det kunde jo tænkes, at vi da vilde finde noget, som forklarede den almindelige Tillid til Fredens Sag? Der, hvor en menneskelig Fremdrift kunde gøre sig gældende indenfor Aandslivet, vilde det maaske vise sig, at den pegede tydelig og afgjort imod Fred. Man kunde tænke sig, at det religiøse Liv havde været i Vækst i den Forstand, at Menneskene i særlig Grad havde været opfyldt af det Bud, som lærer dem, at de skal elske hinanden og at den Indflydelse, som Kunst og Filosofi havde udøvet paa vor Verdensbetragtning, i særlig Grad havde indprentet os det menneskelige Livs høje Værdi. Kort sagt: at Europas Tanker havde været milde, dets Sjæl rolig og tilfreds, Humøret godt.

Det modsatte har imidlertid været Tilfældet. Epokens mest iøjnefaldende Kendetegn i dens første Halvdel er den videnskabelige Forstands Fremtrængen paa Bekostning af det religiøse Instinkt. Trangen til Tro og den absolute Videnskab udgør de største Modsætninger i vor aandelige Organisme. Religionen beskæftiger ⁶⁷sig med den levende Sjæl, Videnskaben vil først og fremmest fastslaa urokkelige Love. Religionen vil gennem Tro paa en „skjult Harmoni“ saa vidt muligt udøve en harmoniserende Virkning paa Livet selv, i sidste Instans Fred. — Videnskaben derimod kan i sin Strængighed ikke sætte sig noget positivt Maal, da Fremtiden ikke eksisterer for den. Nu synes det da ret besynderligt, at man netop ventede sig Fred af den kolde videnskabelige Forstands Sejr over den religiøse Aand.

Sejren blev imidlertid vundet, ialtfald i første Omgang. Alle Kirkens saarbare Steder, som havde faaet mangt et Stød af den frie Tanke før, blev blodigt ramt nu. Religionen veg og maatte vige. Dens Broderskabslære løftedes kun højt af Socialismen, som, følgende Naturens Lov, prædikede den med knyttede Næver og oven i Købet lønnede Kristendommen, der havde laant den sine Idéer, med et Spark.

Man var ikke Socialist og Kristen — nej, man var Socialist og Darwinist! Sjelden har vel et Pulterkammer været saa fuldpakket af Ting, der ikke passede sammen, som de Tidens Bevidsthed, der roste sig af videnskabelig Klarhed.

68

IX

DARWINISMEN

Hvad var det for en Videnskab, der prægede Almenhedens Bevidsthed og delvis gør det endnu? Man satte sig jo ikke i Besiddelse af alle Kundskabens Skatte. Man nøjedes med Kritiken af Religionen, baade den berettigede og den uberettigede, og man accepterede, som fuldt bevist, Darwinismens Hypotese, der af den store Forsker fremsattes tøvende og med Forbehold.

Udviklingslæren havde hidindtil været høje Aanders Hemmelighed, nu blev den Almenhedens Eje, og det var en kødelig Udvikling med Tænder og Klør! Her var da det nye Fundament, som traadte i Religionens Sted. Hvorledes lød den saliggørende Maksime? — Struggle for Life!*)

I Stedet for Moralens Pligt- og Kærlighedslære traadte Kampforkyndelse, og herpaa vilde man bygge Fred. I Stedet for Troen paa en højere Harmoni, traadte Troen paa Tilfældighedens Tilfældighed, og herpaa vilde man bygge den strengeste Orden! Man byggede paa Flyvesand, der fæg henover en Afgrund! Havde der ikke raadet andre Magter i Verden end dem, vi * 69 fortrinsvis troede paa, saa havde vi nok myrdet hinanden allesammen allerede for længe siden.

Aldrig har Verden set en mere krigersk Liysudtydning end den, som da kom ind i Tanken. Vold og Udryddelse blev gjort til Livets inderste fremdrivende Princip. Sandheden er, at den moderne Europæer har baaret paa et Verdensbillede, der endogsaa er mere krigersk end Virkeligheden, og hvis denne „videnskabelige“ Sejr i vor Bevidsthed har virket, saa har den stimuleret det stridbare og fjendtlige i vor Aand.

Saaledes tænkte man imidlertid ikke. Man trykkede hinanden i Haanden og sagde glad: Nu maa der da for Alvor blive Fred, efter at vi har faaet Darwinismen fastslaaet og Troen paa alle hemmelige Kræfter udryddet.

Sandhedserkendelse er jo ikke afgørende for Livssynet. Det næres af Stemning og Temperament, som stadig skaber sig Udveje. Darwinismens gyldne Tider var da ogsaa for en stor Del en Optimismens og Utopiernes Periode. Først senere kom Eftervirkningen med en bedsk Smag. Hverken Darwin eller Huxley saa forhaabningsfuldt paa den Erkendelse, der var naaet, medens Wallaces fromme Sjæl fandt det nødvendigt at redde Troen paa Livet ved at genindføre et guddommeligt Princip i det haarde og grusomme Naturmaskineri; men den brede Almenhed uddrager nødtigt altfor nedslaaende Konsekvenser af Tingene, og det er i visse Tilfælde godt. — Vi ser da, at to forskellige Betragtningssmaader fremstod af Darwinismen. Den ene sagde: Det er bevist, at vi har været Dyr. Hvad maa vi ikke kunne drive det til, da vi næsten allerede er Engle? Den anden sagde: Vi er og bliver Dyr! Og til Utopisternes og Sværmernes højstemte 70 Sang lød der et uhyggeligt Akkompagnement fra Rovdyrburet!

Rovdyrburet — det var i dette Tilfælde Skønlitteraturen! — Ulvehylene i Naturalismens Bøger lovede ikke godt for Idyllen.

Hvem af de to havde Ret? De som knyttede deres Fremskridtstro og Fredssvæmeri til Darwinismen, maatte i alt Fald en skønne Dag se, at de selv havde oversavet den grønne Gren, som de sad paa. Men oppe over deres Hoveder lød Rovfugleskrig i Løvet. Det var den tyske Krigsfilosofi, som sad trygt og godt og havde en saadan Overbevisning i Mælet, at den fik Gensvar fra et helt andet Træ. Den nationale Kristendom

begyndte at hvæsse Næbet og søgte tilsidst at istemme samme Tone.— —Det var Religionen, som omsider havde lært noget af Videnskaben.

71

X

NATURALISMEN

Et Par Ord om Naturalismen, før vi gaar over til Krigsfilosofien.

Hvad betød Naturalisternes og Realisternes Indsats i Kunsten? Atter den videnskabelige Aands sejrige Fremtrængen paa et Omraade, hvor den tidligere kun havde udøvet en betinget Indflydelse. Darwinisme og Arvelighedslære rykkede ind — Tiden var skeptisk overfor gammel Visdom og Mester i at finde dens Fejl; men Skeptikerne nærrede ofte en glødende Lettroenhed overfor alt, hvad der blot var nyt.

Kunstens Rige kan bestemmes som et Grænsegebet imellem Religionen og Videnskaben, for saa vidt som det i samme Grad skatter til Sjælens og Naturens Verden. Nøjagtigere betegnet er Kunst: Virkelighed, opfattet med Sjæl, gennemtrængt, overrislet og derved frugtbargjort af Sjæl. Nu kom Naturalismen med sit Krav om stadig mere Virkelighed, og langsomt trængtes Sjælen tilbage af den kritiske Forstand, som tilsidst krævede hele Kunstens Terræn for sig; men da saa det et Øjeblik ud, som om der ikke længer var nogen Kunst. Riget var maaske nok erobret; men det vilde have været knust, om ikke Fjenden var bleven kastet ud over Grænsen igen.

Ingen litterær Bevægelse har vistnok virket saa forlokkende paa Halvbegavelserne som Naturalismen og Realismen. For de ægte Talenter var den en Tugt, en Disciplin, og mere end en stor Mester satte sig selv paa smallere Kost, end godt var for ham; men paa den store Masse af skrivedygtige virkede Sandhedsfordringen som et Tilsagn om, at nu var det bleven billigt at være Digter. Nogle Realiteter kunde Alverden præstere, til syvende og sidst kunde man fortælle noget om sig selv. Da Realiteterne nu var legio, og alting helst skulde med, syslede adskillige med den Tanke at skildre „En Time af mit Liv“, for den kunde der maaske blive Plads til i en stor Roman. Aandsfattigdommen voksede, eftersom Uformuenhed, teoretisk set, var nær ved at være et Fortrin. Tidsrummets store Rigdom — en Kapital af overfladiske Idéer, som Per og Paul kunde gøre sig til Reformator paa, steg ogsaa mange til Hovedet. Med Abelæren i Lommen kunde en Daare beskæmme ti Vismænd af den gamle Skole. Individualismen gjorde Forvirringen komplet, da den blev til Mode. Denne Lære hævder Undtagelsens dybe Ret. Dens Udgangspunkt er Undtagelsen; men nu begyndte Alverden at ville være Undtagelser. Regelen skrumpede ind og blev til Nul og nichts — den var kun for Taaber, og regelløse Undtagelser opfyldte Verden.

Af disse aandelige Tilstande fremgik en Literatur, som i alt Fald tilsyneladende voksede langt mere i Bredden end i Højden. Niveauet var uhjælpelig sænket og Ingen vidste rigtig længer, hvad Kunst var. Den, som fortalte Banaliteter, var jo dog en Realist, den, som gjorde sig skyldig i Begrebsforvirring var en Individualist, og den, som gjorde begge Dele og frembragte det rene Tøjeri, kunde man ikke nægte Eksistensberettigelse, for da der ingen Love fandtes, var alt tilladt.

I første Omgang var Naturalismens Krav imidlertid berettiget, og der skabtes en i flere Henseender betydelig Litteratur. Den lærte os at se, høre, lugte og frem for alt ikke at vige tilbage for nogen Erkendelse, hvor mørk, den end var.

Men hvad bundfældede dette nu i vort Sind?

Vi havde først og fremmest lært, at se Dyret i Mennesket og vi blev fattige paa Haab. — Naturalismen var deterministisk og vi blev fattige paa Frihed. Kravet paa den Sandhed, som er Forstandens, blev en Sejr for Tingenes Mekanik.

Hvorledes ser dette nu ud under Synsvinkelen Krig og Fred? — Der var i og for sig ikke noget krigersk ved Naturalisterne. Fremragende Forfattere som Zola og Maupassant havde oplevet Nederlaget i 1870 og hadede Krig; men hvorledes skulde de kunne indgive os nogen Tro paa Freden, de som selv var ganske uden Tro og hvorledes skulde de kunne øge vor Agtelse for Menneskets Liv, naar de ingen Agtelse havde for det

selv? — Kort og godt: Hvorfor skulde Familien Rougon Maquarts Medlemmer ikke skydes, naar Fortidens Helte dog blev dræbt? Hvorfor skulde Menneskedyret lægges i Vat, naar Mænd fulde af Menneskelighed havde maattet døje Krigens bitreste Kaar? Her var intet nyt Moment, der kunde skabe større Mildhed. Fred er et Spørgsmaal om Menneskets Værdi og det nytter intet, om Forfatteren er en Fjende af Krig, hvis den Erkendelse han paatvinger os betyder, at Mennesket er bleven ringere i vor Vurdering.

Hvor tomt klinger ikke Maupassants Deklamationer 74imod Krigen. Han kendte Freden for godt — bedst dens Daarlighed. Den, som vil dømme Krigen maa eje Fredens Pathos, som er Kærlighed.

Zola stred tappert for at faa Lys ind i sin Verden. Men hvor skulde han faa det fra? Hans Tanke havde bundet sig til Tingenes mørke Mekanik. Hjulet snurrer og snurrer og vi maa følge med, vi kommer ikke løs af dets Tvang uden igennem den Sjælskraft, som hedder Tro og som er Frihed.

Man vil sige, at denne Tids aandelige Indhold ikke var udtømt med Naturalismens Sortsyn og at der selv i dette fandtes Hjertelag og det er altsammen sandt; men dens egentlige Indsats, det nye Moment ligger her.

Bjørnson og Ibsen rager frem fra en tidligere Periode. De lærte meget af Tidsaandens Krav om Realitet; men vi kan ogsaa spore i adskillige af deres Værker, at de satte noget til af deres Kraft.

De store Russere var Tidens Under. Ingen greb saa dybt som de. Deres Indsats var en Virkelighed, som syntes os dybere og større end den vi fandt i Vest- Europas Literatur. Men forstod Tiden hvorfor? „Dostojevski og Tolstoi er de største Realister af alle“ sagde man. „Underligt nok at de beskæftiger sig med religiøs Tro!“ — Det var en beklagelig og løjerlig Naivitet, som Tidens Aand maatte finde sig i at tage med, naar den vilde nyde deres Realisme. Den forstod ikke at disse Digteres Virkelighed var større og dybere, netop fordi de havde Tro.

Overalt trængte Forstanden frem paa Sjælens Bekostning; og det hævnede sig i det lange Løb, skønt Slægten ingenlunde var blottet for Idealitet og Villie.

75

Idealiteten laa i Sandhedskravet, som blot efterhaanden for vild paa fremmede Enemærker og i den sociale Virketrang, som rørte sig kraftigt, men som hentede sine Impulser fra et Aandsliv, hvor den i Længden ingen Impulser kunde faa — hos Darwinismen og Naturalismen, som i Fællesskab gjorde os ringere, mere dyriske og mere mekaniske end vi var.— Man talte om Udvikling; men Aanden var indstillet paa en Erkendelse, som var udviklingshæmmende — og medens de humane Bestræbelser, der engang var sat i Gang blev ved at fungere, ofte halvt automatisk, blev „Humanisternes“ Tankegang lidt efter lidt umærkeligt, men uundgaaeligt, brutaliseret. De store Byers Masseansamling af Mennesker øger Haabløsheden eller Ligegyldigheden hos den Erkendende, Avisernes Sensationsdyrkelse destillerer en farlig Gift af Kynisme og Nysgerrighed.— Svært, altid sværere blev det at bevare Troen paa Livets Værdi. Jeg siger ikke, at dette førte til Krig; men hvorledes i Alverden skulde det kunne fremme Freden, hindre Krig eller gøre den mindre brutal, naar den kom?

76

XI

NIETZSCHE

Tankegangen i tysk Nationalfilosofi er efterhaanden bleven ganske godt kendt. For Europas intellektuelle Verden har den imidlertid kun haft ringe Betydning. Det var en Fredens Tid, og Intelligensen interesserede sig ikke for krigersk Nationalsocialisme. Den interesserede sig for den internationale Klassekampssocialisme. Den interesserede sig endnu mere for internationale Anarkister, som sprængte Folk i Luften med Bomber. Det var en Fredens Tid, og man sagde: *Le Geste est beau!* — Den militaristiske Tanke blev ikke drøftet, men der var en civil Filosof, som ogsaa sad i Darwinismens Træ og lod et Rovfugleskrig skingre, og han blev hørt. — Det var en Fredens Tid!

Friederich Nietzsche blev Darwinismens Profet og her staar vi ved et Knudepunkt i Tidens Aandshistorie. Mange Veje mødtes i ham og nye Veje gik ud fra ham.

Tiden var træt og trængte til Fornyelse. Rationalismens Landskab laa efterhaanden saa tørt som en Øriken. Optimismen var smaaborgerlig og Pessimismen var graa. Virkeligheden dryssede og flyede bort som i Sand mellem vore Fingre. Den holdes kun sammen af Sjæl, og Sjælen havde man afskaffet! Til sidst blev 77den fornægtede urolig og protesterede, den rørte sig næsten fysisk. Nogle begyndte at spørge, om det ikke muligvis var rimeligt at tro paa dens Eksistens.

Mellem dem var Nietzsche. Forsigtig og med Forbehold talte han om „eine sterbliche Seele“. Selv den dumdrigtigste tager sig stundom ivare.

Men han spurgte dog, han nærmede sig til Problemet og hvad mere er, han udfoldede selv en mægtig Sjælspragt. Det var det nye ved ham, at han i de Tider hævdede den religiøse Mennesketypes Højhed overfor den videnskabelige; men samtidig var han dybt bunden af den Fortid, han reagerede imod — derved fik han mange i Tale, som ellers ikke vilde have hørt paa ham. Han var Individualist, det maatte til for at finde Forstaaelse hos de Forfinede. Han kaldtes radikal. Det var godt, saa kunde Folk blive ved med at være radikale! Han hadede Anarkismen; men var selv en anarkisk Aand. Enhver kunde finde noget for sig i dette geniale, men forvirrende Forfatterskab. Hans Lære gik ud i Verden stemplet af Georg Brandes med Betegnelsen „Aristokratisk Radikalisme“, og saaledes vandt den Indpas.

Maaske tilslørede denne Etikette i nogen Grad det, som var Brodden hos Nietzsche. En Ombytning af Ordene vilde have været fuldt saa rammende. Hovedvægten blev lagt paa Radikalismen; men *radikal*, uden særlige dertil knyttede Forestillinger, er jo kun en Gradsbetegnelse og i sig selv saa tom, som et Hul, hvori der har været en Rod. *Aristokratisme* derimod er en Artsbetegnelse, som dækker det væsentlige i Nietzsches særlige Indsats, og radikal var han først og fremmest i sin Reaktion mod de Idéer, man var vant 78til at kalde radikale. Dog herom kan man strides. — Brandes lagde i hvert Fald ikke noget Skjul paa Modsætningsforholdet i sin smukke og glansfulde Fremstilling, han saa blot ikke, hvor dybt det var.

Nietzsches religiøse Aandspræg interesserede ham lidet, og han mærkede ikke, at den ensomme Digterfilosof under sin Moralforkyndelse var kommen helt ud til Vanviddets Rand.

Der falder et vildt og fantastisk Lys over denne Tids aandelige Forhold, naar man læser og sammenholder de Breve, der blev vekslede mellem Brandes—Nietzsche, Strindberg—Nietzsche og til sidst Brandes— Strindberg. De foreligger nu alle for Offentligheden. Strindberg havde ikke sin Styrke i Fornuften, det gaar maaske an i denne Forbindelse at sige om den geniale svenske Digter, at han sommetider var temmelig gal. Ikke desto mindre viste han det sundeste Skarpsyn her. Der kommer et Øjeblik, da han opdager, hvorledes det er fat med hans Afgud, Overmennesket, sammen med hvem han netop har tænkt at frelse Verden.

„Hør nu,“ siger han til Brandes, den tredie i Forbundet, „är inte vår vän Nietzsche galen?“ — Men Brandes, som jo var Fornuften selv, vilde ikke gerne indrømme dette, han nøjedes foreløbig med at erklære en enkelt Udtalelse af den heroiske Tænkter for fuldkommen „fjøllet“.

Man ved ikke, om man skal græde eller le, naar man nu læser dette med sin Bagklogskab. Strindberg, der afslører Galskaben, medens Fornuften protesterer!

Statsmændene bliver tit forhaanede med Oksenstjarnas Ord, der siger, at Verden regeres med forbavsende lidt Forstand. Det har maaske nok sin Rigtighed; 79men var det ikke rimeligt, om vi indrømmede, at det ikke altid staar bedre til i Aandens Rige!

Vi forstaar af dette lille Intermezzo, at det var vanskelige Tider, og de tre Mænd var, hver paa sin Maade, med til at fremkalde en Vending i Tankelivet. Det var dog en Gerning, vel værd at mindes.

Men hvilke Værdier, der end ved denne Anledning blev tilført Aandslivet — hvad Krigen angaar, saa var vi kun kommen den nærmere.— —

Nietzsche havde som Baggrund Naturalismen og Demokratismen og angreb dem begge. Zola var lutter Stank, og Demokratiet lugtede ikke bedre. Han havde som Forudsætning Darwinismen, hvis Revision han var med til at fremme, idet han gennemskuede den og saa dens indre Svaghed. I Stedet for Kampen for Tilværelsen satte han Villien til Magt og indførte dermed den psykiske Kraft, som manglede i Systemet. Han reddede dermed sig selv op af det uhyggelige Dødvande, der truede med at opsluge den menneskelige Aand. Han lagde Sjæl ind i Darwins Naturverden; men hvilken Sjæl? For Fredens Sag var i hvert Tilfælde intet vundet derved.

Tvertimod! Hos Nietzsche blev Aanden først for Alvor krigersk, idet han uddrog Konsekvenser af Darwins Lære, som den rene og milde Forsker selv vilde være veget tilbage for.

Nietzsche profeterede Overmennesket i Kraft af en fremskuende Darwinisme; men idet han hoverende hævdede sig over Forskeren, førte han Urskovsmoralen fra „Arternes Oprindelse“ helt op til Tinderne. Rovdyrkløer og Slangegift blev de nye attributer i Idealets Verden! Nietzsche havde selv en Sjæl, der spillede

80i mange Farver, fra den hellige Franciskus' gyldne Lys til Cæsar Borgias blodige Mørke, og Borgia vandt!

Hvad Nietzsche havde opdaget, var dette: Han saa, at den demokratiske Lykke- og Nyttemoral blot var en Skygge af Kristendommen, uden dens indre Liv og Glød, og at den stod i det dybeste Modsætningsforhold til den samtidige Naturforsknings Kamplære. Altsaa bort med Kristendommen! Bort med Demokratiet og al lummer Humanitet! I Stedet for satte Nietzsche sin Krigsmoral „hinsides godt og ondt“, som kulminerede i Maksimen: Alles ist erlaubt! —

Alt er tilladt? — Vi falder i Grubleri. Det var en idyllisk Tid dengang, maa vi huske, og himmelforbavsede blev vi, da Freden et kvart Aarhundrede derefter dog blev brudt i en Verden, som nærede saa fine og blide Tanker.

Det er ejendommeligt for Nietzsches Filosofi, at den i Erindringen ikke former sig som en Aandsbygning. Hvad man mindes, er Stilens Pragt og Vælde, som Floder og majestætiske Fossefald, og naar vi lytter hører vi denne lange Række af Fyndord, som er Sangenes Omkvæd: Overmennesket. — Hinsides godt og ondt.— Alt er tilladt.— Det blonde Vilddyr.— „Den gode Krig“.— Hvor er det nu, at alt dette er bleven til Virkelighed?

Nietzsches Stilling i Aandslivet er mærkelig. Ingen har øvet større Indflydelse end han, og dog ved man neppe, om man skal kalde ham en central eller en periferisk Skikkelse. Hans Aand er med i Midten af 81Begivenhederne, og dog har de puffet ham selv til en Side. Han var Individualismens Kulmination, og der var to Ting, han hadede som Pesten: Kristendommen og Den preussiske Stat. Gaar jeg for vidt, naar jeg siger, at der er to Ting, denne „Antikrist“ og Statsforagter har styrket: Kristendommen og Preussen? Den religiøse Trang, som han vakte, er i hvert Fald gaaet ad helt andre Veje end dem, han anviste, og hans Kampmod og Krigsmoral er kommen Staten til Gode. De preussiske Soldater bærer gerne Zarathustras Sange med sig til Fronten, og man forstaar det. Her er Kraft og Mandsmod. Under Krigen er Nietzsche omsider bleven udraabt til tysk Profet!

Naturligt nok! Ved at gøre Individualismen heroisk og ved at forherlige Krigen, sprængte Nietzsche sin Aands Rammer og viste bort fra sig selv. Hans Væsens inderste Trang til Storhed, hans Forherligelse af det krigerske Instinkt, hans Haan over Samfundets smaaborgerlige og humane Love. — Hvorledes realisere alt dette? — Man kan ikke begynde Krig med en Kanon for sig selv.

Staten, alene den forhadte Stat kunde virkeliggøre Nietzsches Ideal. Den kunde skænke Folket Helte, den kunde komme hinsides godt og ondt. Den kunde tumle sig som det blonde Vilddyr. Alt er tilladt — for Staten!

En Aforisme fra Nietzsches sidste og farligste Periode afdækker, hvor dybt han søgte Instinktet under Bevidsthedens Overflade. Hvorfor myrdede denne blege Forbryder, spørger han. — Var det for Rovets Skyld? Nej, svarer han. Det var for at føle Knivens Glæde.

82

Europa ved det nu. Det har lært Knivens Glæde at kende.

Nietzsche forudsaa de krigerske Tidens Komme. „Jeg erfarer til min Glæde,“ skrev han i sit Billedsprog, „at vor Klode nærmer sig Stjernebilledet Herkules.“

Han oplevede det ikke. Længe før den vældige Kraftprøve begyndte, brød han sammen. Han havde hørt Krigsgudens Vogn rulle frem i det Fjerne, og maaske kastedes han som et Offer foran dens Hjul.

83

XII

OUVERTURE TIL VERDENSKRIGEN

Naar det stagnerende Aandsliv faar et Stød fremover, sætter det sig i Bevægelse; men hvis Retningen fører ind paa ufremkommeligt Terræn, vil det paany gaa istaa eller søge ud til Siderne for at naa farbar Vej. Saaledes gik det med Nietzsches Indsats i den europæiske Tanke. Hans religiøse Doktrin: Den evige

Genkomst fandt ingen Tilhængere, men hans mystiske Begejstring virkede vækkende og styrkende. Aanden søgte farbar Vej og fandt den i Kristendommen, i Buddhismen, i Teosofien, ja, endog i Spiritismen. Paa samme Maade gik det med hans krigersk heroiske Individualisme, som kun Staten kunde realisere. Aanden søgte farbare Veje og fandt den i *Nationalismen*. Vi ser paa denne Maade de følgende Tiders Aandsindhold i Svøb hos Nietzsche — tæt sammenpakkede i den Bombe, som hans Værk var. Religiøse Grublerier, Tilbagevendende og Nyforsøg paa den ene Side, Racefilosofi, Hjemstavnsdigting og Krigsfilosofi paa den anden Side har blomstret, efter at Bomben eksploderede. Den Internationalisme, som Nietzsche selv tilhørte, blev sprængt i samme Stund. Han havde talt Instinkternes Sag, og Instinkterne søgte deres egne Veje.

84

Lærdere Mænd maa afgøre, hvor stor Indflydelse han har udøvet. Den enkeltes Indsats bør vel ikke overvurderes. Den psykologiske Sammenhæng, som er Hovedsagen, synes mig derimod at være aabenbar. Hvad enten Nietzsche skal betragtes som virkende Kraft eller væsentlig som et Symptom, saa kan vi med ham, som Udgangspunkt let finde Vej i det europæiske Aandsliv, som det har artet sig efter hans Fremtræden. Da han naaede Berømmelsen, var den religiøse Reaktion allerede indtraadt. Huysmann gik i Kloster, Bourget nærmede sig til Kirken, Verlaine drømte katolsk; men de var trætte Mænd, og Nietzsche var stærk, aktiv og havde Vinger, som kunde flyve Fremtiden i Møde. Krigslystne Patrioter fandtes ogsaa i de Dage, som altid; men Nietzsche betød, at Freden ikke længere var de udvalgte Aanders Ideal. Han paavirkede de Intellektuelle i krigersk Retning. Der ligger et godt Stykke Vej mellem den Tid, da en Paul Deroulède stod i Spidsen for Patriotligaen, og den Periode, da en Jules Lemaitre, en Maurice Barrès indtog Præsidiat.

Naar vi ser, hvilke Mænd indenfor Europas intellektuelle Verden der stod i Zenith ved Krigens Udbrud, saa finder vi en Del jævnaldrende Skribenter, der endnu havde Modtagelighedens Alder, da Nietzsche dukkede op over Horisonten: D'Annunzio, Barrès, Harden! De har alle læst og beundret ham, de er født under samme Konstellation, og Nietzsche var en af Stjernerne paa deres Himmel. Hvor meget dette har betydet for dem, tør jeg ikke afgøre, men paafaldende er det under alle Omstændigheder, at ved Krigens Udbrud stod tre artistiske Individualister som Nationalismens Herolder i Frankrig, Italien og Tyskland. Der 85var ingen anden Mulighed for Mænd, der vilde løfte sig over Fortiden og forløse den Trang til Storhed og Udvidelse, som havde fortæret Nietzsche. Hvis man ikke vil tage dem alle strengt alvorligt kan man tilføje, at der var heller ingen anden Chance!

Mindst betød Nietzsche som psykologisk Forudsætning maaske for Tyskeren. Dèr hvor Bismarck findes, er der direkte Impulser nok; men hos Franskmanden ser vi den snevre Jegdyrkelse naturligt udvide sig til at omfatte Nationen og hvad D'Annunzio angaar, saa har vel ingen med større Iver søgt at realisere Overmennesket, indtil det Øjeblik, da Flyveren følte, at han vilde falde ned, hvis han ikke fik hele Racens Luft under Vingerne.

En Ting til er paafaldende: Disharmonien i Nietzsches Aand, som maaske sprængte den, laa dybt: han vilde forene det uforenelige. Hans religiøse Higen kunde ikke smelte sammen med hans voksende Trang til Voldsomhed, ja Grumhed. Nu viser det sig imidlertid, at det netop er denne Forening, hans Efterfølgere ikke uden Held virkeliggjorde. Religion og Nationalisme har meget tilfælles, som vi har set. Begge bunder i samlende Instinkter og de har samme Fjende: Intellektualismen. De har da ogsaa delvis virket Haand i Haand.

Forskellen er iøjnefaldende, naar man sammenligner General Bernhardt med Nietzsche. De gaar begge ud fra Darwin; men dybere set har de fælles Rødder i Machiavelli, som de begge beundrer. (Darwinismen betød vel overhovedet i denne Forbindelse først og fremmest en Oprejsning for den florentinske Tænkere, som nu fik Lov til at gaa frit omkring med oprejst 86Pande.) Skønt Nietzsche jo langt overgaar sin militære Broder i aandelig Genialitet, saa er Bernhardtis Tanke dog sundere og sandere, fordi han saavel som Machiavelli ser paa det Hele, paa Staten og Nationen, medens Nietzsche ser paa den Enkelte.

Det tyske Rige har imidlertid roligt kunnet tilegne sig den lidenskabelige Individualist uden derved at gøre sig skyldig i noget Rov. I det Øjeblik Krig indtræder udslettes mange Modsætninger, som under Fred synes dybe. Med alt sin Forkærlighed for fransk Kultur og sin Vrede mod Preussen var Nietzsche inderst inde en god Tysker. Personlig Bitterhed havde gjort sit til at fjerne ham fra Fædrelandet, men Krigen ser kun paa det væsentlige, og hvor urimeligt det end kunde synes i Fredstid at nævne Treischke-Bernhardt og Filosofen fra Bjergene i et Aandedræt, saa kan de nu meget vel arbejde sammen Haand i Haand. — Hvis Individualisten vil have Krig, saa bliver han jo dog nødt til at anvende Statens Metode: Organisation; han kommer ikke udenom den. Nietzsche har meget godt følt Modsigelsen. Han nærede en umaadelig Ringeagt for Menneskemassen og maatte da indse, at det var haabløst at prædike Individualisme for Millionerne, der vrimler paa Jorden. Der var da ingen anden Udvej for ham end at skabe Overmennesket, for noget stort vilde han! Statsfilosofen gør egentlig det samme paa en anden Maade. Han bruger Menneskemasserne til sit Formaal, slaar hele Hoben sammen i en Støbeform og faar det Overmenneske frem, som hedder: Staten. Moralens hos disse to paa saa forskellig Maade udrugede Stor-Individer er den samme, den er overmenneskelig, og Nietzsches er ikke den mildeste! Det er slet ikke umuligt, at selv 87General Bernhardt vil være i Stand til at føle Kuldegysninger overfor „det blonde Vilddyr“ som Nietzsche strøg ned over

Haarene med sin Tænkerhaand.

Statsfilosofens Krigsmoral ejer i Virkeligheden langt mere almen Fornuft end Individualistens. Der er Mening i, at den enkelte indtager sin Plads og ofrer sit Liv for det Heles Skyld; men Nietzsche elskede Krigen ud i det Blaa. I Stedet for Jesuiternes „Hensigten helliger Midlet“ satte han det langt farligere: Midlet helliger Hensigten. („Ikke den gode Sag helliger Krigen; men den gode Krig helliger enhver Sag.“)

Man vil da se, at Samarbejdet er frugtbart. Lige saavel som Overmennesket har Brug for Masserne, om ikke for andet, saa for at slaa dem ihjel, saa har Staten Brug for tapre Individuer. Der er mere Fornuft i Nietzsche nu end den Gang, der var Fred. De tyske Krigere vil i Virkeligheden bedst kunne skatte de Kræfter, der er i hans heroiske Lyrik, naar de læser ham i Bernhardis Skole, under Statens Tugt.

Paa samme Maade gaar det, naar vi betragter den anden Side af Nietzsches Væsen: Udfoldelsen af hans religiøse Instinkt. Naar Statsfilosofen lader kristelig Alvor og Kraft raade indenfor det kæmpende Folk, saa er hans Tanke mere organisk sand end Nietzsches, som vil formæle Evighedstrangen med Triumfen for Vilddyret. Lad Tigere, Borgiaer og Bjørne gøre, hvad de vil; men giv dem ikke Glorie om Hovedet! — Hvad nu Romerkirken angaar, saa nærede Nietzsche en særlig Afsky for den; men i væsentlige Henseender har den en ganske anden Orden i sine Begreber end han. — Katolske Nationalister er gaaet til Krigen med klart Hoved og fast Sind.

88

Med Nationalismen er vi naaet til det Punkt, hvor Statens Liv og Interesser, altsaa Politiken, for Alvor gør sig gældende i Aandslivet, som fra nu af har et aktivt Element, der styrer direkte mod Krigen. — Brutaliseret af Darwinismen og Naturalismen, udmarvet af Intellektualismen søger Aanden at frelse sin Idealitet og genvinde sin Kraft gennem Krig. Det er en gammel Ting Krigen, men en ny Udvikling, der har vist Vejen til den.

Hvad stillede Intellektualismen nu op herimod, for den var ikke død endnu.

Der fremtraadte forfinede Repræsentanter for en latinsk fransk Kultur, som paa deres Maade reagerede mod den grove Naturalisme. Det var først og fremmest Anatole France, en Dyrker af Lucretius, en Aandsbeslægtet af Petronius. Ingen har hadet Krigen, som den muntre, smidige, flydende France, ingen har spottet Chauvinisme og Militarisme, som han. Hos denne fortryllende Skribent maa vi da vel finde Troen paa Freden?

I „Pingvinernes Ø“ gør han Regnskabet op. Her ender han sit Spottedigt med at lade en Arbejder sprænge Paris i Luften. — Men er dette da Fred? Denne Gestus er maaske smuk; men er den egnet til at skabe Tro paa Freden?

Og dog var Anatole France den blideste af alle i det blide Frankrig. Ingen Aand var mere glimrende aandfuld, mere smidig, mere spillende vittig, mere egnet til at forsøge Fredens fredelige Stunder.

Hvorfor legede han da, at sprænge Kulturens Hovedstad i Luften? Hvorfor spøgede han med Livet saa 89elegant og venlig som en Panter, der har en Kanin mellem Poterne? Han skulde vel ikke være bleven ked af Freden og have faaet Lyst til at føre Krig paa sin egen Maade?

Det gik ham, som det oftest gaar de intellektuelle. De kan have den bedste Hensigt til at forbedre Verden, men de bliver skuffede. Forstanden bliver træt af Livet, fordi alt, hvad den kan forstaa, fortjener at forgaa.

Den sidste Aandsbevægelse, der skabte Gny i Kunstens Verden, kaldte sig Futurismen. Nietzsche var en af dens Guder og den forherligede Krig. Den opstod paa Kulturens helligste Jordbund — i Italien. Hvad er vel saa dyrebart for Aandsmennesket som Landet med de hundrede Byer, der alle er Skatkamre for Skønhed og Kunstværldi. Hvad mente nu Futuristerne om den Ting? Hvad sagde de lykkelige Arvinger til Europas største Herlighed? „Gid vi kunde slaa hele Stadsen i Stykker,“ sagde de. Vi er kede af denne evindelige Michel Angelo. Vi kvæles af Leonardo og Rafael og al den anden afdøde Storhed, som klamrer sig til Livet, igennem Aarhundreder.

Man tror, det var Spøg; men det var det ikke. De levende vil skabe og sætte Præg, og det er frygteligt, naar Kustoderne bliver til Kunstens sande Herolde. Det er frygteligt for de Levende at være Skygger dør, hvor de Døde ejer et overmægtigt og voksende Liv!

Man vil sige, at disse Mennesker ikke havde Talent nok! Det er ingenlunde saa sikkert. Mod de Døde kæmper selv de ypperste stundom forgæves. Men saa meget desto værre, hvis det kun var Goldhedens Desperation, der talte. Den golde maa myrde og slaa i 90Stykker, hvis han har Livsenergi. Han kræver Hævn. Men falder der ikke et sælsomt Lys over den Verden, som nu græder over de sønderskudte Katedraler?

Futuristerne staar ved Fronten nu og forsvarer Italien og alt, hvad Italiens er, medens Anatole France

meldte sig til Soldatertjeneste, med en smuk Gestus.

Hvad var det da for en Musik, der spilledes i Aandens Orkester? Vi hørte mange Klange, glade og klagende, alle Livets Toner; men det er Ledemotivet, vi vil lytte os til. Det begynder med den dumpe Knurren og Brummen fra Vilddyret i Darwinismen og Naturalismen, saa stiger det til triumferende Kampskrig hos Nietzsche. Dermed er Motivet blevet et andet, Klangens heroisk. Sjælen har rejst sig, den flyver og synger; men Urskoven bliver ved at true i Trommernes Brummen, som vokser og blander sig ind i Harpernes lyse Himmeljubil. — Saa lyder der skælvende, stille Violiner hos Maeterlinck og hans Generation, — den nærmer sig Dødens Mysterium og stirrer ud mod Horisonten, for at gennemtrænge dens Slør. — Det er som en Forudelse og en Forberedelse til den Krig, der er en Tvang til Dødsdyrkelse? — Nu hører vi ogsaa andre Toner: jevne Harmonikamelodier, der fortæller om Kærlighed til Hjemstavn, og stærke, primitive Klange, der fremmaner Menneskelivets Barndom. Det er som en Forudelse og en Forberedelse til den Krig, der er en Tvang til at ofre for Hjemmet og en Befaling til Primitivitet: — Bliv Huleboere! — Vi lytter og forstaar, at det heroiske Motiv har delt sig i mildere Hymner til Døden og til den 91besjælede Natur! Men Vilddyrets Brummen er ikke forstummet. Nu er det de Forfinedes Brutalitet, som raser. Aanden, der forbliver i Virkeligheden, slaar sig til Krøbling mod Fredens Mure. — Men atter og atter løfter det heroiske Motiv sig op over Tonehavet, — de manende, kaldende Røster fra Kirke og Fædreland. Saml Jer! Saml Jer! Og saa pludselig runger Stormklokkerne, og der stiger en Brus fra Folkene. —

Dermed er Ouverturen til Verdenskrigen spillet til Ende og Kampen begynder.

Vel forberedt gik Europa ind i Krigen. Det havde rustet sig Aar efter Aar, og dets Aand sagde ikke Nej — kunde ikke sige Nej. — Alligevel blev vi forbavsede og talte om Vanvid. Nogle mente endogsaa, at Verden havde faaet Solstik, da Sommeren 1914 jc var meget varm. „Europa begaar Selvmord i et pludseligt Anfald af Galskab“ hed det.

Hvis dette er Selvmord, hvad Haabet nægter at tro paa, saa vil en efterladt Verden, som læser Europas Papirer, ikke komme til et saadant Resultat. Attesten vil lyde paa, at Europa var træt af Livet, ulykkeligt og stolt.

Aandslivets Art er ikke Krigens Aarsag, den ligger i Dagen; men den hele samlede Sum af Lidenskaber, Behov, Tanker, Stemninger og Længsler har været som *een* Strøm, der ilede frem mod det, som nu er sket, og saaledes forvandlede den daarlige Fred til den onde Krig.

92

XIII

TIDENS MAND SOM FREDSTIFTER

Den Aandslivets Udvikling, jeg her har skitseret, finder vi afspejlet hos en dansk Skribent med europæisk Ry. Georg Brandes er som helbefaren Mand naaet frem til Verdenskrigens oprørte Vand. Han har været liberal fremskridtstroende, har lært af Darwin og Naturalismen, har tidligt følt sig skuffet over Demokratiet og har som Individualist slaaet til Lyd for Nietzsches heroiske Filosofi. Ja selv Nationalismen, som blev forberedt af den aristokratiske Radikalisme, har sat tydelige Spor i hans Produktion.

Da Udviklingen har været konsekvent, er det intet Under, at vi kan følge dens Linje hos en enkelt Mand, hvis Ærgerrighed det var at kende alt, hvis Aand var smidig og modtagelig og i hvis Sind Idéerne naaede en hurtig og heftig Blomstring, uden at slaa dybe Rødder. Det faste Holdepunkt i denne Udvikling er hos Brandes en æstetisk Dyrkelse af Individualiteten og en dyb Uvilje mod alle religiøse Forestillinger.

Hvis nu min Opfattelse af Epoken er rigtig, saa maatte Brandes, hvis han vilde optræde som Krigsfordømmer og Fredsstifter, vise sig mindre vel forberedt. Jeg mener, at det holder stik. Han har paataget sig Hvervet; men aldrig er vel en Mand kommen med Fredspalmer i Hænderne og en saa vranten Mine.

93

Af hans Bog „Verdenskrigen“ erfarer vi, hvor svært han har gjort det for sig selv. Der er ingen Tvivl om,

at dette Bind Artikler er skrevet af en Mand med sjældne Betingelser. Det rummer megen Viden og stort Overblik. Et halvt Aarhundredes altid lysvaagne Medleven har givet Georg Brandes en mangfoldig Kundskab om Europæiske Forhold, som faa besidder. Alligevel er Tankeresultatet paa væsentlige Punkter bleven skævt. Skønt Brandes ikke i sin Fredsbog har medtaget den glødende Forherligelse af militær Æresfølelse i Skildringen af Soissons Overgivelse, skimter vi dog stadig, at han har Forudsætninger, som tærer paa hans Kraft og gør hans Fredsvilje lam. Naar man sammenligner hans „Appel“ til Verden med Pavens Henvendelse til Fyrsterne, skal man se en stor Forskel og den er ikke i Intellektualistens Favør. Dette beror ikke paa, at den katolske Kirkes Overhoved staar i Spidsen for en mægtig Organisation i Modsætning til Brandes, som kun taler for sig selv.— Nej, der er Organisation i en anden Forstand bag Pavens Ord. Der er Orden og der er Tro, medens Brandes taler ud fra Tidens samlede Sum af intellektuel Uorden og ud fra det Minus, som han nu engang har gjort til sin Guddom: Tro paa Dumheden og Tro paa, at *Tro* er den største af alle Dumheder! — Som Bagage for en Fredsstifter er dette i bedste Tilfælde en Kuffert med Hul i Bunden. En Fredens Mand har dog Haab om at blive hørt, naar han besværges de kæmpende; men en ufredelig Mand, som møder frem med grove Ord, kan ikke vente at være velset.

94

Naar Brandes i sin Egenskab af Krigens Dommer tvinges til at optræde, som de fredelige Tilstandes Ridder og Forsvarer, faar han et sært Udtryk i sit Ansigt. Han ser ud som en Advokat, der har tabt sine Papirer og derfor maa skynde sig videre, noget, som maaske aldrig er hændet ham før. Han er en uforlignelig Advokat; men stærkest i Anklagen. Der sætter han sin medfødte Overbevisning og Lidenskab ind. Som Indehaver af Aktoratet mod Europa og Amerika, har han sit Materiale i en fortræffelig Orden, og det gaar ikke de Anklagede bedre, end de fortjener; men naar han tager fat som Fredens Defensor, gaar han stadig istaa, og vi er ham egentlig taknemmelige for, at han ikke kan bekvemme sig til den store Svada.

Her er et Eksempel paa Tonen: „Vi læser det vel stadig,“ skriver Brandes, „at uden de Egenskaber, Krigen udvikler, vil Menneskeheden forfalde, ja, raadne op. Men de iblandt os, der ikke lader sig imponere og skræmme af Talemaader, tror ikke et Ord deraf.“ Maaske har han Ret; men hvis man spurgte ham, hvorpaa han byggede denne stærke Overbevisning, saa vilde han komme i Bekneb med Svaret. Han kunde gennemsøge sine Papirer, men vilde ikke finde megen Tro og Tillid og intet, der berettigede denne lyse, frejdige Tone. Han hævder selv andetsteds i Bogen, at Krigen er en Tilstand, der fuldt naturligt er fremvokset af den forudgaaende Fred, og det med en Argumentation, der passer bedre for en Krigsfilosof.—

„Vi kender alle denne Remse,“ fortsætter Brandes ikke desto mindre, „at Krigens Ophør ikke vilde forædle Menneskene, men sløve dem og give dem Velleevned 9stil Ideal“. Atter denne frejdige, lyse Tone! Fredens Defensor finder sandelig ingen Grund til at frygte for, at Menneskeheden skal faa Velleevned til Ideal. Ak nej, hvem kan vel mene saadant! Her gaar Brandes imidlertid istaa, vi venter, at han skal paavise, hvor taabelig denne Remse er, fremføre Argumenter, men han siger ikke noget. Maaske er hans Øjne faldet paa et Papir længere tilbage i Bogen, hvor han taler om det vemodigt opløftende i at se det nationale Sammenhold hos de Krigsførende, medens der kun er ondt at sige om Gridskheden i Fredens Land.

Naar Brandes sidder i Anklagen kommer der en ganske anden Kraft i Tonen. Stilen gløder af Lidenskab og genvinder sit vanlige Fynd. Han haaner Dumheden, bespøtter Nationalismen og giver tilsidst Religionen Skylden for alt ondt i Verden.

„Imidlertid,“ skriver han, „paa det religiøse Vanvid er, som vi alle ved, det nationale Vanvid fulgt. Men er det lykkedes at faa Tænderne brækkede ud paa den religiøse Hundegalskab, er den Tanke ikke altfor urimelig, at man engang vil faa berøvet den nationale Hundegalskab dens Gifttænder. Den religiøse var jo dog ældre og ærværdigere.“

Æres den som æres bør! Som man ser faar Religionen Fortrinet. Endnu tydeligere kommer dette frem i en Afhandling „Revolutionsgrublerier“.*)

Efter at have udmalet de rædselsfulde Tilstande i Verden, spørger Brandes: Hvorfor er dette saaledes? og svarer som følger: „Fordi Menneskene har spildt Aartusinders bedste Kræfter paa at bekymre sig om * 96det Blændværk, som kaldes Guds Rige, istedet for at rette deres ypperste Kraft paa Forbedring af de jordiske Forhold.“

Denne Tanke er en god Bekendt fra Halvfjerserne og den har ikke vundet ved at blive gammel. En Femøre er flad; men en tyndslidt Femøre er endnu fladere. Hvad var det forresten Georg Brandes i en senere Periode — en Mellempæriode — kaldte dem, der bestandig vilde forbedre de jordiske Forhold ved Reformen. Jeg vil ikke nævne det. Det var et fælt Ord!

Det er forstaaeligt, at I. P. Jakobsen i en naiv Tid, da Fremskridtstroen laa i Dug og Morgenrøde, kunde tale om at drage Kærligheden ned fra Himlen til Jorden; men nu efter Slægtens Erfaring! Det er til syvende og sidst ikke andet end Høkerøkonomi, at regne en Tro paa det Uhaandgribelige, som spildt og henvejret i det øde Rum. Selv om der intet Guds Rige er, saa er Kærlighed dog Kærlighed, og straalers den op, saa vil den ogsaa lyse over Jorden. Frelsesoldaten henne paa Runddelen siger, at der ikke vilde blive Krig, hvis

Menneskene var kristne og elskede Gud. Der er ialtfald meget mere Mening i hans Tale, end i hvad Brandes siger.

Det er lovlige ensidigt i Længden med denne bestandige Fremhæven af Kirkens mange og utvivlsomme Fejl og Forsyndelser, som om der ikke var udgaaet en Strøm af Godt fra den. Den sjælelige Økonomi er en anden, end Brandes tror. Kan Menneskene ikke hæve sig over Jorden, maa vi frygte, at den kommer til at ligge kærlighedsforladt. Heine saa i Kristendommen den eneste Magt, der i nogen Grad havde dæmpet Germanernes vilde Kamplyst. Renan udtalte Frygt for, at vi kun 97levede paa Skyggen af dens Værdier. Vi kunde jo prøve paa at gøre Regnskabet op paa en anden Maade. Tag Religionen bort og lad Darwinisme, Nietzscheanisme og Brandesianisme tilbage i Stedet. — Der skal ikke blive nogen Mangel paa Hundegalskab!

Men her har vi altsaa den moderne Fredsstifters Yndlingsidé, hans største Aktiv. Det minder om en Mand, som vilde frelse en anden fra Fallitten ved at kaste hans sidste Ejendele ud af Vinduet. For hvorledes er det gaaet Brandes selv? — Han, der i en saa lykkelig Grad har gjort sig fri for ethvert Forhold til den „fordærlige Magt“ som Troen paa det ikke-jordiske udøver over Sindene. Man maatte jo formode, at en særlig stor Kærlighed til Menneskene var vokset frem. Men nej. Regnestykket var galt, ialtfald for hans Vedkommende. Det, som voksede, var Menneskeforagt.

Menneskeforagt er imidlertid ikke noget godt Grundlag for en Fredsstifter! — Naar man, som Brandes, bestandigt maaler Slægten med en intellektuel Alen og har ophøjet dens umaadelige Dumhed til Troesdogme, saa ligger det nær at svare ham: Hvorfor skal disse dumme Mennesker egentlig ikke slaa hinanden ihjel? — Naturen har været karrig imod dem, de kommer ynkelig tilkort overfor de intellektuelle Fordringer, saaledes, at den kloge Mand bestandig maa befinde sig i en Tilstand af Skuffelse og Vrede. „Lad dem slutte Fred!“ siger Brandes. Hvorfor ikke lige saa gerne sige: „Lad dem slaas!“ — Det gør de dog 1 alt Fald godt! Maalt med Tapperhedens og Udholdenhedens Maalestok kommer 98alle disse umaadeligt dumme Mennesker ikke tilkort, men aftvinger Respekt og Beundring.

Det gør Brandes' Hjerter Ære, at han sukker efter Fred; men medens han tror at tale Fornuftens Sag, har hans Tænkning gjort, hvad den kunde for at undergrave hans Følelse. Naar han nu paa engang lægger sit Hjerter og sin Forstand i Vægtskaalen for Fred, ser det tungeste Lod saaledes ud:

„Der kan have været en Shakespeare, en Kant eller en Goethe, en Molière eller en Pasteur, en Kopernikus, en Rubens, en Tolstoi blandt de hundredetusinde af Tyveaarige — som er faldne.“

Ganske rigtigt! Saaledes maa en Individualist og Herosdyrker tale, men klinger det alligevel ikke besynderligt? Skal vi græde, saa kan vi græde et Hav fuldt af Taarer over denne Verdens virkelige Ulykke uden at tænke paa, hvad der muligvis „kan have været“. Og er det kun Genierne, det kommer an paa, saa tror jeg, at Aandens Økonomi er en anden, og at der maaske er mere Sandsynlighed for, at Verdenskrigen vil føde en Shakespeare, end at den har dræbt den store Digters Lige. Det ser næsten ud, som om Brandes' Ideal er en idyllisk Verden med mange smukke Tragedier paa Scenen. Hvem ønsker ikke, at Livet var en Idyl; men hvis det var, vilde vi da ikke bede os fri for Tragedier?

Men hvad er der blevet af Cæsar og Napoleon ved denne Anledning? Hvad er der bleven af Herosdyrkerens Yndlingshelte i Fredstid? De er helt forsvundne, borte, glemte, skønt man skulde mene, at de netop nu, mere end før maatte paatvinge sig Erindringen. — Brandes søger henimod Bogens Slutning Tilflugt i sin 99Ungdoms Tro paa Fremskridtet; men vi skal se, at han ikke længere kan finde sig tilrette med den.

Læser vi Bogens første Afsnit (Anelse om Verdenskrigen, 11te Juli 1881) saa møder vi Tidsafsnittets første Fase: en udpræget liberal Tankegang. Brandes var allerede dengang, som altid, langt mere klartseende end almindeligt i de frisindede Kredse, han tilhørte. Synet var skarpt overfor det nærmeste, men Synsmaaden var den almindelige overfor Verdensbevægelsen. Talen er her om Tyskland: og det hedder, at om ti Aar vil dette Land „ligge ene, afsondret, forhadet af Nabostaterne, midt i Europa som Konservatismens Fæstning. Rundt om dette Land vil man, i Italien, Frankrig, i Norden, finde en Slægt, der har verdensborgerlige Idealer for Øje, og vil være i fuldt Arbejde med at virkeliggøre dem; men Tyskland vil ligge dør, gammelt og afblomstret, væbnet til Tænderne. Og saa vil der følge store Kampe og Krige. Sejrer Tyskland, saa vil Europa i Sammenligning med Amerika politisk blive, hvad Asien nu er i Sammenligning med Europa, men overvindes Tyskland saa Dog det sømmer sig ikke at spille Profet.“ Som man vil se, er dette i et og alt det populære Ententesynspunkt! — Verdenskrigen er forudset og Dommen fældet for 35 Aar siden, nøjagtig saaledes, som den fældes den Dag idag i London, Paris, Washington og Rom. Brandes er paa dette Tidspunkt endnu Fremskridtsmanden, og Fredsvennen, der ikke uden Haab imødeser Historiens Udvikling, baaret af Verdensborgeraanden 100og Liberalismen i hele det Magtkompleks, som nu benævnes Ententen.

Denne lille Artikel fra 1881 er et interessant Dokument, som tager sig godt ud og vilde være et glimrende Kort paa Haanden for en Mand, der nu vilde istemme Kampraabet mod den tyske Militarisme. —

Naar Brandes ikke anvender det, som en Trumf, bør man indrømme, at han maa have gode Grunde. Der ligger da ogsaa et langt Stykke Vej mellem den Brandes, der dømte Tyskland i 1881, og den neutrale Brandes, der vil Fred nu, fordi alle Nationer er lige gode eller vel snarere lige daarlige. Vejen gaar over Tidens Erfaringer og Skuffelser. Darwinismens og Naturalismens Menneskebillede har fæstnet sig hos ham. Det har medført en ændret Betragtningssmaaede og delvis ændrede Ideer: I Stedet for Fremskridtstroen — Menneskeforagt og Herosdyrkelse.— Paa Vejen har Brandes fundet Nietzsche, den store Individualist og Kampforherliger, hvis Ry han har udbredt i Verden.

Alt dette taget i Betragtning, er det intet Under, at Brandes „ikke hørte til de fortrøstningsfulde“ hvad Freden angaar. „Dog deltog jeg gerne i Fredsarbejdet,“ siger han, og var da ogsaa faktisk i Efteraaret 1914 rede til at rejse til Wien — til Fredskongres — indbudt til Foredrag og Fester af udmærkede Fredsvener, mellem hvilke ogsaa befandt sig Grev *Berchtold*. Det er et Spørgsmaal, om Brandes besad blot det Minimum af Fortrøstning, som passer ved en saadan Anledning. At Tidspunktet for Arbejdet var noget sent valgt, kan ikke betvivles.

I August 1914 møder vi i alt Fald den velsignede Dumhed igen, saa der bliver ikke noget af Kongressen.
101

Krigen bryder ud. Hvorfor? Fordi Statsmændene ikke duer. De er Dilettanter! Havde der blot været to store Statsmænd i Europas Ledelse, vilde den være bleven undgaaet. Diplomaterne er umulige. Navnlig synes den franske Gesandt i Wien at have været et Fæ; thi denne Mand var paa Rejse, da Krigen kom, samtidig med at Georg Brandes maatte pakke sin Kuffert ud og sende et, for øvrigt overflødigt, Afbud til Grev *Berchtold*. Dumme Nationer — dumme Statsmænd, dumme Diplomater — Kun Kong Edward duede; men han var død.

Nu er det vel, i Forbigaaende sagt et Spørgsmaal, om netop den berømte Konge havde været Manden for at bevare Freden; men da han jo i hvert Tilfælde var forhindret i at raade Bod paa den almindelige Uforstand, ønsker vi, at Brandes vilde sige os, hvilke Ord der skulde være hvisket Kurfyrsten af Mainz i Øret. Saa ganske let var denne Sag dog vel ikke at ordne, jeg dømmer fra Brandes selv. I over en Menneskealder har han set, at Krigen maatte komme og iagttaget de dybe Modsætningsforhold mellem Nationerne. I Firserne venter han den, og haaber, synes det, dermed paa Fredens og Civilisationens Sejr. I Halvfemserne er han mistrøstig i saa Henseende, men dyrker Magtmennesket med den nye Mand Nietzsche, som har stimuleret Kamplysten paa det samlede Kontinent mere end nogen anden. I det nye Aarhundrede endelig finder han næsten hele den franske Intelligens krigslysten og krigstroende, beredt til Kamp. Han har gjort Farten med paa Tidens Bølger.

Dog Brandes er forelsket i sin Idé om Dumheden og holder sig til den.
102

Ved Siden af den negative Umulighed, som ikke forhindrede Krigen, fremtræder ogsaa den positivt ulykkebringende Dumhed hos Nationalisterne, som hidsede til Had. Brandes nævner et lille Antal Mænd, som de særligt skyldige, en otte—ti Stykker, der maa formodes at bære en saa uhyre Syndebyrde, at man knap nok forstaar, hvorfor han vilde finde det forkasteligt, om de blev straffede paa deres Liv.

Blandt disse Mænd paa hvilke han nu lægger saa tungt et Ansvar, som Verden nogensinde har set, nævner Brandes Maximilian Harden, som en af de tre Repræsentanter for Tyskland. Man studser derved, naar man mindes, at Harden ved sit Besøg her i Kjøbenhavn blev introduceret hos Publikum af Georg Brandes personligt med en Tale. — Harden var altsaa da (efter B.s Mening) igang med at anstifte den største Ulykke, der nogensinde har ramt Mennesket. Om jeg husker ret, forestillede Brandes ham som „ein Einziger“. Jeg kan ikke tilbageholde det Spørgsmaal: Er Verdenskrigen da Spøg eller Alvor for Fredsvennen?

Ret beset var det dog kun naturligt for Georg Brandes, som Individualist at tage sig af Harden. Han er en interessant Personlighed. Da en schweizisk Professor i sin Tid angreb Nietzsches Lære, svarede Brandes: Vi er ikke Børn, som vil belæres; men Skeptikere som søger' et Menneske, det sjældneste, som overhovedet findes! Brandes fandt da Nietzsche og kunde for den Sags Skyld finde Harden med; thi hvad de to Mænd lærer, er forholdsvis ligegyldigt, hvis de er betydelige Individualiteter.

Alt dette lader sig høre! Ud fra en saadan Betragtning 103 kan man i og for sig godt slutte nøje Forbund med Nationalister i samtlige Riger og Lande og anbefale dem til Publikum. Man kan beundre Personlighederne (selv om de gensidigt vil opæde hinanden) og sidde som et forstaaende, individualistisk, internationalt Centrum i Midten. Den Dag deres Kraft for Alvor udfolder sig og Verden bliver mindre individualistisk vil Forbundet imidlertid gaa i Stykker med et Knald, paa Grund af manglende Virkelighed. Da gælder det blot om ikke at blive forbavset.

Jeg anfører dette kun som et Tankeeksperiment; men var det alligevel ikke noget hen i den Retning som hændte med Clemenceau, der vel ikke kaldte sig Nationalist; men dog ingenlunde var nogen Fredens Mand. Brandes skrev i sin Tid overmaade meget om denne franske Politiker, uden at jeg rigtig forstod, hvad vi

egentlig skulde bruge ham til. Nu fik vi paa en noget uventet Maade Anledning til at se, hvilken Ild der boede i ham. Clemenceau flammede højt, ikke ulig Brandes i mindre neutrale Øjeblikke, og skønt den danske Skribent i væsentlige Ting havde Ret overfor Franskmanden, var der dog maaske en vis Retfærdighed med i Spillet.

Imidlertid Nietzsche-Harden-Clemenceau — det er altsammen fuldstændig konsekvent blot ikke som Forudsætning for Deltagelse i en Fredskongres (selv om Indbyderen var Grev Berchtold, der muligvis ogsaa er en stor Individualist) og heller ikke for strenge Straffetaler mod den dumme Menneskehed, der lader det komme til Krig. Brandes' Individualisme har intet fredsbetryggende ved sig.

104

Vi bør da heller ikke lægge for megen Vægt paa dette aflyste Besøg i Wien — Efteraaret 1914. I 1913, da Situationen tilsyneladende var den samme lød Brandes' Tone overfor Fredsvennerne ret køligt. Et fransk Tidsskrift havde udsendt en Rundskrivelse, hvis Hensigt var at faa indflydelsesrige Mænd til at fremkomme med fredsbefordrende Udtalelser.

Brandes synes, som det fremgaar af Bogen, knapt nok at have fundet det Umagen værd at svare. Naar han dog tager Ordet, undskylder han det med, at „man daarligt kan afvise et Organ, af hvis Patronatskomité man er Medlem.“

Hans Udtalelse er da ogsaa yderst mistrøstende fra et fredsvenligt Synspunkt. „En stor europæisk Krig vil være en umaadelig Ulykke for alle,“ siger han; men han synes at betragte denne Ulykke som uafvendelig. Han har intet godt Raad til de Statsmænd, som han senere forhaaner. Han ser Krigstendensen vokse i Folkene, men han maner ikke alle gode Kræfter til at afvende Katastrofen.

Hvad der imidlertid er det bemærkelsesværdige i dette Brev er et lille Kursus, han benytter Anledningen til at give de fredsvenlige Forespørgere. „Spørgsmaalet er ikke simpelt,“ siger han. — — „Man maa ikke glemme, at selv om Krigen ikke indbringer Velvære, tvertimod udbreder øjensynlige og haandgribelige Onder af mangefold og forfærdende Art, saa kan den under Nutidens Barbari medføre Goder, der ikke lader sig veje.“

En lille Belæring i Krigsfilosofi! — Til Støtte fremføres en Række Eksempler paa tidligere Kriges relative 105Værdier, — vistnok for at Fredens Venner ikke skal bilde sig for meget ind. Brandes er nok enig med dem; men han ser ogsaa, at Modparten har Ret.

De to Tankestrømninger er her løbet sammen. Liberalismens Fredsvenlighed er bevaret for saa vidt som Nutiden kaldes barbarisk og — med et yndet, men ikke meget logisk Skældsord — „Middelalder“.

Tilsyneladende er Liberalismens Part maaske endogsaa den største, men naar man betænker, at Forhistorien og Oldtiden, saavel som den Middelalder, vi altsaa stadig lever i, har været krigerske, og at vi intetsomhelst kan vide om Fremtiden, saa forekommer de fredelige Idealer ret kimæriske, og der falder i Realiteten større Vægt paa den krigsbekræftende Argumentation. Hemmeligheden er maaske den, at Brandes stadig anvender sin Ungdoms Idealer som Maalestok og dermed nærer sit Sortsyn, men naar andre kommer med samme Alen i Tro og Haab, møder han frem ikke blot med dyb Mistillid, nej der melder sig hos ham en anden Synsmaade, som er født af hans Manddoms Erfaringer og Paavirkninger og som stundom udløser sig i Haan mod de dumme Idealister.

Jeg mener ikke, at denne Dobbeltthed i hans Tankegang strider mod Fornuften, den rummer ikke nogen paatagelig Selvmodsigelse, men det forekommer mig, at de to Tankestrømninger gensidig tager Kraften af hinanden, som naar salt og fersk Vand løber sammen. Disse Vædsker lader sig med Lethed forene, der opstaar ingen Eksplosion; men det salte Vand mister sin Kraft og det ferske sin Renhed. For dem, der vil Fred, er Brandes' Betragtning i høj Grad nedslaaende, 106og for de Krigsbekræftende er den utilfredsstillende — Nietzsche vilde maaske have stemplet de mange, der nutildags tænker i Brandes' Aand, som Dannelsesfilistre, der har gjort Bekendtskab med Zarathustras tragisk-heroiske Livssyn.

At Brandes skød Fredsidealerne meget langt ud i Fremtiden, blev ihvertfald tydeligt, da han i en Artikel: „Bliver denne Krig den sidste,“ gav sig til at forhaane de arme Fredsvenner, som besvarede dette Spørgsmaal bejaende. Brandes fortæller, hvorledes man i 1870 søgte en Trøst i den Tanke, at hermed skulde det være slut, og fortsætter om Fredsstemninger under den nuværende Verdenskrig: „atter lyder det imbecile Refræn i Artikel efter Artikel fra Land til Land: „Een Trøst er der, at denne Krig bliver den sidste.““

Unægteligt nedslaaende! Intet Under, at de stakkels Fredsvenner, som blev saaledes trakterede, kom til det mismodige Resultat, at Brandes aldeles ikke troede paa Fredens Sag, for hvis man overhovedet tror paa Fred — skulde det da være imbecilt at anse det rette Øjeblik for indtraadt, naar denne Krig var afsluttet? Skulde de Erfaringer, man nu havde gjort, ikke være frygtelige nok? Var det ikke paa Tide at tage fat for Alvor?

Da det kom Brandes for Øre, at bedrøvede Fredsvenner tænkte saaledes om ham, blev han imidlertid

som saa mange Gange før ikke lidet vred over „Gennemsnitsmenneskets fortryllende Mangel paa Evne til at forstaa en Tanke“. Skulde han, Brandes, ikke tro paa Freden? Noget saadant havde han aldeles ikke sagt, og nu fulgte en Udredning i gammel-liberal Aand. Brandes højste 107(i Artiklen „Om Lovprisning af Krig“) Fredens og Fremskridtets Flag tiltops; og deroppe blev det, om end det hang noget slapt om Stangen.

„Man tro ikke, at jeg mener, at Menneskeheden ikke engang vil komme ud over Krigen.“

„Jeg udtalte kun Forvisningen om, at Menneskeheden saare, saare langsomt forandres til det Bedre.“

„Det Bedre“! staar der — Brandes tror altsaa paa, at Menneskene forandres til det Bedre. Skam faa den, der tvivler! Hvorledes har dog en saadan Misforstaaelse kunnet opstaa? Vi slaar efter i den miskendte Artikel og læser, hvad det var Brandes sagde til de (imbecile) Fredsvenner.

„Altsaa“ — skrev han spottende — „fra næste Aar regnet forandrer Menneskeheden aldeles sin Natur. Dens umaadelige Dumhed bliver til rolig Fornuft, dens uhyre Vildskab til tam og fredelig Velvilje.“

Meningen skal altsaa have været denne: Det sker ikke straks, det gaar saare langsomt, men der er dog Haab om, at det kommer en Gang, baade Fornuften og — „den tamme, fredelige Velvillie“. Der stod rigtignok ikke noget om, at Brandes nærrede dette Haab; men det er ikke ved det, vi vil fæste os; vi gaar ud fra, at Haabet levede, og undersøger, hvad det omfatter.

Ære den, som æres bør — først kommer hos Brandes altid Dumheden, men Sagen er dog ikke helt udtømt dermed, den har ogsaa en moralsk Side. Den uhyre Vildskab skal afløses — af hvad — af tam Velvillie!

Men er tam Velvillie da et Ideal for Brandes? Anser han den for noget godt? Jeg vil ingenlunde fordriste 108 mig til at kalde Georg Brandes „umaadelig vild“; men endnu mindre turde jeg dog kalde ham „tam“, og man maa undskylde Fredsvennerne, at de ikke forstod, at det var en fredelig Pote, der blev rakt dem, for man kunde jo dog nok skimte Kløerne.

Det karakteristiske er, at Brandes som Modsætning til Vildskaben ikke noget Øjeblik tænkte paa Selvtugt, paa Mildhed, paa højere Sind — nej, han regnede ikke med Villie og Hjerte; han tænkte paa Tamhed, hvilket vil sige Afslappelse.

Sæt, at han nu har Ret, hvilket er muligt. Sæt, at det er Tamhed, Slægten skrider henimod. Skal vi da tale om Fremskridt? Skal vi kalde Henvisen for Blomstring?

Vi ser, at Georg Brandes paa sine gamle Dage henter sin Ungdoms Tro frem, men dens Glød er slukket, og den vil ikke længere begejstre nogen.

Det er jo aabenbart, at Fremskridtets Evangelium, der for nogle Generationer traadte i Religionens Sted, kun har Værdi, naar man kan skimte Resultater, uden at være imbecil. Naar Maalene er begrænsede og negative eller endogsaa af tvivlsom Værdi, kan der ikke ventes en grænseløs Taalmodighed i Arbejdet for at naa dem, endsige Begejstring. Læren om det langsomme Fremskridts Velsignelser gør Sindet sygt af Kedsomhed ved sin Blanding af Snusfornuft og Afsindighed. — Brandes, som ikke hører til de taalmodige, har røbet det mere end een Gang og tydeligst her, hvor han ikke vilde det. Hans Ungdoms Tro er kommen ud af Helteforherligelsens og Menneskeforagtens Skærsild, som en stakkels Pølse, uden Ben, Saft og 109 Kraft. Herosdyrkeren er endt med at forkynde Middelmaadighedens Evangelium.

En hel aandelig Epoke har her gennem en af sine Førere givet blank op.

Efter at Brandes imidlertid havde valgt sit Standpunkt, satte han sin Kraft ind paa at forsvare det. Han blev Fredens Talsmand; men nu vil det ikke undre, om man mærkede, at hans Forudsætninger ikke var de bedste. Han blev Krigens strenge Tugtemester; men man maatte spørge: med hvad Ret? Vi kan alle staa hjælpeløse, splittede og raadville Ansigt til Ansigt med Krigens frygtelige Problem. Overfor dens Janushoved er Selvmodsigelser nær ved at være Fornuft, og hvis dens voksende Gru tvang dens Beundrere i Knæ for Freden, vilde vi lytte. Men naar man i sit Inderste er lige saa usikker og uvidende som nogen stakkels Dødelig, skal man da sætte sig tilrette i Højsædet og tordne som en Dommer over Menneskene? Det er vel Tid til at gøre sit Bo op i Beskedenhed?

Den, som sagde, at vi alle har Skyld i Krigen, havde mere Ret. Hvorfor da ikke hellere blive i Rækkerne? Menneskeforagt er farlig, Hovmod er Krig.

Sandheden om Brandes er vel den, at der er *en* Ting, denne glimrende udrustede Personlighed ganske og aldeles mangler og det er Fred! Der er ikke et fredeligt Atom i hans hele Organisme, der er vel end ikke i hans Hjerte nogen Stræben efter Fred og i hans Aand ikke den Stilhed, som lader Tanken vokse saa højt, at Lidenskab ikke naar op til den.

Der falder da et tragisk Lys over Georg Brandes som 110Fredsstifter og over den fredløse Tid, han saa fuldt ud har tilhørt.

Tiden rejste sig for at protestere mod Krigen; men den manglede Pathos, for den protesterede mod sig selv!

111

KRIGSPROBLEMET

112

113

XIV

VOR OPFATTELSE AF KRIGEN

Vel forberedt gik Europa ind i Krigen og dog var den Forvandling der foregik med Menneskene frygtelig. Nu skulde Legemet staa inde for Aandens Veksler. Hele den vældige Menneskemasse skulde betale med Kød og Blod for de herskende Tanker.

Vor Skæbne ligger i vor aandelige Beskaffenhed. Vi lever i Fortid og Fremtid, i Erindring og Fantasi. I Fantasien ser vi Maalet, lægger vore Planer og fatter vore Beslutninger og hurtig iler Tanken hen mod det Øjeblik, hvor Handlingen er bleven til Erindring. Men imellem disse to Stadier er der et Øjeblik, hvor Legemet sidder i Klemme og det Øjeblik kan blive frygteligt langt. Det er en stor Dag, naar Beslutningen fattes og endnu skønnere er den Stund hvor Maalet er naaet og de overstaaede Lidelser og Besværligheder gør Hvilen dobbelt sød; men den Tid, som ligger imellem Krigen i Fantasien og Krigen i Erindringen er en bitter legemlig Virkelighed.

Aanden holder ud, naar Kroppen ikke tynger den til Jorden. — Bag Ildlinjen er Viljen til Sejer staatsat, Viljen til Offer uudtømmelig, selv naar det kniber ved Fronterne. Fra de sikrede Steder udstrømmer en Kraft, som binder de yderste Forposter. — Vi erfarer af 114Krigens Bøger, at Hadet flammer vildest hos dem som ikke staar Ansigt til Ansigt med Fjenden og ikke Dag ud og Dag ind skal sætte Kød og Blod i Pant for den Aand, som behersker dem. — „Vi nærer ingen særlig Uvilje mod de Folk derovre,“ siger Pryor i Macgills „Det store Fremstød“. „Gud hvor Skyttegravslivet er beroligende. Da jeg var hjemme var vores ellers saa fredelige Dagligstue ved at briste af Had til nogle Væsener, som de kaldte Hunner. Gud Fader bevares! Du skulde have hørt ældre Herrer over den vaabenføre Alder tale om Hunnerne!“

Og nu Tilskuerne, de neutrale — ogsaa de holder ud! Vi kan taale, at der bliver slaaget mange ihjel paa Afstand. Vor Aand er overdaadig i Udholdenhed og vi ødsler med Liv. Det viste sig i samme Øjeblik Krigen var brudt ud, at vi har to Vurderingsmaader, en for Fred og en for Krig, eller rettere vi har een Vurderingsmaade, som vi anvender paa vidt forskellige Ting. Vi regner kun med Enheder, vi kan ikke mangedoble vor Medfølelse i det uendelige og det er godt for os, da den ellers vilde sprænge vort Væsen, og maaske bringe os i Uoverensstemmelse med Virkeligheden. De manges Lidelser kan ikke lægges sammen saaledes, at de udgør een Sum af Lidelse. I Fysiken kan vi addere; men de psykiske Tilstande unddrager sig Mathematiken. De kan indgaa Forbindelser; men det er noget andet. Den sunde menneskelige Sans er da ogsaa kommen til det Resultat, at manges Lidelse ikke gør Lidelsen større som Enhed; men tværtimod formindsker den for de enkelte. Fælles Skibbrud mildner, siger Ordet.

Vi kunde jo nok blive rystede over Titanics Undergang, 115hvor tusind gik tilbunds; men ikke fordi vi mente, at disse tusindes Rædsel var større end en enkelts. Tværtimod en Mand alene paa det øde Hav er

frygteligere for vor Tanke. Nej denne Ulykke gjorde et saa mægtigt Indtryk, fordi den talte saa stærkt til Fantasien og det var det store Skib vi følte med, ligesaa meget som med Menneskene. Det var vore Kaar overfor Elementerne, der blev tydeliggjort for os med grufuld Klarhed. Nu var der ogsaa saa mange ombord, hvis Rigdom eller Ry talte til os. Vi fik Indblik i forskellige Skæbner, der her fik samme Afslutning som den navnløse Hob. Medfølelsen kunde gaa fra den ene til den anden, Fantasien kunde følge dem alle — fra det smilende Velvære og tilbunds! Her var Stof nok for den individuelle Medliden; men den hele samlede Sum af Følelser som denne Massegrav kaldte frem hos os fæstnede sig alligevel i et Indtryk af det opløftende i den rene Sorg. Fællesskabets Skønhed stod os pludselig klart for Øje, det blev til Legendene om de tusind der gik syngende i Døden: „Nærmere dig min Gud!“ — Det var som et Varsel om hvad vi senere skulde opleve.

I vor Aands Opfattelse af Krigen naar denne Følelse af Fællesskabet sit Højdepunkt; men samtidig gør et helt nyt Moment sig gældende. Vi omtaler og føler Krigen som en Ulykke; men denne Betegnelse dækker ikke helt vor Holdning overfor den. Vi ser ogsaa paa Krigen som en Kraftprøve og de fleste har ovenikøbet et bestemt Ønske om Sejr for en af Parterne. Sandheden er, at den frygteligste af alle Ulykker, i det ene Øjeblik taler til vort Hjerter men i det næste til vor Interesse. Ja den store Tragedie har 116endogsaa noget af Sportsspændingen ved sig for Tilskueren. Vi overværer en Kamp, som, skønt den koster Millioners Liv, ikke forekommer os at gælde Liv og Død; men Æren og Fordelen — det vil sige Sejren og Magten, Nederlaget og Smerten for Nationen. Denne særlige Betragtningssmaade af Krig som en Kraftprøve mellem store Enheder ligger fuldt færdig i vor Aand. En Mand, som kommer hjem i en nedtrykt Sindsstemning, fordi han har seet et gammelt Menneske blive overkørt, vil uden nogen Vanskelighed glide over i en helt anden Livsvurdering og ytre sin fulde Tilfredshed, naar han erfarer, at ti tusind unge Mænd er bleven slaaede ihjel ved Fronten, ti tusind taget til Fange og ti tusind saarede. Og han vil være mest glad for de dræbte og for de fangne — og naar han ikke bryder sig saa meget om de saarede, er det fordi han ikke ved, hvor mange af dem, der til hans Beklagelse vil komme sig igen. Det er forfærdeligt; men saaledes er det.

Brave og fredelige Mennesker sysler i Fantasien med mageløse Mordmaskiner. I Krigens første Tid fremkom der Meddelelser om, at Franskmændene raadede over et Sprængstof, der benævnedes Turbinit. Senere har man ikke hørt noget om det; men dengang blev dets Virkninger udmalet ikke uden Velbehag. Det hed sig, at et enkelt Kilogram Turbinit frembragte en Eksplosion af hidtil ukendt Art. Alt levende der fandtes paa et Omraade af 400 Kvadrat Meter tilintetgjordes i Ordets bogstavelige Forstand, opløstes i Luften og forsvandt sporløst. Man havde prøvet med en Flok Faar, sagdes der, og Resultatet havde været fuldstændig tilfredsstillende. Paa 400 Kvadratmeter er 117der Plads til mange Faar og til endnu flere Mennesker, saa til dette Sprængstof kunde man med god Grund nære store Forventninger. Store Forventninger nærede da ogsaa en gammel Dame som i fredeligt Ærinde kørte med Sporvognen til Østerbro i de Dage, da Tyskerne gik mod Paris. Den gamle Dame ønskede ikke, at Tyskerne skulde komme til Paris og hun sagde til sin Sidemand: *Nu maa man jo haabe, at dette Turbinit vil hjælpe!* Den gamle Dame var sikkert en skikkelig Person, som maaske vilde bede en Kat Omforladelse, hvis hun kom til at træde den paa Halen, og dog omtalte hun det forfærdeligste af alle Mordmidler, som om det var en velgørende Medicin.

Var denne gamle Dame da forvandlet? Havde hun Lyst til at slaa Mennesker ihjel? Aldeles ikke! Hvis hun blev stillet overfor en Død eller lemlæstet vilde hendes Hjerter skælve og hendes Øjne græde. Hun havde slet ingen Lyst til at gøre Hans eller Fritz Fortræd; men hun vilde gerne, at Frankrigs Modstander som var paa Vejen til Paris skulde faa et ordentligt Stød i Hjertekulen, saa han standsede. Andet vilde hun ikke!

O hellige Simpelhed! Vore Hjerter kan vel aabne sig for den enkelte, naar vi hører om hans Lidelser — og vi søger at gaa fra den ene til den anden for at famle os frem til de manges Smerte; men bestandig indtræder den anden Anskuelsesmaade paany og vi ser ikke de Mange; men en større Enhed, hvori de forsvinder. Naar vi læser Skildringer fra Fronterne prøver vi at være med i Soldatens Tilskikkelser. Vi oplever grufulde Ting og tilsidst spørger vi udmattede os selv: Hvor mange Gange skal vi da spiddes paa 118en Bajonet, hvor mange Gange skal vore Øjne stikkes ud og vort Hoved hugges af, — vi har da ingen anden Trøst end den, at disse Rædsler gennemgaar et Menneske kun en Gang. —

Anderledes naar vi læser Krigsbulletinernes korte og kølige Sprog, som ikke er Udtryk for den enkeltes men for Nationens Betragtning af Tingene. Her bliver Soldaterne til Masse for os, og Død og Saar hører med til Krigens *Orden*. Derfor rører det os mere umiddelbart og oprører os dybere, naar vi staar overfor de Civiles Ulykker, deres Flugt, deres brændte Hjem, deres Ære og Liv, som udsættes for Vold. Ordenen er brudt og de Dele af Samfundslegemet, som Næverne skulde forsvare, bløder.

I det samme Krigstilstanden indtraadte, havde vi denne Anskuelsesmaade beredt, den bunder dybt i vor Aand og kan ikke afvises som en Fiktion. Vi saa Tyskland rejse sig i sin Vælde, klirrende af Jern og vi saa Frankrige gaa mod Fronten, famlende i første Øjeblik, men hurtigt genfindende sit gamle og stolte Selv og langt borte paa Ruslands Stepper kom en Kæmpe med ludende Hoved tumlende frem og vi saa England nølende løfte sig i sit Sæde paa Taageøen, samle sit Guld og søge sit Staal og disse Kæmper var det, som tørnede sammen med et Brag i den Kamp, som endnu fylder Verden med sin Forfærdelse.

XV

DE 8 HOS JOSTY

Før vi gaar nærmere ind paa dette Krigens Fantasibillede vil vi søge at komme den Virkelighed, som det rummer, paa Sporet i Fredens blidere Luft. — Vi vil aande ud i et mildere Klima. — — —

En Formiddag sad jeg inde i Jostys Kafé i Frederiksberg Have og drak en Kop Kaffe. Det var Vinter, og der var kun faa Mennesker i det store Lokale. Da gik Glasdøren klirrende op, og otte Mænd kom trampende og dampende ind fra Kulden. Der var ikke noget underligt i det; men mine Tanker fæstede sig ved dem. Det var i Krigens første Aar, og Adspredelse var kærkommen. Jeg modtog et friskt og opmuntrende Indtryk.

De otte Mænd havde allesammen pæne, høje Silkehatte paa og smaa, sorte Slips, og de havde vistnok ogsaa allesammen sorte Bukser. Det var let nok at forstaa, at de havde været til Begravelse i den nærliggende Frederiksberg Kirke, og efter overstaaet Højtidelighed var de saa blevne enige om, at noget varmt at drikke skulde gøre godt ovenpaa. Nu kom de altsaa ind ad Døren, og man kunde se paa deres friske, røde Kinder og paa det fornøjede Glimt i deres Øjne, at de allesammen havde følt Kulden og at Varmen herinde var en ny Lyst.

120

Rimen og Isen i deres Overskæg smeltede og dryppede nu med klare, blinkende Draaber. Havde de da allesammen Overskæg? Det husker jeg ikke. De kunde i alt Fald have det og Erindringen har uden at støde paa nogen Hindring udstyret dem saadan.

— — De lignede altsaa i flere Henseender hinanden ikke saa lidt; men derfor vil jeg ikke paastaa, at de allesammen var ganske ens, eller at de var af samme Størrelse og Vægt. Baade ved Hjælp af Metermaal, Vægt og Fotografiapparat vilde man kunne paapege Forskelligheder; men jeg fæstede mig ikke saa meget ved dem. Ligheden var i Øjeblikket mere paafaldende. Lokalet var ogsaa stort, og jeg sad i et fjernt Hjørne. De otte vedblev for mig at være en Flok, som gjorde et samlet Indtryk af bred Kraft, Sundhed og Arbejdsduelighed.

Det første, de foretog sig, da de var komne over Tærskelen, var at stampe godt i Gulvet for at faa Sneen af Støvlerne og Varme i Fødderne. Maaske var der et Par af dem, som først glemte denne Ceremoni; men da de saa, at de andre udførte den, gjorde de det med. Det kan endogsaa godt være, at en af dem var saaledes beskaffen, at han ikke frøs paa Fødderne og at der ikke klæbede nogen Sne ved hans Støvler, men i saa Fald stampe han alligevel, idet han aldeles ikke havde Lyst til at opføre sig paa nogen individuel Maade, men tvertimod uvilkaarligt fandt det rimeligt, at de alle bar sig ens ad i et og alt. — Saadan var det selvfølgelig ogsaa med Hattene. Dem tog de af, og nu bemærkede jeg, at Ligheden i deres Forhold til Hattene var ikke udtømt med dette. De hørte nemlig ikke til den Slags Mennesker, som bestandig gaar med høj Hat, og de behandlede da ogsaa allesammen denne Beklædningsgenstand med en vis fjern, fremmed Hensynsfuldhed, som viste, at de paa en Maade ansaa Hatten for at være et noget finere Væsen, end de selv. Den var aabenbart ikke en Del af deres daglige Jeg; men forenede sig kun flygtigt — psykofysisk — med deres Personlighed ved enkelte mere løftede Anledninger, saasom Bryllup, Barnedaab og Begravelse.

Skønt de otte Mænd maaske kom fra vidt forskellige Dele af Byen, kunde jeg altsaa forfølge Slægtskabet længere tilbage. Manden, som boede paa Vesterbro og Manden, som boede paa Nørrebro, havde efter al Sandsynlighed uden at skænke hinanden en Tanke taget Hatten paa om Morgenens med nogenlunde samme ekstraordinære Fornemmelse af Død, Begravelse og fin, men upraktisk, Hat paa Hovedet.

Slægtskabet var ikke blevet mindre i Kirken. De havde alle følt det naturlige Vemod ved at se den blomstersmykkede Kiste, Floret og Lysene, og maaske havde de haft en Klump i Halsen, da den døde, ikke alt for nære Ven, blev baaret ud. „Vi skal jo alle den samme Vej,“ tænkte de, som det sig hør og bør ved en saadan Anledning.

Men da saa Sørgeligheden var overstaaet, og de havde Kirkegaarden i Ryggen og Verden foran, saa var det alligevel en rar Følelse, at det ikke var dem, som var døde og laa med Næsen i Vejret. Og nu skulde en Kop ekstra varm Kaffe unægtelig smage godt!

Kaffen kom — og da de havde sunket den første liflige Slurk, sagde de allesammen: Ah! De otte sagde ah! og den samme gode Varme bredte sig oplivende gennem hele deres Væsen. For den Sags Skyld kunde alle otte godt have nøjedes med een Mave. Resultatet havde været det samme.

Hvorledes — vil man sige — lever vi ikke længere i Individualismens Tidsalder? Her skildres otte Individualiteter, som om der kun var en!

Hertil maa jeg svare, at jeg har al Respekt for Individualiteten; men jeg sad altsaa paa nogen Afstand og kunde ikke se gennem Kikkert paa Selskabet, som nu opfyldte en af Baasene og saa temmelig blev til en sammenhængende Masse for Blikket, idet der kun var et næsten usynligt Luftrum her og der mellem Skuldrene, medens Armene i et Virvar krydsede hinanden og mødtes over Bordet, naar der blev skænket. Jeg saa jo nok, at det, som var i Baasen, havde flere Hoveder og adskillige Ben og Arme; men havde jeg været et uvidende Barn, kunde jeg godt have troet, at jeg her sad overfor en Trold, der var udstyret paa denne ypperlige Maade af Naturen og som opfyldte en større Plads i Rummet, end det er et Menneske forundt at gøre. Det var nu heller ikke udelukkende paa Grund af mangelfuld lagttagelse, at jeg ved denne Anledning saa bort fra den enkeltes Personlighed, for jeg indrømmer, at baade jeg selv og maaske ogsaa Læseren kunde have været med i Selskabet, uden at vor Individualitet vilde have gjort synderlig fra eller til. En Gane og en Mave til Kaffen vilde fremdeles have været nok.

Dog nej — dette er ikke ganske rigtigt, for skønt man ikke kan addere psykologiske Tilstande (en god Kop Kaffe drukket samtidig af otte frembringer ikke den matematiske Sum af kæmpemæssig Velsmag, som en Multiplikation vilde betyde), saa var det dog aabenbart noget helt andet, at der her sad otte temmelig ens 123Mænd, end om der kun havde siddet én. De otte var et Selskab, og de var besjælede af en fælles Aand, som omfattede dem alle. Der var opstaaet noget nyt.

Tager jeg ikke fejl, saa var der mellem dem en enkelt, som var morsommere og livligere end de andre og maaske var det ham, der havde faaet det Hele i Stand ved at foreslaa en Forfriskning. Han havde grundet et Samfund, og skabt noget nyt paa Basis af den skønne Ide: en Kop varm Kaffe. Nok er det: Velværet og Kaffen og den overstaaede Begravelse gjorde ham mere underholdende end ellers. Velværet og Kaffen og den overstaaede Begravelse gjorde de andre mere modtagelige. De andres Modtagelighed gjorde den enkelte endnu mere underholdende; og det, at han var underholdende, gav ogsaa de andre Lyst til at yde noget. Historie fulgte Historie, og der kom ogsaa et lille Glas Cognac, altsammen meget uskyldigt og forsigtigt paa Grund af Dødens forholdsvis Nærhed. Men — hvad hver enkelt nu maatte besidde af Individualitet i Fortællekunsten, det blev i alt Fald fælles Eje. De flød over i hinanden alle otte, og var der imellem dem en, som manglede Sans for Humor, saa lo han med alligevel, dels paa Grund af Velværet, Kaffen og den overstaaede Begravelse, dels fordi det vilde være dumt at sidde alvorlig, naar de andre var muntre. De otte udgjorde en Enhed. De havde visse Forudsætninger tilfælles og visse Erindringer, omtrent samme Smag i Munden, samme Varme i Kroppen, samme Oplevelser fra Morgenstunden, medens omtrent de samme Billeder nu opfyldte deres Aand. Men de var allesammen livligere, end om de havde været alene. Begravelsen og Kulden og Varmen og Kaffen og Cognak'en og Historierne 124skabte et Velvære af en Art og en Grad, som den enkelte ikke vilde kunne have følt alene, og som de var *fælles* om.

Lidt efter gik de otte — i en Klump. Jeg behøvede ikke at følge med for at vide, at den snart vilde gaa midt over. Nogle skulde en Vej — nogle en anden. Det var tragisk! Maaske drog en Halvdelen mod Vest og en mod Øst. Saa spadserer der fire sammen en Stund og saa gaar ogsaa de midt over. Jeg ser for mig, at der senere — hist og her, fjernt inde i Byen, midt i Vrimlen paa vidt forskellige Steder spadserer et Par ubetydelige Stumper af de 8 hos Josty, som engang var, og disse Smaadele følger jeg i Tanken til det sidste. Paa et Gadehjørne standser to Mænd, og for at vise, hvor bogstaveligt det Hele skal forstaas, hænger de et Øjeblik fysisk sammen ved Hænderne. „Farvel“ siger de og gaar midt over. To Individualiteter begiver sig ensomme hjem. Paa den Maade kan primitive Organismer parteres fortæller Biologerne. De enkelte Dele bliver ved at leve.

De otte hos Josty var ikke mere, der var ingen Ting tilbage af denne Tilværelse. Kun Mindet *om en større om end forbigaaende Helhed* hos otte Individualiteter, som i Hjemmets Skød atter havde indtaget deres Plads som Dele af en mere varig Organisme. *

Jeg sad tilbage med Bevidstheden om at have været Vidne til en Livslov i Funktion.

XVI

DE 8 OG KÆMPEN

Nietzsche hævder et Sted, at et Folk er den Omvej, Naturen benytter for at frembringe nogle faa store Mennesker. Adskilligt taler dog mod, at den skulde have valgt en saa overmaade vidtløftig Fremgangsmaade og stadig øge og øge Millionernes Antal. Til hvad Nytte? For at de kan tjene som Maalestok? En beskeden Rolle.

Det store Menneske lader sig ikke løsrive fra Sammenhængen med de mange. Han er stor i sit Forhold til Masserne, som Høvding, Midtpunkt, Vejviser, Forklarer og Opmuntrere. Peger vi paa en Kunstner, der er som en Verden for sig, saa er Millionernes Brusen dog gaaet igennem hans Sjæl. Til syvende og sidst er Søjlehelgenen og Eneboeren imellem Overmenneskene dem, man lettest kan isoleres og betragtes som Endemaal, men hvis nogle faa af denne Art var hensat alene i Verden, vilde Ensomhedens Storhed gaa fortabt. Søjlehelgenen vilde klatre ned og klagende løbe rundt for at finde Eneboeren, og et selskabeligt Liv vilde opstaa.

Det er ikke godt for Mennesket at være alene. Det gamle Ord sætter allerede et Spørgsmaalstegn ved den ubetingede Individualitet. Er en Mand uden en 126Kvinde et helt Menneske, og omvendt? Er en Mand og en Kvinde uden Børn et helt Menneskepar? Det som mangler kan i alt Fald kun erstattes ved Sindets Indsamling af rig Menneskelighed. Er det ikke Myldret af Livsmuligheder, som bobler og gærer i alle Sjælens og Legemets Kroge, der er Sorgen og Sødmen hos de Unge? De kommende Slægter, synger og klager i deres Hjerter, leger Skjul i deres Blod og vover sig frem i deres Blik og Haandtryk.

Blikket naar ned til Afgrunde, hvor Fremtiden slumrer og vækker den op, Smilet kaster Lys fremover til Tidernes Ende og i Haandtrykket sværger de Ufødte med brændende Inderlighed: Vi kommer! — Den unge Mand og Kvinde, som i Forbigaaende paa Gaden veksler et hemmeligt Øjekast har mange Vidner selvom ingen ser dem. Livsmulighederne gror op omkring dem, fylder Luften med Blomsterduft og usynlige Kor, som kalder, lokker og klager. „Dette er Livet, dette er vort Væsens Højdepunkt,“ tænker de unge, medens Sangen omkring dem forkynder, at den Lykke som nu overvælder dem, skal storme frem over deres Grave. Lad dem være alene og de to vil blive til en og den ene vil blive til tre og den lille nyfødte tredje rummer et Folk.

Det selskabelige i Menneskenaturen er en Livslov, som medfører, at vi uafbrudt indgaar Forbindelser med hinanden, blander os med hinanden, opfylder hinanden, lige indtil Selvets Udslettelse. Vort Humør trænger til Hjælp fra andre, vi søger Erstatning for, hvad vi mangler. Uafslædig udveksler vi Værdier, og den højest udviklede er i en vis Forstand langt mindre Individ end den snævert levende.

127

I det grove gør Samfundslivets Arbejdsdeling os alle afhængige af hinanden. Lad ikke Barberen lukke sin Bod i Utide! Vi forlanger, at han skal være tilstede. Slagteren, Skrædderen og Skomageren er Dele af vort Liv og de kan heller ikke undvære os. Den lærdeste Mand i Verden er en lille bitte begrændset Del af den Smule By han lever i. Hvis Pigen bringer ham hans Morgenkaffe kold, føler han i et Nu, at hans Tilværelse afhænger ganske af hende og han glemmer fuldstændig, at han til Punkt og Prikke véd, hvor meget vi ikke véd om Etruskerne — det Folk, som ellers plejer at beherske hans Liv.

Vi bindes da sammen af Nødvendigheden og af aandelige Baand, der stundom kan være ligesaa stærke som dem, der binder vort Legeme og holder det i Form. Tabet af Menneskers Agtelse kan betyde mere end Tabet af en Arm. Tabet af et Menneskes Kærlighed kan betyde mere end hele Legemets Forlis. Henrik Ibsen sagde, da han var meget vred, at den Mand, der staar alene, er den stærkeste, men da han udslyngede denne Banstraale, tror jeg nok, at han allerede var bleven i bedre Humør, for den berømte Replik betød jo kun, at han følte sig stærk nok til at overvinde Modstand. I sin Ensomhed vilde han være blevet meget utilfreds, hvis ikke Mennesker i titusindvis saa hans Syner og tænkte hans Tanker i samme Stund, hans Bøger kom ud. Kan det egentlig kaldes Ensomhed? Om Eremiten talte jeg før. Var det Individualitet, han søgte? Hvad var det, han gik bort fra? Han gik bort fra Individualiteterne og maaske først og fremmest fra sin egen. Eneboeren er en Mand, som ikke har fundet godt nok Selskab paa Jorden, og som deraf 128har lært at søge en større og rigere Omgang med Allivets Sjæl og sit eget Væsens inderste Kerne.

Nietzches Aforisme var en Protest mod hans Samtid, som manglede Sans for Storhed, og han havde forsaavidt Ret, som den skabende Aand i Naturen vistnok har en Tendens til at frembringe noget, som er større end et Menneske i Almindelighed, men for at opnaa dette synes den at anvende to forskellige Fremgangsmaader. Paa den ene Side frembringer den ypperlige og store Individier. Paa den anden Side frembringer den Storhed ved Sammenslutning mellem mange. Begge disse Fremgangsmaader anvender den dog hyppigst i Fælleskab, ligesom efter en og samme Plan, idet den fremragende Personlighed udøver en Tiltrækning, der snart gør ham til Midtpunktet i en Gruppe, snart stiller ham i Spidsen for en Flok, noget som sikkert sker i Kraft af ganske simple Love, der raader i hele den levende Verden.

Hvis man tænker sig, at Naturen havde sat sig det Maal at frembringe et meget stort og kraftig Individ, der i enhver Henseende besad en Styrke saa stor, som f. Eks. 8 Mennesker (for at blive ved Tallet 8), saa vilde den vel sagtens kunne faa sat en saadan Kæmpe sammen. Det vilde være en svær Karl, som maaske nok vilde kunne indgyde 8 Mennesker Skræk. Imidlertid, det som skulde opnaaes, og det som kendetegner Individet overfor Verdens Modstand, Udøvelsen af en vis samlet Indflydelse, det kunde Naturen lige saa godt

præstere ved at skabe otte Individier, forudsat at de var af den Beskaffenhed, at de kunde holde godt sammen og indordne sig under en fælles Vilje og Plan, hvilket slet og ret er Formelen for en Organisme. — 129 Hvis ondsindede Personer vilde prøve paa at berøve de 8 hos Josty, deres Kaffe i det Øjeblik den stod duftende paa Bordet, saa vilde vi komme til at se, at disse brave Mænd ikke blot havde fælles Smag, Lyst, Stemning, Temperatur og Erindring; men at de ogsaa kunde handle „som een Mand“. Vi vilde staa overfor et frygteligt Væsen med sejsten lynende Øjne, sejsten Ben til at springe omkring paa Gulvet med og sejsten knyttede Næver til at slaa med. Den Forsagte vilde laane Mod af den stærke og hver enkelt vilde vide at han raadede over otte Mands Kraft.

Sammenlignet med Kæmpen vilde de otte smaa Mænd endogsaa have betydelige Fortrin. Giganten vilde i al sin Vælde kun kunne være paa et Sted ad Gangen, medens de otte vilde være istand til at befinde sig paa otte forskellige Steder samtidig og utvivlsomt er det en uhyre Fordel for et Individ at kunne sprede sig over et stort Terræn. Hvis for Eksempel et Lyn ramte Kæmpen i Hjertet, saa vilde han ligge der, medens et Lyn der ramte de otte paa et enkelt Sted meget vel kunde tænkes at lade syv ottendedele uskadt tilbage, hvorefter „de otte“ vilde være omtrent lige saa stærke som før. Tænker vi os yderligere, at de otte havde en Kone hver, medens Kæmpen kun havde en (rigtignok meget stor) Kone, saa vilde de i høj Grad kunne overgaa ham i Frugtbarhed og Sejren vilde være dem vis i det lange Løb.

De ottes Sammenslutning kan tjene som Illustration til den Teori, der hævder, at et menneskeligt Samfund er, hvad man kalder, et „Kolonidyr“. Paa samme Maade, som det enkelte Individ bestaar af mangfoldige Celler, der indordnede under en Plan, lydende en Lov 130virker i Fælleskab mod samme Maal saaledes er selve Mennesket en Celle, der indtager sin Plads og udfører sin Funktion paa engang som Enkeltvæsen og som Del af en stor Helhed. Vi mødte denne Samfundsbetragtning første Gang paa Skolebænken, da vi læste om Menenius Agrippas Tale til de streikende romerske Plebejere (Fabelen om Maven og Lemmerne) saa den er gammel nok; men Tiden har givet den stadig mere Realitet.

Hvad angaar den moderne Koloniteori som Forklaring paa de højere Organismers Tilblivelse saa gaar den ud paa, at „Protozoerne, der bestaar af en enkelt Celle ved at lægge sig Side om Side har dannet Agregater, som ved igen at lægge sig opad hverandre har frembragt Agregater af Agregater, saaledes at mere og mere sammensatte differentierede Organismer er opstaaet af rent primitive næppe differentierede Organismer.“

Bergson fra hvis Bog „Den skabende Udvikling“*) jeg laaner denne Fremstilling hævder i Overensstemmelse med flere Forskere, at det vistnok gaar til „som om enhver højere Organisme var opstaaet ved Sammenslutning af Celler, der havde delt Arbejdet mellem sig; men at det efter al Sandsynlighed ikke er Cellerne, der har frembragt Individet gennem Sammenslutning, men snarere Individet, der har frembragt Cellerne gennem Deling.“

Hvis vi vover at drage Analogien mellem Organismen og Samfundet, saa vil vi se, at dette utvivlsomt er opstaaet ved Deling først; men derefter ved Sammenslutning.

*131 Af et Menneskepar udgaar en Slægt. Børn og Børnebørn lever under den ældstes Herredømme, lyder hans Lov og medvirker hver for sig til det hele Væsens samlede Bestaaen. Her er alle et Kød og et Blod. Cellerne er forblevne i Nærheden af Ophavscellen og grupperer sig i en naturlig geometrisk Figur om dette Centrum. — De danner et Agregat. Imidlertid slutter fremmede sig til som Hjælpere, Tjenere, Slaver. Det er „andre Agregater der lægger sig opad Agregatet“ og Organismen bliver derved mere sammensat og differentieret. En Flok er opstaaet dog stadig omkring det samme Centrum, hvis Magt til at begynde med kun naaede ud til Slægtens Periferi. Med det voksende Folketal bliver nu Samfundsorganismen bestandig mere sammensat. Der opstaar Nationer og Stater og Sammenslutninger mellem Nationer og Stater. — Ethvert Individ, der fødes under Nutidens komplicerede Forhold indtager straks som for Aartitusinder siden sin Plads i den Organisme, han tilhører med sit Kød og Blod: Familien; men han bliver samtidig opskrevet og nummereret i Kommunens, Kirkens og Statens Bøger. Efterhaanden bliver han sat i Skolen, slutter Venskaber, faar Plads i en Forretning, bliver Medlem af et politisk Parti og af en selskabelig Forening. Til sidst stifter han selv Familie. Paa denne Maade tilhører han adskillige Organismer, han gaar fra den ene over i den anden og er samtidig Medlem af en hel Række.

Det viser sig da, at Blodets Baand som er bestemmende for Familien bliver ved at raade i langt videre Forstand, som en Tendens til at indgaa Forbindelser og skabe Organismer indenfor Organismerne. Til syvende 132og sidst er det Blodet der raader. Vi er alle Brødre med et fælles Ophav.

Det er da ogsaa i Kraft af vor Mængde og vor Evne til Sammenslutning, at vi er Herrer paa Jorden. Vi er svært mange, vi med de to Ben og den oprejste Gang! Vi kan ikke rose os af at være Rariteter, som man skal passe godt paa, fordi de er uerstattelige! Denne forhadte Erkendelse paatvinger Livet os nu og da med en vældig Bevisførelse, der skærer os som Knive i Sjælen; men som Art lider vi ikke derunder.

Der er snart et Par Milliarder af os. Alligevel siger vi gerne, at *Mennesket* har sejret paa Jorden. Vi bruger Enkelttal ud fra den Tilbøjelighed for Simplificering, som bunder dybt i vor Aand, og som vel ogsaa bringer os i Overensstemmelse med Sandheden.

XVII

SOMMERFERIEKLIKEN

Naar man studerer den Sammenslutningens Lov, som ustanselig virker imellem Menneskene, kan man ikke forbigaa „Kliken“, en Betegnelse, der knytter sig til mange interessante og anskuelige Eksempler paa Samfundsdannelse — Medens i Forretningsverdenens Stor-Magasinet med sin faste mekaniske Organisation i meget minder om den ideale Stat, saa frembyder Kliken med sin følelsesbetonede Interessecællesskab Ligheder med Nationen. Der er ikke mange Skridt fra det latterlige til det sublime.

For at finde en Klikeorganisme, hvis Tilværelse er kort og hvis Opstaaen og Opløsning det er let at følge fra først til sidst, behøver vi kun at tænke paa Sommerferiekliken. Hver eneste Julimaaned ser et stort Antal af saadanne Sammenslutninger opstaa, og de er endog meget tætte og faste, saa længe de varer. Naar deres Liv kun er kort, opdager vi let, hvad den indre Svaghed beror paa. Interessecællesskabet mangler.

Vi begiver os altsaa til et Badested og finder, at Menneskene overalt optræder klumpevis. I større og mindre Klumper færdes de rundt omkring paa Terrænet. Ligger i Sandet, gaar i Vandet, lejrer sig i Skoven. Kun nu og da ses en Filosof at spankulere ensom 134omkring; men han forlader i Almindelighed hurtig Stedet. Manskulde ikke tro, at der var noget underligt i at se et Menneske gaa paa sine to Ben henover Jorden? men det kan ikke nægtes, det er underligt, og det vækker Klumpernes nysgerrigt forbavsende Opmærksomhed, idet de paa deres seks, ti eller tolv Ben kommer vandrende. Seksben stanser og vender sig efter Toben. Tibén retter sine gennemborende Øjne paa det lille begrænde Væsen. Tolvbén tænker, ikke uden Grund, at han er gal!

Skønt de forskellige Sammenslutninger gensidig anerkender hinanden som velvoksne Organismer, der har den sande menneskelige Form (hvori de vel at mærke har fuldstændig Ret), saa ser de dog ingenlunde med venlige Blikke paa hinanden, maaske fordi de er uensartede i Stof og Sammenføjning eller blot fordi de, som Sammenslutning, er sig selv nok.

Her ser vi en Familie: Fader, Moder, seks Børn, Guvernante og Barnepige skride frem i en fast ordnet Form, skabt over det ældste af alle Samfundsprinciper, utilnærmelig i sin helstøbte, uadadelige Afrundethed. Hvis Børnene skulde skele til Siden og indlade sig i Samtale eller paabegynde en Leg med fremmede Væsener, lyder det øjeblikkelig strengt fra Fader, Moder, Guvernante eller Barnepige: Frederik! Lovise 1 Kamma! og de smaa Familielemmer véd atter, hvor de hører hjemme og indtager deres Plads.

Vi møder ogsaa Sammenslutninger af løsere Art, som ved betydelig Bevægelsesfrihed for de enkelte Dele dog er bundne med ganske stærke Baand. Mennesker f. Eks., der ogsaa om Vinteren plejer Omgang og som nu i Sommertiden indgaar en noget tættere 135Forbindelse, eller Mennesker, som først har gjort hinandens Bekendtskab nu, men som straks med Lethed forenes, fordi de i Virkeligheden allerede før de kendte hinanden personligt tilhørte samme Kred. Her raader Regelmæssighed, Høflighed, Hensyn, som muligvis kan gaa over til Hjertelighed.

Vi møder ogsaa mekaniske Sammenslutninger, et Pensionat f. Eks., som har Huset fuldt af kedelige Mennesker, der ikke bryder sig om hinanden, men som for en Ordens Skyld trasker om fra Morgen til Aften, som om de var en Hær. De kender ingen anden forenende Idé end Huset, de bor i.

Men det var om den egentlige Sommerferieklike, jeg skulde tale, den glansfuldeste af alle de smaa Samfundsdannelser, opbygget som den er paa lutter Stemning og Følelse, Underholdning, Morskab og Erotik. Vi søger et rendyrket Eksempel af Arten og vælger en, hvis Medlemmer aldeles ikke har kendt hinanden før. Vi ser da bedst den skabende Drift i Virksomhed. Noget helt nyt opstaar, en Organisme, hvis enkelte Dele ikke paa Forhaand kunde ane nogetsomhelst, om hvad der vilde ske med dem.

De sidder en Dag ved et Bord sammen, og de indre samfundssøgende og sammenbindende Kræfter begynder at arbejde — spinder deres Traade mellem Stolene og over Bordet, virker gennem Spørgsmaal og Svar, gennem Smil og Blik, gennem Osten som gaar rundt og tilsidst gennem en Brander, som faar alle til at le. Dermed er Organisationen i Gang. Sommerens Sol og Regn øger Væksthastigheden og i forbavsende Fart

er Værket fuldbyrdet. Feriekliken er født og formet, fiks og færdig. Her staar den med al Nyskabeisens 136Jubel over sig, uden at nogen aner, hvordan det egentlig er gaaet til.

Fælles Forudsætninger maa naturligvis helst være til Stede, en vis Ensartethed i Dannelse og socialt Niveau borger for at Hemning ikke indtræder; men i lykkelige Tilfælde kan ogsaa Fordommene falde til Jorden som visne Blade, hvis Gemyttet og Selskabstrangen er stærkere end de.

Det beror tit paa rene Tilfældigheder, hvem der er bleven Medlem af det lille Samfund. Lad os vælge den tilfældigste af alle Aarsager, saa ser vi tydeligst hvilken mægtig Livslov det er, vi har med at gøre.

Et vist Antal Herrer og Damer er ankommen paa et tidligt Tidspunkt til Hotellet. Det er nok. Saa gaar det, som vi har beskrevet og den Dag nye Gæster indfinder sig er maaske den egentlige Skabelsesdag, hvor Kliken bliver sig selv helt bevidst som kompakt Masse. Et Modsætningforhold er opstaaet og det fælles Had til de Nye gør Venskabet indadtil varmere.

For fjorten Dage siden snakkede de sammen, for ti Dage siden begyndte de at bade sammen, derefter var de bestandig sammen fra Morgen til Aften og nu er det, som om de havde kendt hinanden fra Børn og altid havde været uadskillelige. Der kan godt være en Smule Animositet mellem enkelte af Lemmerne, det gør ingen Forskel, lidt Drilleri er kun Krydderi paa Herligheden og det erotiske, som medfører Skinsyge, spiller efter al Sandsynlighed en væsentlig Rolle. Den lyksalige ser det hele lille Samfund i et rosenrødt Skær. Selv den tykke, skallede P. har noget yndigt 137ved sig, fordi han sidder ved Siden af Frk. Hansen, og naar først en er bleven forelsket i denne smukke Skabning skal det ikke mangle, at flere faar Blik for hendes Dejlighed. Dette stimulerer igen de andre Damer og Herrer til Forsøg paa indbyrdes Erobring, og heraf faar den tykke skallede P. et udtømmeligt Stof til sine Morsomheder. Saaledes næres alle af det fælles Forraad og vokser i indre Rigdom.

Det hele Samfund har da en Glans og Varme uden Lige, af Feriestemninger og Naturskønhed og af Frihed for Pligt og Arbejdskedssommelighed, af Forelskelse og sød Jalousi. „Bevares vel, hvor de hænger sammen,“ siger Folk. — Ja, de hænger sammen og vil kun ad mekanisk Vej med Anvendelse af stor fysisk Magt kunne skilles i flere Dele, saa længe Ferien varer.

Det mærkeligste ved dette lille Samfund er dog at det viser Tilbøjelighed til at danne sig sit eget Sprog. Vendinger, der tilfældig er faldet i Talens Løb og som havde en snurrig Klang ophøjes til at have en særlig Mening, og anvendes i Tide og Utide, og disse Vendinger er uforstaaelige for alle andre. Af en Forsnakkelse kan der blive et nyt Ord og et nyt Begreb — kort sagt, efterhaanden nærmer Klikens Sprog sig mere og mere til at være et Tungemaal, som kun den kender og en Nyankommen vilde i Selskabets Midte føle sig som om han var i et fremmed Land, hvis Love og Vaner han maatte søge Underretning om, og hvis Sprog han ikke vilde være i Stand til at tyde, før han i længere Tid havde levet indenfor dets Grænser. Hvis han da opnaaede at faa Borgerret i det lille Samfund? For det er et stort Spørgsmaal! 138Kliken, som har saa varm, venlig og hengiven en Stemning over sit indre Liv, viser nemlig som allerede sagt uvilkaarlig en *fjendtlig Front overfor Udenverdenen*. Efterhaanden som Hotellet eller Pensionatet fyldes af Gæster, befolkes det efter Klikens Mening med lutter Fjender. Vé de nye, hvis de ser løjerlige ud eller har noget komisk ved sig, og *det har de næsten altid!* Kliken haaner dem og behæfter dem med fantastiske Øgenavne som yderligere beriger Sproget. Naar Kliken om Aftenen sidder omkring et Bord ved Stranden og synger, drikker og vaaser, saa føler den sig højt ophøjet over alle andre, og de stakkels fremmede, de elendige Udlændinge, bør helst gaa i en stor Bue omkring det mangetungede Væsen, der befinder sig saa vel, saa vel, er saa mæt og saa tilfreds, *men som ikke kan lide andre Mennesker end sine andre Klikere, der maatte opstaa i Nærheden*.

Lad os et Øjeblik for at anskueliggøre det hele se, hvorledes vore Venner paa et vist Tidspunkt kan tænkes at optage en ny Mand indenfor sin Kreds og give ham Borgerskab i Staten. Sæt, at et af dens Medlemmer, en yngre Feriegæst, en Dag er forhindret i at deltage i den sædvanlige Tur til Skoven. Det stakkels Menneske har maaske ondt i Foden og det bliver en frygtelig Dag for ham. Alt er øde, sjælløst og haabløst. Hus, Have og Strand er ikke mere det samme. Rundt omkring sig ser han lutter Fjender, der ikke værdiger ham et Blik. Vor Ven sidder ensom og føler sig svag. Hvor er hans Overlegenhed nu, hans stolte Kraft? Den bestod jo kun i Sammenslutningen med de andre 1 Toben er lille!

Nu er han imidlertid saaledes indrettet, at han maa 139snakke koste, hvad det koste vil, maa han snakke, og da Anledning tilbyder sig, indlader han sig i Samtale med en anden enlig Person, der af Kliken betragtes med en ikke nærmere begrundet Foragt, og som gaar under Navnet: Mankefaaret. Hvad sker? Det viser sig, at Mankefaaret er rar. Vor Feriegæst finder simpelthen, at Mankefaaret er rar. Naar Kliken om Aftenen er samlet paa Højen ved Stranden, siger vor Ven henkastet, da Mankefaarets Tilsyneladelse vækker Munterhed og Foragt: „Han er forrresten rigtig rar!“ Protest og Latter! Mankefaaret rar. Hahaha! Dette er jo intet mindre end Forræderi! „Ganske rar,“ siger vor Ven spagere. „Han er i alt Fald ikke saa slem, som han ser ud til!“

Naa! Dette kan jo godt føre til, at Mankefaaret en Dag forsøgsvis bliver indført i Kliken, for at man kan se nærmere paa ham, og da det viser sig, at han virkelig er rar, optages og ophøjes han, opsuges og opluges

og er snart en uadskillelig Del af Klikeorganisationen. Umuligt at staa imod! Hvis han nu en Dag skulde undvære sit Selskab, saa vilde han være saa ensom og trist som en afhugget Finger, og Kliken selv vilde føle, at den havde et aabent Saar dér, hvor „Maar“ havde sin Plads.

„Maar“ siger jeg. Han hedder nemlig „Maar“. Det gik saaledes til: En Aften, kort efter at han var bleven optaget i Kliken, siger Frøken Hansen, da Stemningen er paa det Bedste, og Fortroligheden fuldkommen, „Véd De, hvad vi kaldte Dem tidligere?“ Hun siger det for at vise, i hvilken Grad man har miskendt ham, der er et saa fortræffeligt og fuldt ud anerkendt Sommerferieklikelem. „Véd De, hvad vi kaldte Dem?“ 140og nu er det, hun kommer til at forsnakke sig og siger: „Fankemaaret“. — Meget godt! Sproget er beriget. Fra den Dag hedder han „Maar“ og „Maaret“, lige saavel som et Faar for Fremtiden hedder „el Maar“, og — læg Mærke til det! — en total eller særligt vellykket Forsnakkelse hedder fra nu af en „Fanke“. Dette til Oplysning for Filologerne, som ellers vanskeligt vil komme til noget Resultat i dette betydningsfulde Spørgsmaal.

Herefter er det nye Medlems Stilling sikret. Han har faaet sit særlige Navn og har yderligere beriget Sproget. Rimeligvis forelsker han sig oven i Købet i Frøken Hansen.

Her har vi da en Fællesorganisme med en særegen Livsstemning, særegne Love (d. v. s. Vaner), et særegent Sprog og en fjendtlig Front mod Udenverdenen. I et og alt en lille Nation altsaa, som gaar frem, hvor Frøken Hansens blaa Shawl vajer og som tilsidst har en seks Uger lang Historie, fuld af store og mærkelige Bedrifter, som man aldrig kan blive træt af at tale om, fordi de opflammer og styrker Selvfølelsen. P.s Vittigheder er en hel Litteratur. Maars Optagelse er en Sagnhistorie, der kan maale sig med Kong Skjolds. Men naturligvis — seks Uger er ikke meget!

En Organisation som denne, hvor tæt den end er, har i Almindelighed kun en kort Varighed. Naar Ferien er forbi, tager man en varm og vemodig Afsked. For sidste Gang lyder de mærkværdige Vendinger, de fantastiske Øgenavne, de bagvendte Ord, og alt lyser i Glans af Venskab og Sammenhold.

For sidste Gang? Nej, man lover sandelig, at dette 141skal vare ved. Man skal mødes i Byen. Man aftaler ugentlige Sammenkomster, Middage, Aftener. Det lille Samfund skal bestaa, saa længe Livet varer. Dets Stiftelsesdag skal fejres hvert Aar paa samme Sted.

Man møder da ogsaa til Middag hos et af Medlemmerne ud paa Efteraaret; men nu er det tragiske Øjeblik nær. Det gaar maaske nok godt den første Gang. Man genopfrisker Minderne, man ler og taler Fankesproget; men, men — der er alligevel Sandsynlighed for, at det ikke gaar rigtig, som det skulde. En eller anden af Vennerne begynder at se med andre Øjne, de smaa Forskelligheder i Dannelse og Niveau vokser sig pludselig store. Saaledes sker det nu, at den mest kritiske som hidtil med Glæde har ladet sig benævne „Kallemand“ af sin siamesiske Tvillingbroder, den tykke skaldede P., pludselig ikke synes saa godt om dette. Idet han nu løfter sit Glas og drikker med „Skaldemand“ (et Navn, han desværre har vænnet sig til at bruge) spørger han sig selv i sit stille Sind, om hvad det egentlig er for nogle Mennesker, han er bleven Venner med? Om det ikke muligvis skulde være nogle store Idioter? — Han røber dog ikke denne forræderiske Tanke, men tømmer sit Glas og beslutter at sende Afbud næste Gang.

Det, som bandt sammen, Feriestemningen, Sommerskønheden, er jo borte. Den egentlige tilgrundliggende Idé eksisterer ikke mere. Kliken sidder og fester paa sin egen Grav. Det gaar den som Goethes stakkels Friederich, der ikke tog sig saa godt ud i Byen som paa Landet, eller George Sands Doktor Pagello, der var dejlig i Venedig, men dum i Paris. Hvis der ikke har været dybere Sympati tilstede og virkelig 142Interessefællesskab, saa falder det Hele lidt efter lidt fra hinanden og smuldrer bort. Ideen hører Sommersolen til, og de forskellige Lemmer har vel at mærke nu indtaget deres Plads i de Organismer, fra hvilke de ved Feriens Begyndelse havde revet sig løs. Familien, gamle Venner, Forretningen, Kliken, som var opbyggede forlængst paa et mere varigt Fundament. Og her kommer nu det til, at de gamle Forbindelser er aldeles ikke begejstrede for de nye. Maar kommer hjem og siger, at det var altsammen dejligt, *han* var morsom, og *hun* var storartet, og de andre var ogsaa aldeles brillante. Og saa Fankesproget — en mere vidunderlig Opfindelse har aldrig været til!

Men dette synes Familien og Vennerne aldeles ikke I De synes, at *han* er rædsom, og *hun* er forfærdelig, og de andre er endnu værre og hvad Fankesproget angaar, har de aldrig i deres Dage hørt Tale om mere himmelraabende Tossier. Da opdager Maar, som er en trofast og blid Sjæl, at hans Venner er mere krigerske, end han troede, han indser, at han maa holde disse forskellige Organismer ude fra hinanden, han maa se at indtage sin Plads baade her og der, og det maa han liste sig til; men hvis han ikke bliver gift med Frøken Hansen, taler Sandsynligheden for, at han falder tilbage i sin gamle Tilværelse. Sommerferiekliken er alligevel gaaet i Stykker, der er intet Sammenhold længere fra de andres Side. Det nytter ikke, at han vil prøve paa at holde Liv i Væsenet. Snart er Maar den gamle igen og lever og aander som før Ferien, i de Organismer, hvor han naturligt har hjemme og som har dybere Rødder, omend de har mindre Glans.

XVIII

SANKT HANS BAALET

Som ganske ung boede jeg en Sommer ude paa en Ø i Kristianiafjordens Skærgaard. Skt. Hansaften kom i sin fulde Dejlighed og Nordboens overdaadige Lysglæde tændte Baal i den hvide Nat. Ild paa Holmer og Skær spejlede sig i den blide Fjord.

Vor Ø var adskilt ved et smalt Sund fra en Genbø — og paa de stejle Stenkyster havde de faa Beboere samlet sig for at fejre Sommerfesten. Er ikke St. Hansaften en Fredens Højtid? Er Baalet ikke et Offer til Skønhedens og Glædens Gud? — Nuvel! Paa begge Sider af Sundet samledes der Grene og Kvas og snart luede Ild ligeoverfor Ild. Da for Kappelstridens Djævel i os alle 1 Disse Blus gjorde jo Front mod hinanden og indbød til Sammenligning og Kraftprøve. Hvilken Flamme skulde blusse stærkest? Hvilken Røg skulde stige højest? Engang i Tidernes Morgen kom Tragedien ind i Verden paa denne Maade.

En Ting var sikker, et af de to Baal maatte blive større end det andet, og denne Tanke slog samtidig ned i de to Flokke der havde lejret sig for at nyde Aftenens Skønhed. Et rastløst Arbejde begyndte. Med en glødende Iver gav vi os til at samle tændbart Stof. Alt hvad brænde kunde skulde brænde nu. Vi gjorde 144længere og længere Strejftog, vi kom løbende med Pinde, vi kom slæbende med Brædder og omblæste Smaatræer. Gamle graanede Mænd med Erfaring og Visdom kunde ikke i Længden holde sig udenfor det fælles Foretagende. De løb vel ikke, som vi andre; men de begyndte at spejle og naar deres gamle Øjne opdagede en Gren eller blot en Kvist pegede de den ud og omendskønt de søgte at bevare en værdig Holdning og et overlegent Smil var det dog let nok at se, at de indvendig lyste af Stolthed over at være med i det store Foretagende til Nytte for den fælles Sag. Den Pind, som netop de havde fundet, forekom dem særlig stor, derpaa lagde de ingenlunde Skjul.

Imedens vi nu arbejdede i vort Ansigts Sved hørte vi pludselig ovre fra den fjendtlige Ø et bæstialske og triumferende Hyl, et Kampskrig, som det de Vilde udstøder, naar de styrter sig med lange skarpe Knive ind i Striden. Et Øjeblik stod vi stille, for at udspejle, hvad der skete paa vore Modstanderes Side og da vi havde set det, var vi i det samme færdige og slagne.

Vore Fjender kom slæbende med et Badehus, som de havde revet ned og som de nu Stolpe for Stolpe, Brædt for Brædt kastede paa Ilden, der flammede op mod Himlen, som et Baal i disse Egne maaske aldrig havde flammeth før.

Intet Under, at deres Jubel var grænseløs, for os derimod var Øjeblikket tungt og trist. Paa vor Ø fandtes nemlig ikke noget Badehus.

De derovre havde da sejret i Kraft af deres Offervilje og deres Lands naturlige Betingelser. Badehuset var maaske slet ikke deres; men Forholdene gav dem Adgang til at bemægtige sig det, og de nølede ikke. 145Dermed var der ikke mere at gøre for os. Vort Baal døde hen og vi gik hjem, hver til sit. En kort Stund havde vi imidlertid været et. Besjælede af samme Tanke og samme Haab havde vore Viljer bøjet sig ind under en fælles Plan i fuldstændig Hengivelse.

Den Organisme jeg her har beskrevet havde kun en Varighed af en halv Time. Det ejendommelige ved den var det pludselige i dens Opstaaen og dens Opløsning, Heftigheden i dens Livsenergi og navnlig den store Forskellighed i dens Bestanddele. Det er meget længe siden nu, saa det Hele staar temmelig dunkelt for mig; men jeg fjerner mig neppe for meget fra Sandheden, naar jeg giver følgende Analyse af dens Sættelse: Et Par Fiskere, to Kunstmalere, en Lodsoldermand, en Butikssvend, nogle Fiskerbørn paa bare Ben, en gammel Videnskabsmand, nogle Koner, samt jeg selv.

Naar vi nu mindes vore tidligere Undersøgelser saa vil vi se, at de 8 hos Josty havde adskilligt flere Berøringspunkter i Stand og Alder, ligesom de havde noget Kendskab til hinanden i Forvejen. Sommerferieklikens Bestanddele spiste ved fælles Bord og var i Alder og Stand heller ikke saa dybt adskilte og den naaede først til organisk Fuldkommenhed efter at have gennemgaaet en vis Udvikling. Baaltænderorganismen skabtes derimod en lys Nat af gamle og Børn, af Lærde og Analfabeter og i Løbet af Sekunder stod den fuldt færdig paa sin Værens Højdepunkt, som om et guddommeligt Magtbud havde givet den Liv.

Man kan heraf slutte at Kappelstrid i høj Grad befordrer Samfundsudvikling. Hvis vort Formaal ikke havde været saa flygtigt, hvis dets Interesse havde været 146knyttet til noget mere end en enkelt Festsaften, saa

havde Butikssvenden, Lodsoldermanden, de barbenede Børn, den gamle Videnskabsmand, Konerne, Kunstmalerne og jeg selv maaske den Dag i Dag holdt sammen i et ubrødeligt Forbund.

XIX

NATIONEN

De 8 hos Josty, Sommerferiekliken og Skt. Hansbaalkæmperne, det er Narrestreger og alligevel gaar i Tanken med Lethed fra disse Løjer direkte ind i den j dødelige Alvor, som hedder Verdenskrigen. Det gælder blot at udvide og uddybe saa naar vi fra disse smaa og flygtige Fællesvæsener til den største af alle Organismer, den stærkeste, varigste og tættest sammenvoksede: den nationale Stat. Vi gaar lige ind i Fædrelandet, hvis Navn er Fællesnavnet for Millioner, der taler med samme Tunge, har fælles Erindring, fælles Skæbne og Fremtid, for alt det som udgør en Sjæls Liv findes i et Lands Historie, med dens Tilbageblik og dens Fremsyn. Her staar vi overfor Stororganismen, Massen som en Mand. Her staar vi overfor Kæmperne i Verden.

Vi har seet at Kappestrid fremmer Samfundsdannelse, vi skal se at Krig fuldkommengør den. For vel lever Nationen sit eget Liv i Fred, har sit Særpræg, sine Interesser, sin Aandsart; men først i det Øjeblik de røde Plakaters Opraab borer sig ind i Sindene og Stormklokkerne ringer Vilje ind igennem alles Øren fuldbyrdes denne Virkelighed: Der staar Nationen! 148En Vilje, et Haab, en Handling: For Livet, for Fremtiden, for Sejren! Op til Kamp! Det er et Skaberbud.

Fred vil sige, at Menneskene saa vidt muligt kan leve deres eget Liv i de mangfoldige Organismer som har dannet sig indenfor det store Fællesskab: Fædrelandet. Krig vil sige at alle disse Organismer *sprænges* for Enhedens Skyld, Familien giver sine Sønner, Manden forlader sin Hustru, Partierne slutter Fred.

Man taler om en Latterliggørelse af Krigen for at komme den tillivs, man ønsker en Satire. Intet er lettere! Krigen er i Slægt med alt hvad der er barnagtigt og latterligt. Der falder overhovedet hyppig et komisk Skær over menneskelige Sammenslutninger. Kliker, Selskaber og politiske Partier kan kalde paa Smilet, fordi der er et Misforhold mellem Formaalet og de Ofre Personligheden maa bringe for Helhedens Skyld; men der kommer et Øjeblik, hvor Morskaben hører op. Nationen i Krig er den stærkeste af alle Sammenslutninger og her staar vi overfor den dødelige Alvor! Nu kæmper enhver for sin Jord, for sin Plads i Livet, for den Luft han aander. Nu staar Interesser paa Spil, som ingen kan komme udenom, og Sjælens samlede Sum af Følelser er med.— Kærligheden er Had og Hadet er Kærlighed. Her kæmper enhver for sit og for alle andres. En for alle og alle for en!

Den storlemmede flipløse Karl, som jeg talte om paa denne Bogs første Blade, hvad vilde han vel slaas for, han som intet ejede? — Han vilde slaas for sig selv, saa meget ejer enhver, han vilde slaas for at være med om at besidde Landet, det er en Idé, som Fattigmand har Raad til, han vilde slaas for Haabet 149og Fremtiden, for Livsmulighederne som myldrer i os alle.

En for alle og alle for en! Fædrenes Minde er med i Kampen og de smaa Børn, som skal vokse til; de døde og de ufødte strider alle for Livet. Han er stor denne Kæmpe og vi ser ham vokse for vore Øjne. Ikke blot er hans Legeme vældigt i Rummet, sammensat af Millioner Enkeltvæsener, men han er vældig ogsaa i Tiden, hans Liv bunder i fjerne Aldere, som han selv ikke længer husker og vi aner at det strækker sig ind i en Fremtid, som ingen kender. Det er som om han ogsaa vokser legemligt derved. Vi ser ham, men kan ikke overskue ham, ligesom en Bjergkæde, der fortøner sig bag to Horisonter. Og Kæmpen har en Ildsæl! Den er det, som sammenbinder Mangfoldigheden og gør ham til een. I vort Væsen er der mange Lag, før vi naar ned til det bundløse, hvor Uendelighedens Kilder rinder. Et er af brændbart Stof, som let slaar ud i Luer. Det er Flammebunden, som hedder Fædrelandet. Den kendes som en Storhed hos alle, ogsaa hos de smaa, den rejser sig som en Stolthed hos alle, ogsaa hos de ydmyge. Krigsbudskabet er en Gnist, der slaar ned, og springer fra Mand til Mand og paa engang staar alle i Flammer. Hvor vi ser hen den samme Ild, Flammebunden er fælles og gør os til et og i et Nu er Nationens Sjæl et Ildhav.

Nationens Enhed symboliseres af Hærens Uniform. Ogsaa denne Drift til Enhedssymbolik genfinder vi i fredelige Forhold. De 8 hos Josty betegnede sig selv som et Ligfølge ved at iføre sig sorte Hatte, sorte Slips og Bukser. I et Stormagasin berøres vi behageligt 150af Ekspeditricernes ensartede Dragt, som tilkendegiver,

at de ikke er private Personligheder men smaa Dele af en Helhed: „Huset“, der virker med samlet Kraft. Naar vi ser en Familie med mange smaa Rollinger, der er klædt ens paa, rører det vort Hjerter paa en særegen Maade, fordi Fader og Moder derved lader den dybe Samhørighed mellem de smaa Mennesker blive synlig. Saaledes med Hæren, den er Landets Børn, Landet selv som kommer vandrende. Paa det højeste Sted arbejder Hjernen og derfra udstrømmer ogsaa Viljen, som besætter Millionerne. Uniformen viser, at de ikke blot er en Sjæl men ogsaa et Legeme.

Hvad skal alle disse Mennesker, som gaar til Fronten? Det, som den enkelte nødigst vil af alt i Verden: staa Ansigt til Ansigt med Døden! Det, som var den enkelte strengest forbudt af alt i Verden: Slaa ihjel. Og dog synger de Sange og bærer Blomsterkranse, som om de gik til en Fest. Hvorledes forklare denne gaadefulde Jubel? Selv en Slagsbroder er ikke saa glad, naar han faar Anledning til at prøve sine Kræfter, og heller ikke en Æventyrer, naar han staar overfor sine Ønskers Maal. Den enkelte kan overhovedet ikke være saa glad! Baade Lysten til Kamp og til Æventyr er med i Troppernes Munterhed; men der er noget mere, et mægtigt Plus er kommen til — det som er Storheden hos de smaa, det som er Stoltheden hos de Ydmyge: Fællesskabets Kraft, Folkesjælens Ild besætter dem. Den ene er i alle og alle i den ene. Følelsen af Sammenslutningens vældige Kraftoverskud udlader sig i Jubel.

Men tro ikke, at den enkelte derved sætter sin Personlighed 151overstyr. Den jevne Mand naar maaske aldrig en dybere Livsfølelse end i denne Samhørighedens Triumfstund. Vi er friest og mest os selv, naar vi glemmer os selv. Dette er vor Sjæls dybeste Hemmelighed og her skimter vi dens Uendelighed. Saa gaar da Tropperne ud til den store Prøvelse, som ikke er nogen Fest. Blomsterkransene visner og Nødvendigheden lægger sin Jærnhaand paa deres Skuldre. Vort lille Livs Idealitet bliver æltet ned i Smuds og Blod og kun fjernt ude i Fremtiden lyser Maalet som er Sejren — Stunden, da Folkesjælen atter jubler over sin egen Vælde, over Værket, som den har fuldbyrdet, over Modstanden, som den har knust, over Freden som den har vundet sig og dermed Retten for den enkelte til atter at leve sit eget Liv i sin egen Familie, og sin egen Kreds — i alle de smaa Organismer, som Krigen sprængte og som nu faar Lov til at danne sig paany.

Jo mere vi betragter Nationen i Krig, som den højeste Fuldbyrdelse af Sammenslutningens Lov, desto bedre forstaar vi vort eget Væsen. Vi ser, hvorledes Kæmpen udnytter os til det yderste. Vor Forfængelighed, der i Fredstid er en Latterlighed, som forringer os, vor nysgerrige og sladderagtige Interesse for hvad andre gør og foretager sig, der i Fredstid er en Last som forneder os, viser sig pludselig som en mægtig sammenbindende Kraft! „Lad ingen sige om mig, at jeg flygtede.“ Lad dem fortælle, at jeg gjorde min Pligt til det yderste! „Jeg vover mit Liv og paatager mig denne halsbrækkende Gerning, for der hviler mange Øjne paa mig!“ — Saaledes binder Cellerne hinanden, tvinger gensidig hinanden til at holde sig paa Plads i Organismen 152og til at fungere i Et og Alt til Fordel for den. Kæmpelegemet holdes sammen ikke blot af Vilje, af fælles Interesse og fælles Kærlighed men ogsaa af en sublim Forfængelighed.

Dette er Krigens Ide og saaledes ser Nationen ud skildret i store Træk. Idéen realiseres vel aldrig helt i Virkeligheden. Alligevel maa vi erkende at disse Kæmpeorganismer faktisk lever og handler og at de urolige og opløsende Tendenser, som gør sig gældende inden for de store Legemer efter tre Aars bitre Prøvelser hos de Stærkeste endnu ikke har været for mere at regne end Kuldegysninger og Ryk af Smerte gennem en Mands Krop, der holder ud i en frygtelig Kamp. Vi ved ikke, hvor haardt han er ramt, før han segner.

XX

ORGANISATIONEN

Hvis Baaltænderorganismen havde været sammenholdt af en mere varig Idé, hvis Skt. Hansfesten for Eksempel havde udstrakt sig over flere Aar, saa vilde vor lille Flok være kommen ind under Organisationens Lov, som forudsætter og fuldbyrder Sammenslutningen. — Der var allerede Spor af Organisation i det som skete. De gamle var raadgivende, de unge udførende; men hvis vi var bleven ved at virke i Fællesskab vilde Arbejdets Fordeling have antaget fastere og mere komplicerede Former. Maaske vilde den gamle Videnskabsmand i Kraft af sin Autoritet have grebet Tøjlerne og tildelt Lodsoldermanden en raadgivende Stilling som Minister — om end det naturligvis er mig en kærere Tanke, at jeg selv, fuld af Ungdommens Iver og Snille, havde opkastet mig til Herre over Flokken med de to gamle Stabeiser som Raad.

Naa hvem det nu end var bleven — en Herre maatte der være og han vilde have bragt Orden i det hele Foretagende. — Kunstmalerne vilde have faaet hver sit Distrikt at eftersøge paa hver sin Kant af Øen, hvor de havde opslaaet Staffellet og grundig kendte Brændselsforholdene; de barbenede Drengene vilde være bleven 154delt i Hold, som stod under Malernes Kommando og paa deres smaa vevre Fødder vilde de have tilbagelagt store Strækninger. Der vilde have været meget andet at tænke paa: Afløsningstider, hvor det trætte Mandskab kunde vederkvæge sig ved Mad, Drikke og Søvn o. s. v.

Maaske skete der allerede, under de hastigt skabte Samfundsforhold, mere af dette, end jeg nu netop kan huske. Maaske kommanderede vi faktisk de barbenede Drengene til at fortage sig uhørte Anstrengelser. Maaske kogte de gamle Koner Kaffe og maaske sørgede Lodsoldermanden og den gamle Videnskabsmand for en Flaske og en Slurk til enhver, der havde præsteret et passende Arbejde. Spor af Organisation var der i hvert Tilfælde; den ordnende Drift melder sig straks, naar en Sammenslutning finder Sted — ellers gaar Sammenslutningen i Stykker.

Vi ser paa denne Maade, at Menneskene udgør en Masse, som er egnet til Organisation og ikke kan bestaa uden Organisation. Vi er nu engang saaledes indrettede, at vi vil og maa virke i Fællesskab og overalt viser det sig, trods Særinteresser og Egoisme, at nogle er skikkede til at lyde og beundre og andre til at byde og lade sig beundre. — Blot tre Mennesker gaar sammen paa Gaden opstaar der en særlig Orden: den tykkeste, højeste, rigeste, fornemste, morsomste eller mest talende indtager Midterpladsen, om hvilken de to andre Celler saa at sige grupperer sig. Der er maaske større Forskel mellem tre og to end mellem tre og ti. — De tre er allerede organiserede i Pyramideform.

Man taler nu (og med Rette) om Organisation, som 155et Udslag af den mekaniske Forstand; men man maa ikke glemme, at den bunder i et Instinkt.

Det er overhovedet ofte vanskeligt at afgøre, hvor i Livets Virksomheder Forstanden begynder og Instinktet hører op.

Bergson har i „Den skabende Udvikling“,*) der rummer en saa glimrende Kritik og en saa sjelden Evne til aandelig Koncentration, trukket et dybt Skel mellem Instinktets og Forstandens Veje og har paa dette Punkt mødt stærk Modstand. Det forekommer mig ogsaa, at der er en Uklarhed i det Resultat hans dybtgaaende Undersøgelse fører ham til. Netop hans egen Tankeudvikling indgiver mig den Forestilling, at Forstanden er et Redskab, formet af det skabende Instinkt — lige saavel som Øjet — til at tjene Livets Formaal. Mennesket er, efter min Mening, mere Instinktvæsen end Dyret og Insektet, forsaavidt som Instinktet stadig optræder nyskabende. I Kunst saavel som i Videnskab er *Indskydelsen* det afgørende og Indskydelsen er instinktiv.

Den der første Gang brugte en Løftestang for at lette en Byrde op fra Jorden, gjorde en meget stor Opfindelse paa det mekaniske Omraade, men den var neppe Resultatet af et forstandigt Overlæg; men af en Indskydelse, en sympatisk Forstaaelse af Forholdet. Senere systematiserer, kombinerer og fuldkommengør Forstanden Instinktets Idéer.

Professor Høffding har utvivlsomt Ret, naar han paapeger, at Instinktet lige saa vel som Forstanden er indstillet paa det praktiske; men mon Bergsons Intuition ikke alligevel er sand: at Instinktet er dybere i Pagt med ^{*}156Livet? — Paa den anden Side: Hvorledes vilde Bergson lære Instinktet at kende uden gennem Forstanden, som kaster Lys over det? Er Intuition ikke en Forening af Instinkt og Forstand?

Det er i og for sig ikke vor Forstand, men vore Vaner, der gør Livet mekanisk. Naar Instinktet ikke behøver at fungere, fordi Handlingslivet bevæger sig indenfor faste engang afstukne Former nærmer vi os til Automaten. Det er meget muligt, at det lille Insekt, der ud fra en gaadefuld sympathisk Forstaaelse forfølger en vidunderlig indviklet Plan, føler en stærkere Livsspænding, end den forstandige Mand, der gaar i sin daglige Donts Trummerum. Men Mennesket har dog ogsaa sine instinktive Øjeblikke.

Forstanden har Tilbøjelighed til at lægge Livet til Rette for os i en vanemæssig Form og den konstaterer Gentagelsen; for saa vidt er den mekanisk og Instinktets Fjende; men jeg kan ikke se andet end, at den samtidig er Instinktets Hjælper, idet den tjener til at fastholde og udnytte til det yderste, enhver af dets Indskydelser — Vi vender tilbage til Organisationen, her ser vi efter mit Begreb dette Forhold belyst. Organisation begynder med Driften til Sammenslutning, som bunder i vor *Lighed*, den fortsættes stadig ud fra en uvilkaarligt og naturgivet Forstaaelse, som en Følge af vor *Ulighed* (i Alder og Styrke). Endelig fuldbyrdes den i de store Sammenslutninger, som System af Forstanden. Tyskland er det store Eksempel herpaa. Rusland derimod var bleven staaende ved en væsentlig instinktiv Orden og dets uhyre Legeme ligger nu i Opløsning — fortæret af sig selv. — Mennesker, der vil Fred, skyder hinanden ned.

157

Naar en tysk Tænkner*) har hævdet, at den farlige Mekanisering af Mennesket er videst fremskreden i Tyskland, hvor Organisationen er naaet til en hidtil ukendt Fuldkommenhed, vil vi let se Aarsagen. Naar et stort Samfund mest muligt skal fungere som en Enhed med en central Styrelse bliver Idealet Maskinen, hvor hvert lille Tandhjul paa det nøjeste passer ind i det andet. Enhver Uregelmæssighed er skadelig eller i hvert

Fald overflødig. Livet lægges til Rette i faste vanemæssige Baner. Det gælder kun om at alle fungerer præcist til Opnaelse af det simple Formaal: Statens Opretholdelse. Dette kan medføre Farer for Personlighedens Frihed og instinktive Liv, og dermed for selve den organiserende Evne hos Individet.

Der er nemlig et Element af organiserende Drift i enhver genial Livsytring ikke alene paa det materielle Omraade. Kunst, Literatur, Filosofi, Religion vidner alle derom. Naar Moderen siger: Sid nu stille, saa skal jeg fortælle et Æventyr, saa falder der Ro over den støjende og uenige Flok og de samles omkring hende i et Fællesskab. Det er Organisation. Naar Skjalden i fordums Tider traadte frem og kvad om Heltebedrifter, blev der lige saa stille i Hallen og Kæmperne kom hinanden nærmere i den fælles Følelse. Det var Organisation. — Naar Vagtparaden rykker frem under fuld Musik følger alle med i samme Takt, ligesom Dyrene der slutter Trop bag Rottfængereren fra Hamelen. Det er altsammen haandgribelig, organisatorisk Virksomhed paa dens første Stadium. Men enhver Bog, ^{*} 158der læses, ethvert Billede, der sees, enhver Tanke, der drøftes, har samme Virkning. Værket er ikke blot i sig selv Udtryk for en indre Orden eller Trang til Orden; men det er en Meddelelse til andre, som det bibringer samme Forestilling og er dermed et Middel til Samling. Digtere, Kunstnere og Tænkere har deres Menighed ligesom Præsten. Et Menneske, der holder af en Bog, et Billede, en Melodi, besidder et Middel til at enes og forenes med andre, altsaa til Sammenslutning, til Organisation i Ordets oprindeligste Mening. Litteraturen, som har fæstnet Sprogene er Grundlaget for den nationale Organisation. Tro er den dybestgaaende af alle ordnende Magter paa almenmenneskeligt Grund.

Fredens Rigdom bestaar i, at den organiserende Drift udfolder sig frit, saa en Mangfoldighed af forskelligartede Organismer kan opstaa. Krigen og den paa Krig grundede Stats Idé er, at der kun er et Væsen.

Organisation er nu bleven et helligt Ord og ikke uden Grund. Orden og Samvirken er Guds Bygmestertanke; men det gælder om at fuldføre hans Plan, saaledes at Sjælen ikke kvæles derved, for ellers vil Gud selv blive ked af vort Hus.

Det vil blive Fremtidens store Problem at forene de mægtige Resultater Tysklands ordnende Kraft har naaet med en fri Udfoldelse af Sjælens skabende Evner.

159

XXI

MORALEN

Naar vi betragter Nationen paa denne Maade, som en Kæmpeorganisme, vil vi forstaa, at det moralske Problem frembyder særlige Vanskeligheder. Massen har allerede sin egen Psykologi, som er en anden end Individets og dette er i endnu langt højere Grad Tilfældet med Staten og Nationen. For Nemheds Skyld holder vi os i denne Undersøgelse til den nationale Stat, som er en organisk Vækst i Modsætning til de unationale Komplekstater. (Disse kan vel være naturligt sammenvoksede; men kan ogsaa fremtræde som Resultat af en mekanisk Sammenføjning, om end den tvingende Kraft oftest udgaar fra en overmægtig national Kerne. — Vi Danske ved, hvad dette vil sige i Sønderjylland).

Vi vil først et Øjeblik beskæftige os med Massernes Psykologi:

Jeg tager mit Udgangspunkt i Sankt Hansblustænderne, som i deres store Begejstring ofrede et Badehus, om hvilket jeg formoder, at det ikke var deres eget, men et Aktiv, som tilhørte en i Øjeblikket ikke tilstedeværende Person. Maaske tager jeg Fejl heri, det er ingenlunde utænkeligt at en af Kæmperne i Kappestridens Hede havde glemt enhver Tanke paa personlig Fordel og med grandios Erkendelse af Sagens 160Storhed havde udraabt: Tag mit Badehus, det vil frelse os og skænke os Sejren! Men jeg sætter altsaa, at det modsatte var Tilfældet, og betragter den omtalte Begivenhed som et eklatant Lovbrud.

Hvem havde nu Ansvar for det? Det vilde rimeligvis falde svært at udfinde den skyldige.

Sandsynligheden taler for, at en af de sammensvorne i et Øjeblik, hvor det kneb for dem, fik Øje paa Bræddehuset og at han uvilkaarligt udbrød: Hvis vi kunde tage det der Hus, saa vilde det gaa storartet, men det kan der naturligvis ikke være Tale om. Det er jo ikke vores og det gaar selvfølgelig ikke an at brænde en

fremmeds Mands Ejendom.

En Vidneafhøring vilde sandsynligvis give til Resultat, at Idéens Ophavsmand med fuld Sandhed kunde hævde, at han havde paa det bestemteste fraraadet at nedrive og brænde Badehuset og at de andre Anklagede ikke havde Rede paa, hvordan det var gaaet til. En vilde have forstaaet, at Idéens Fader selv var Ejer af Badehuset, andre vilde mene, at dette slet og ret var bleven nævnt og at de da ikke havde gjort sig særlige Tanker derved, idet de forment, at selve Sagen i det Øjeblik havde været af saa stor Betydning for dem, at det slet ikke var faldet dem ind at spørge, om hvem der var den retmæssige Indehaver. Alle vilde saaledes fremtræde med en forholdsvis god Samvittighed.

Men selv om dette ikke var Tilfældet. Selv om Ideens Fader erkendte, at han hurtig havde opgivet sine Skruper, overtalt af de andre, og selv om hans Medskyldige erkendte at de havde været sig bevidst, at deres Handling var ulovmedholdelig, saa vilde de dog alle føle en stor Lettelse ved at være otte om den (for at blive ved Tallet otte).

Af det moralske Ansvar vilde kun en Ottendedel tynges paa den enkeltes Samvittighed og det er ikke meget og skulde der blive Tale om økonomisk Ansvar, saa vilde det føles som en ikke mindre Fordel, at de var otte om at betale et Badehus, hvilket vilde være overkommeligt.

Overalt, hvor flere indgaar i et Fællesskab, opstaar der en særegen Moral, hvis en Mand er Deltager i et Selskab, hvor der bliver udbragt en Skaal for en Hædersgæst, som efter Mandens Mening er en stor Slubbet, et Fæ eller en Nullitet og han med en barsk Mine bliver siddende, naar alle andre rejser sig og yderligere markerer sit Standpunkt ved at raabe: Fy for Fanden, medens de andre raaber Hurra, saa er der ikke Tvivl om, at han personligt viser et stort moralsk Mod; men det er ikke derfor sagt, at Værten har Uret, naar han anser ham for at være en Tølper, som Selskabsmand betragtet, og begrundet paa dette smider ham ud.

Paa et alvorligere Omraade vil vi se, at en Arbejder, som for sin stakkels Kones og sine Børns Skyld søger en i og for sig hæderlig Beskæftigelse og dermed bryder en Streike, som han maaske efter sin bedste Overbevisning anser for umoralsk, vil blive behandlet som et Udsbud. Man vil raabe Skruebrækker efter ham, pibe ham ud og give ham Prygl. — Hvem har Ret?

Skolemænd kan tale med om Massernes Psykologi, de ser, hvorledes det enkelte Barn forvandles, naar det optræder i en Flok. — Ved en Sammenslutning af 162 Børn som af Voksne er det første Moralbud Forraad ikke Sammenholdet! Til Gengæld skal du nyde Fordelene ved at tilhøre en større Helhed, Ansvaret vil vi dele, saaledes, at det formindskes og forflygtiges.

Gaar vi nu fra Massen til Nationen, bliver Forholdet endnu vanskeligere, thi her ophører den Lov og Ret bag hvilken der staar Magt. Skal en Nation handle som en Borger i et Samfund? Kan den det? Den befinder sig jo ikke under Tugt af Politi, Justitsminister og Domstol. — Er Nationen i det hele taget af samme Beskaffenhed som et Menneske? Dette er det store Spørgsmaal, som maa besvares med: Ja, for saa vidt som Nationen bestaar af Mennesker; men med Nej — eftersom Sammenslutningen rummer helt nye Faktorer.

Imellem dette Ja og dette Nej svinger Bedømmelsen af Nationerne (og de som optræder paa deres Vegne) — uden at den nogensinde kan faa sikkert Fodfæste. Vi staar overfor et Problem, som hidtil har vist sig uløseligt og som maaske er uløseligt. I en interessant Afhandling*) har Historiekritikeren Poul Læssøe Møller anført en Række Eksempler paa denne Dobbeltthed i Bedømmelsen. Han viser hvorledes Tyskere stempler som Forbrydelser hos andre Nationer, hvad de finder prisværdigt hos deres egen. Han anfører at selv Treitsche i sin Dom over sit Fædrelands Politik det ene Øjeblik revser ud fra moralske Principer som han i det næste Øjeblik ikke synes at kende, fordi den umoralske Handling har bragt Nationen Held. Karakteristisk for England og Englændere er Kong Georgs Udtalelse i 1807. Han siger til Sendemanden som^{*} 163 kommer fra Danmark: „Jeg er glad ved, at det var i Stuetagen De traf Kronprinsen, for hvis han har samme Sind, som jeg, vilde han have sparket Dem ned ad Trapperne.“

Denne Dobbeltthed har imidlertid sin naturlige Aarsag. Det ene Øjeblik taler man ud fra menneskelige Begreber, i det næste ud fra en national Erkendelse. Tyskeren bedømmer de fremmede, som Mænd, men sine egne, som Organer for Nationen. Treitsche er snart en Borger med Moralbegreber der ikke taaler at tilsidesættes, snart en Talsmand for Kæmpeorganismen, som ikke er underkastet de samme Love. Kong Georg behandler Danmark ud fra den engelske Nations Interesser; man harmes herover som Menneske og finder det rimeligt om hans Sendemand var bleven trakteret paa den ublide Maade, han som Menneske fortjente, skønt han forestillede en Nation.

Overalt den samme farlige Dobbeltthed. Nationen er af en anden Beskaffenhed end Mennesket; men den har ingen andre Organer for sin Bevidsthed, sin Tanke og sin Vilje end — Mennesket. Det er derfor forstaaeligt, at en *Statsmand* og en *Mand* ikke har de samme Begreber og at den første optræder paa forskellig Maade som Borger i Staten og som Leder af Nationens Liv udadtil. I den sidste Egenskab skal han være noget andet end det, han faktisk er, han skal personificere et Væsen, hvis Livsvilkaar er af anden Art

end Menneskets. — Derfor kan Bismarck forfalske Emserdepeschen, Bethmann-Hollweg kalde en Traktat for en Lap Papir og England gøre Ting, som Englænderen misbilliger. Manden indenfor Samfundets Rammer tænker moralsk om ikke af andre Grunde, saa 164af Tvang. Som Repræsentant for Kæmpeorganismen mangler han faste Begreber, og der kommer de Øjeblikke, hvor han hører den dumpe Knurren fra Kæmpeorganismen: Din Moral er ikke min!

En stadig Skiften og Vaklen i vor Bevidsthed! Snart møder vi Mennesket i Nationen, snart Nationen i Mennesket. Den enkelte udfolder sin afskyelige Brutalitet i Fællesskabets Navn og Fællesskabet laaner sin Brutalitet til den, som ingen har. Folkets menneskelige Beskaffenhed giver sig utvivlsomt til Kende i Nationens Handlinger; men dermed er ikke alting sagt. — Nationen har sine særlige Kaar, der indvirker paa dens Handlinger.

Mennesket vil af al Magt stræbe efter at komme bort fra dette og søge at beherske Nationen som sig selv; men det har sine Vanskeligheder, fordi Nationen faktisk er et Uhyre. Hvorledes skal vi faa Herredømme og Hævn over den? Den gør Ting, som vi Mennesker ikke kan tilgive!

Vi har allerede skimtet dens særegne og frygtindgydende Væsen. Krigen, selv i dens mest lovbundne Former, viser det med overbevisende Tydelighed for os. Hvorfor kunde den gamle Dame i Sporvognen tale med Sympathi om et Sprængstof, af hvilket nogle Pund vilde dræbe Tusinder? Fordi hun følte nationalt mellem Nationer og fordi hun var Vidne til en Kraftprøve og ikke til Ihjelslagning. Vi ser nu klarere end før, at det frygteligste Massemyrderi Verden nogensinde har været Vidne til — i Virkeligheden ikke gaar ud paa at dræbe; men paa at tildele lammende Slag.

Det er forfærdeligt; men det er saaledes. — Krigen har mere Karakter af en Nævekamp end af en Duel 165paa Liv og Død. Det gælder om at slaa Modstanderen til Jorden, det gælder om at være den stærkeste, den som ingen i Fremtiden tør antaste, — men ikke om at slaa ham ihjel. Kampen kan medføre Døden; men det er ikke dens egentlige Maal. Om Fjenderne flygter eller dør kommer ud paa et! Lad dem leve, naar blot de splittes og opløses, som Masse.

Vi ser med Gru, at Uhyret i Kraft og Levedygtighed er os selv uendeligt overlegen. Titusind Mand dræbt, det er kun en Rift, hundredtusind Mand dræbt det er kun en Smule Saar, en Million Mand dræbt, det er kun en Finger skudt bort! — Skudt bort? — Knap nok det, for denne Finger vokser ud igen i Løbet af et Par Aar. Det er forfærdeligt; men saaledes er det! — Nationen er Trolden med de mange Hoveder. Hug dem af, de vokser ud igen! — Hug, Hug, Hug! — Det er svært at kappes med den Grokraft, som bor i Troldens Kød. Det er forfærdeligt; men saaledes er det.

Vi har set at Kæmpen er uoverskuelig, at han lever i den Fremtid, som er skjult for vore Blikke. Hvorledes handle paa denne uformelige Kyklops Vegne? Hans Psyke er jo en anden end vor egen. En gammel Mand i en „ung" Nation er yngre, naar han taler paa Folkets Vegne end en ung Mand i en „gammel" Nation. Hvilke Modsætninger, som Tanken snubler over. Og ikke blot, at Psyken er en anden, ogsaa fysisk staar vi overfor det ukendte og fremmedartede. Nationen vokser jo i et andet Tempo end Individet. Dens Vokseevne kan være ubegrænset. Om der fødtes et Barn, der skød op i Højden med en saadan Fart og Kraft, at dets Hoved brød Loftet itu og de, som boede ovenpaa 166faldt ned gennem Hullet, saa vilde man ikke dømme dette Barn paa samme Maade som en Voldsmand, der var krøbet op paa en Stige og havde anrettet en lignende Ødelæggelse.

Jeg siger ikke, at dette var Forholdet, da Verdenskrigen brød ud; men at en saadan Forestilling blot ligger indenfor Mulighedernes Grænse forklarer i hvad Retning Nationens Tankeliv kan gaa. — Kæmperne vokser og føler Grokraften i deres Legeme — derfor tørner de blodigt sammen. Den som ikke vokser maa styrke sin Aand og sit Legeme, medens der endnu er Tid. Kæmperne har Mellemværender, som skal hævnnes, nu eller aldrig. De nærer Mistillid til hinanden og hvorledes skulde de kunne andet? Deres Tanker er jo skjulte. De kan skifte Sindelag, naar de vil, for det bor i dødelige Dele af deres udødelige Jeg. — De ligger paa Lur: — Hvem skal gøre det første Spring? — Derfor er Europas Menneskehed nu et Kaos af Blod, Smuds og Taarer. Det er forfærdeligt; men saaledes er det!

XXII

TRAGEDIEN

Tragedien gaar fra Hus til Hus, fra Dør til Dør i de store Byer og i de smaa, i Bøndernes Gaarde og i Adelenes Borge, og Fattigmands Hytter.

Maaske ligger al Tragedie og al Komædie i denne Dobbeltthed: vort Liv, som en Eenhed og som Led i en Helhed. Tragedien er vor Lod og Krigen viser os den blot med en Kæmpeskrift, som bringer os til at isne.— Det er Fællesskabets Triumfstund nu og Menneskenes Dødstid. Aldrig mere dette, siger vi. Det er ikke til at bære.

— Tragedien gaar fra Dør til Dør ind i de smaa Menneskers Stuer og Sale. Græd nu! Det er eders Lod, medens Giganterne kæmper! De sorte Slør er de smaa Menneskers Flag, medens Nationernes brogede Faner flyver.

Tragedien gaar til Hjemmene og alle som den hilser, kender sig selv og véd, at de ikke blot er Dele af et stort Folk, men Enkeltliv, Egetliv, Mennesker, som har Øjne, der kan græde og Hjerter, der kan knuses, om saa alle Stadens Klokker ringer for den Sejr, de døde har vundet. Græd nu!

Græd nu over Mændene og Sønnerne! De var ikke blot Soldater og smaa Dele af et Folk og en Hær. 168Nu da de er døde, ved vi, at de var Mennesker og hver og en af dem var noget for sig. De lignede maaske tusind, maaske hed de ogsaa det samme, som tusind andre: Hans, Tom, Pierre, Pietro; men de var uden Lige for dem, der savner og græder.

Vi er mange siger de sørgende; vi er snart de Fleste! Hvem har ikke mistet En, som var ham kærest af alt? Se dog, hele Folket er omhyllet af sorte Slør! Er vi da ikke Nationen? Er vi da ikke Staten selv? Hvorfor sænker den da ikke sit Flag paa halv Stang, naar vi alle har Sorg, naar selve Folket græder? — Men nej! Tiltops med Nationens Flag! Om I saa alle bærer sort Flor er I ikke de fleste! — Jeg flager for Historien og Fremtiden, for de svundne Slægter og for dem, der skal fødes om tusind Aar. — Mine Døde siger I — Ja jeg har blødende Saar, men de gror til! — Eders Sorg siger I — Ja der er ømt omkring Saaret, men det gaar over! Hvorledes skal Menneskene dog faa Hævn over Nationen, som har saa grumme Tanker, medens Tragedien gaar fra Dør til Dør?

169

XXIII

VEJE TIL FRED?

En Ting er sikker: Hvis menneskelig Vilje og Tanke kan faa Bugt med Krigen, som har bragt dette Overmaal af Sorg og Rædsel over Jorden, saa vil det ske. Men maaske betyder vore Ønsker intet for en ubønhørlig Skæbne, som engang for alle har vævet Krigens Tegn ind i vort Livs Billede?

Lad os undersøge, hvad der er af Muligheder for Fred og hvad der taler imod dem. Alle Tanker drejer sig jo nu om dette: at bygge en uoverstigelig Mur mellem Mennesket og Krigen! Saa frygtelig er den Erfaring, Slægten har gjort.

Vil „Fremskridtet“ bringe os Freden som en moden Frugt? — Vi har allerede mødt denne Tanke i et tidligere Kapitel, der behandlede Georg Brandes' Krigsbetragtninger. Han satte sit Haab til Fremskridtet om end han mente, at det kun meget langsomt vilde bringe os frem til det attraaede Maal.

Lad os da se nærmere paa hans Argumentation. Det viser sig, at den lige saa godt kan gælde for dem, der tror paa det hurtige Fremskridt. Bevisførelsen er den samme som deres og ud fra den kunde man for saa vidt lige saa gerne vente den evige Fred om et Par Maaneder, som om to tusind Aar.

170

Brandes anfører, at Duellen er bleven afskaffet i Menneskehedens højest civiliserede Folkeslag, og at det kunde tænkes at gaa paa samme Maade med Krigen.—

Bortset fra den uheldige Omstændighed, at Duellen aldeles ikke er bleven afskaffet i andre af de mest civiliserede Folkeslag, er Sammenligningen ikke holdbar. Duellen har jo end ikke tilnærmelsesvis spillet den

Rolle, Mand og Mand imellem, som Krigen imellem Samfund og Samfund. Den har ikke været kendt i alle Folkeslag og til alle Tider som herskende Institution. Man mener, at den hører den germanske Stamme til og fra den har forplantet sig til andre Folkeslag, hvoraf nogle saa efter en Tids Forløb har afskaffet den, og den har kun haft Betydning indenfor visse Stænder. Der er noget af en Modesag ved Duellen og da den ikke giver Anledning til Opfindsomhed sætter den ikke de intellektuelle Evner i Virksomhed. Den er steril! Men i Krigen er der desværre Udvikling nok, den følger med Tiden og viser sig uudtømmelig i Udryddelsesog Forsvarsgenialitet. — (I dette Øjeblik ser jeg at Duellen er bleven afskaffet indenfor den østerrigske Hær. Naturligt nok! Krig kræver Sammenhold; derfor afskaffer Krigen Duellen.)

Det andet Argument som de Fremskridtstroende og Brandes fører i Marken er ikke mere holdbart.

Vi brænder ikke Troldmænd, ikke Hekse, Kættere og Jøder mer. — Dette nævnes som et Fremskridt, der kan give os nogen Fortrøstning ogsaa over for det store Onde: Krigen.— Men det er ikke noget „Fremskridt“ i den Forstand. Hvis Menneskeheden altid igennem Aartusinder havde brændt Hekse og Troldmænd for endelig i et givet Øjeblik at besinde sig overfor disse 171Medborgere, saa kunde man konstatere et virkeligt Fremskridt; men her er Tale om midlertidige Onder og Udvækster, om Skyggesiden ved et bestemt System, der ogsaa rummede store Værdier, som delvis er gaaet tabt.

Lige saa fejlagtigt forekommer det mig at betragte Krigen, som en Følge af visse Vildfarelser, der har besat den menneskelige Forstand og som derfor kan tænkes udryddede ad intellektuel Vej.

Naar Brandes i et tidligere anført Citat nævner Religionskrig som ældre og ærværdigere end Nationalitetskrigene og udtaler Haabet om at ogsaa den nationale Hundegalskabs Tænder maa blive brækket ud, saa skulde man tro, at alle Krige indtil forrige Aarhundrede havde været Religionskrige; men dette har jo intet med Virkeligheden at gøre. Vi maa bede om en tredje endnu ældre og endnu ærværdigere Hundegalskab, hvis man da ikke vil nøjes med en og den samme, hvad jeg anser for Sandheden.

Man vil have forstaaet at min Fremstilling gaar ud paa, at *alle* Krige til syvende og sidst er Nationalitetssammenstød, skønt den nationale Ide først sent blev proklameret og fuldt bevidst. En Rok, der holder sammen overfor dem, der ikke tilhører den, har Spiren i sig til en Nation. Naar den gennem Generationer har vundet sjælelig Egenart, er den en Nation. Krigstendensen ligger i Sammenslutningens halvt uberegnelige Kraftoverskud, hvad enten dette føles af alle, af mange, eller af den ene, som hersker. Gaar vi ud fra dette, vil vi forstaa, at en Religion idet den opfordrer til Sammenslutning kan rumme en krigersk Spire, selv om 172dens dybeste Idéindhold er Fred, den kan blive Samlingsmærke for Flokken og optage dens krigerske Tendens i sig. Der er gaaet Nationalitet i den.

Vi naar da ingen Betyggelse ved Fremskridtslærens Argumenter, selvom der peges paa langt utvivlsommere Fremskridt end Duellens Afskaffelse og Hekses og Kætteres bedre Vilkaar.

Hvad Fredens Sværmere (og Spidsborgere) stadig anfører som Argument for deres Ideals Vækst mellem Menneskene er den almindelige Pacificering indenfor Samfundene; men de overser, at denne Svækkelse af det individuelle krigerske Instinkt for en stor Del er en Følge af Sammenslutningens Lov, som lægger Beslag paa de krigerske Instinkter for sine egne Formaal. Stororganismerne samler alles Brod i een Brod. Personerne har færre eller ialtfald mildere Sammenstød. Til Gengæld er Staternes frygteligere end før.

Det nytter ikke at tale om Atavisme her hvor det gælder et Fænomen, som i alle Tidsaldr har raadet. Det lyder videnskabeligt; men er maaske Vrøvl. Det er ogsaa ren Fripostighed at tale om Krig, som et Bevis paa at Menneskene befinder sig i sin Barndom. Vi kan intet vide derom. Vi aner ikke om Menneskeheden befinder sig i sin Barndom, Ungdom eller Oldingealder. Vi ved ikke engang om saadanne Betegnelser kan bruges med virkelig Mening.

Vi tør da ikke stole paa Fremskridtet. Langt snarere kunde jeg tænke mig, at den Erfaring Menneskeheden nu har gjort kunde umuliggøre Gjentagelse. Mange tror det. Brændt Barn skyr Ilden, siger de.

Tre Aar ved Fronterne i Jordhuler og krybende frem 173over Ingenmandsland, som er brolagt med Lig og hvor Ildstormen flyger med afrevne Lemmer og Hoveder! — Det skulde vel være Erfaring nok! Aldrig har Mennesket oplevet noget saadant før. Vor Natur er forbleven den samme; men Krigen er bleven frygteligere. Altsaa maa vi kunne ophøre med at føre Krig, selvom vor Beskaffenhed ikke er forbedret?

Men kan Menneskeheden overhovedet gøre Erfaringer i det lange Løb? Kan den indhøste en Lærdom, som umiddelbart paavirker dens Handlemaade?

Det synes aabenbart, at Naturen er anlagt paa, at saadanne Erfaringer helst ikke skal gøres. Menneskeheden har en Historie; men den har ikke een Bevidsthed i hvilke Indtrykkene fæstner sig og sætter dybe Spor. De staar skrevet paa Oldingens Pande og gaar i Graven med ham. Slægt følger Slægt og bestandig begyndes der paany med Barnet, som ser med sine troskyldige øjne ud i Verden, som om der ikke havde været nogen Verden før. Jeg er ny, siger den til Barnet, jeg er ung, siger den til den unge. Og først

naar Aartier er gaaet, hvisker den til Manden: Jeg er gammel.

I dette Øjeblik, hvor Krigen raser og alle sukker efter Fred, leger Smaabørnene med Tinsoldater, med Mørsere og Tanks og de lidt større slaas som altid af Hjertens Lyst og siger, at de vil skyde Fyrster, smadre Generaler og knuse Nationer. Spejderbevægelsen opdrager en kommende Slægt til Liv i Felten.

Men nu de, som gør virkelige Erfaringer ved Fronten? — De døde klager ikke; Invaliderne vil tie saa godt de kan, som det sømmer sig for Mænd og som det kræves af de raske, der hurtig bliver trætte 174af at høre paa Klager. End de som slipper uskadte igennem dette Helvede? — En gennemgaaet Lidelse er en Oplevelse, en overstaaet Fare faar Glans af Befrielsen, den Lykkefølelse som følger, straalere tilbage. Der bliver meget at fortælle, meget at være stolt af, meget at prale af.

Der synes overhovedet ikke at være Grænser for, hvad det sunde og tapre Menneske kan bære. Dette gælder i ganske særlig Grad Folkets Børn; den jevne Mand er i en forbavsende Grad uimodtagelig for frygtelige Erfaringer. Han lider nok ondt og forbander og længes hjem; men naar noget er overstaaet, saa er det overstaaet og naar det gaar løs igen er han frisk og oplagt paany. Hvad hans Humør kan strække til er vidunderligt! Han er skabt af det Tømmer, som har gjort Menneskeheden uovervindelig! Gennem ham lærer vi Arten at kende. De forfinede, for ikke at tale om de forkælede lider uendelig meget mere, de reflekterede gemmer Rædselsindtrykkene, lægger dem sammen og bærer tilsidst paa den knugende Sum af Ulykke, som den jevne Mand har rystet af sig i smaa Portioner med en Ed og en Snaps.

Det er da farligt at stole for meget paa Erfaringen. Lad den være saa frygtelig den være vil. Hvis vi ikke gaar til Grunde ved den, saa mildner Tiden den og glemmer den tilsidst.

Men navnlig er det en tvivlsom Ting at ville bygge paa Folkets Sindelag. Mange mener, at her ligger Redningen; det viser, hvor psykologisk selv forstandige Mennesker kan tænke. „Folket“ har friskere Instinkter og er hurtigere til Voldsomhed og Strid end Overklassen. 175Jo længere vi kommer ned i de sociale Lag desto nærmere er vi de knyttede Næver og Kniven. Og dog taler man om at Proletariatet skal slutte sig sammen og skabe Freden!

Hvem er det, der slaas paa Gaderne? Alligevel tænker man frisk væk, at Proletarerne skal „elske deres Brødre“ i andre Lande. De kender dem jo ikke en Gang og hvis de kommer sammen med dem, kan de bedst gøre sig forstaaelige med Næverne.

Det er Folket, der jubler, naar det gaar til Fronten og gladest og lettest tilsinds af alle er Proletariatet. Den fine Mand sidder i sin Stue og har det rart. De stakkels Mennesker tænker han. Nu skal de i Krig. Det er ikke rart. Hvis man bare spurgte dem, vilde de sige Nej og vi vilde blive fri for Krigen.

Men Folket har det ikke saa rart, navnlig har Proletaren det aldeles ikke rart. Hans Liv er barskt og raat og Overgangen til Krigen er ikke den samme for ham, som for den fine Mand, der maa lægge sin pene Hat tilside for en simpel Kasket. Proletaren bliver finere, naar han kommer i Uniformen og faar maaske endogsaa bedre Kost og mere ordnede Livsvaner. Krigen er Civilisation for ham, og den er desuden en Chance. Det store Flertal af Menneskeheden har ikke glimrende Chancer og kan aldrig nogensinde faa det. Men Krigen er en Anledning til at udmærke sig for mange, ogsaa for dem, der i Fred end ikke vidste, hvad det var. Og den er desuden en Anledning til Æventyr som aldrig før. — Her kommer det Øjeblik, hvor den simple uvidende Fyr bliver Kammerat med den Fine og er hans Ligemand, ja oftest hans Overmand. 176Her er der Brug for hans Nerver og hans Humør, her er han fuldgod og faar Lov til at udfolde sit sande Væsen i Lys af vor Beundring.

Vor Ven Københavneren, som raabte Hurra, da han troede, vi skulde i Krig var af samme Stof, som Tropperne, der jubler i de store Byers Gader paa Marche mod Fronten. Hvad er det, de føler? Nogle kommer fra Gyders og Fælleders lovløse, fattige Æventyr. Uniformen giver deres Liv den Værdighed, som følger med Orden og som ethvert Menneske trænger for at holde sig oprejst og der venter dem Spænding, Storhed og Idé. — Andre kommer fra Arbejdets Slid, fra Dagens evigt det samme, fra Fabrikernes Mekanik, hvor de fungerer som smaa Hjul i den store Maskine. — Nu jubler de. Hvorfor mon? — Fordi de har genfundet deres Sjæl!

Blev de skuffede? Det blev de vel nok. — De gik fra Livets til Dødens Mekanik. Vel sorterede og nummererede udleveredes de fra Magasinerne til den store Slagtemaskine. Det er de Kaar, vi har skabt os! — Og dog vil mange hjembringe Minder om den Tid, da de fandt deres Sjæl og Fortællinger om Helte, som er døde; men, som vilde være Ingenting, hvis de levede. — Saa fattige er vore Kaar!

I Folket ligger Fredsgarantien ikke. Finder vi den da hos Kvinderne, som andre hævder. — Kvinderne, som er primitivere og vildere end Mændene, mere lidenskabelige og ligegyldige for System og Fornuft. De er Mødre, siger man og derfor lider de mest. Men Mødrene vil Hævn og Kvindens Storhed er hendes Evne til at lide. I Følelse og Lidelse er hun det dybe Vand, i Tanker og Stemninger det urolige. Man kan 177ikke bygge paa det som flyver og risler. Hvis hun vil Fred idag vil hun maaske Krig i Morgen. La Donn' e mobile com Pium al vento. Og det er Mændene med! Stemmeret, Demokrati er da ikke nok til at skabe Fred, Statsforfatninger giver ingen Garanti. Det er en almindelig Tro nu, at Fyrsterne har Skylden, men det er dog

et Spørgsmaal, om ikke Fyrsterne hører til de fredselkende Individuer i Landene.— De har det i Almindelighed taaleligt, deres Kaar giver ikke særlig Grund til Utilfredshed og deres Risiko i Krig er overordentlig. Man taler om Internationale, som Fredsgaranti; men Fyrsterne er Internationale.

En naiv Fredsplan gaar ud paa, at de som raader for Krig skal gaa forrest, naar det gaar løs, saaledes at de først bliver skudt. Hvilken Fordel for det Land, der ikke vedtager en saadan Beslutning eller forandrer den i det afgørende Øjeblik! Man overser desuden, at samme Orden gælder i Fred, som i Krig. Det er ikke nogen Uretfærdighed; men en Nødvendighed. Hvis den store Skibsreder, der udkaster mægtige Planer, som ogsaa kommer Samfundet til gode, selv skulde klatre i Masterne eller opholde sig i Fyrbødernes Rum, vilde der ikke blive megen Søfart af. Hvis man regner med Krig som en Mulighed, maa man ordne sig derefter. Organisation har et dobbelt Formaal, der dog praktisk talt kun er et: at ordne og skabe Organer. Den der organiserer en Stand gør sig samtidig til Organ for den og i Krig maa Organet for Tanke og Vilje befinde sig paa et sikret Sted.

Jeg sætter mig ned for at udtænke, hvorledes en Statsforfatning burde være, hvis den, i saa høj Grad som muligt, skulde sikre et Folks Fred. Jeg kommer 178da til det Resultat, at hvis jeg indenfor en Nation skaber et herskende Aristokrati, der i Fredstid skal nyde herlige Privilegier; men i Krigstid dele lige Kaar med det store Folk, saa har jeg, saa vidt det er muligt, sikret Nationen mod Krigens Ulykker.

Den Statsforfatning jeg saaledes har skitseret har imidlertid en Fejl, den er ikke nogen original Opfindelse; men ligner stærkt den tyske. Det sociale Billede, som Krigen har skabt ikke blot i Jernlandet, men efterhaanden i samtlige krigsførende Stater viser da ogsaa, seet i store Træk, at Over- og Underklasse nærmer sig til hinanden. Ved Fronterne bærer Ungdommen samme Byrder og de er uden Sammenligning tungest for de forvænte. Demokratiet raser mod Krigen, som ene opfylder dets Ønsker!

Min Statsforfatning duer altsaa ikke som Fredsgaranti. Alligevel maa det erkendes, at den ikke er udtænkt helt i det Blaa. Jo mere militaristisk en Stat er — desto mægtigere er det Apparat, som skal sættes i Gang og desto større Omkostninger, Risiko og Ansvar er der forbunden med Krigen. Et Land med en hværvet Hær, der ikke har andet at gøre end at slaas, vil ifølge Sagens Natur gaa med et lettere Sind ind i en Krig, selv om Folkets Tankegang er mere civil. Efter at England i Løbet af tre Aar har militariseret sig, vil man imidlertid kunne gaa ud fra, at hværvede Hære ikke vil komme til at spille en afgørende Rolle i Fremtidens Europa. Kommer der Krig ender den som Folkekrig. — Naar Freden indtræder efter det store Opgør vil den forefinde et Europa, som er armt paa alle denne Verdens Goder, kun en Ting vil der være Overflod 179paa: Krigsberedskab. Det lover ikke godt for hurtig Afrustning!

Ingen eksisterende Statsforfatning har hidindtil kunnet sikre Freden. Vil de uprøvede formaa det? Vil den socialdemokratiske Stat give os den Garanti vi ønsker? Vi tør ikke stole paa det. Lad os tænke os et socialdemokratisk Vælde indført i Tyskland, til en Grad, som gaar langt ud over hvad der er gavnligt. Hvorledes vilde Samfundet da se ud? Saa omtrent som nu! Blot adskillig mere militaristisk.

Militarisme og Socialisme er samme Ide. Et helt militariseret Samfund vil under Fred være et socialistisk Samfund og omvendt vil dette under Krig være en Hær. — Den socialdemokratiske Stat vil bestaa af mægtige Armeer under en central Ledelse med Befalingsmænd af forskellige Grader og da der altid mindst er to om Krig og det ikke er nok, at en er fredelighedsindet, maa denne civile Hær være forberedt paa samlet at gribe til Vaaben, hvis den ikke vil svigte sig selv og sin Idé.— Men — vil man indvende — dette civile Samfund vil have en ubetinget fredelig Karakter! — Det er ikke saa helt sikkert. Hvis det ikke ser sig i Stand til at afruste, saa vil dets mere folkelige Sammensætning næppe gøre det mere fredeligt. Det vilde være en stærk Stat og den krigerske Brod ligger i Statsidéen.

Idet vi maa erkende, at en militaristisk Stat som den tyske ikke er nogen kunstig Afart af et Samfund; men en naturvokset organisk Sammenslutning, der blot har som sit Særmærke, at det organiserende Instinkt i Naturen her bevidst er udnyttet til den alleryderste Grad 180af dets Formaaen, saa ser vi ogsaa, hvilke frygtelige Omkostninger for det menneskelige denne Konsekvens medfører. En Kæmpe er skabt! Hvad kan han udrette i Verden? Han kan eksistere — og han kan slaas! At eksistere slet og ret, det er egentlig ingenting for Mennesket. At slaas det er derimod noget. Og skønt jeg indrømmer, at Kæmpen af Hensyn til det uhyre Antal af Enkelte, som han bestaar af, ikke er saa hidsig efter Kamp, som mange tror, saa ser jeg dog ikke bedre, end at han til syvende og sidst *maa* slaas, fordi det er den eneste Ting Millionerne som samlet Individ kan foretage sig. Kun i Kampen virkeliggøres Giganten og føler sig selv, som den han er. Derfor var Krigsjublen sikkert stærkest i Tyskland, da det kom til Stykket. I vor mekaniserede Verden var Jernriget det mest mekaniserede og derfor befriede Krigen Tysklands mægtige Sjæl langt mere end noget andet Lands.

Kan Kæmpen tænke? Kan han drømme og digte? De enkelte kan det, — ikke Millionerne som Enhed. Kæmpen kan eksistere, spise, drikke og sove. Sæt Plakater op (det er en god Statsskik). Sæt Plakater op med Paabud, om at Millionerne skal staa op præcis Klokkeren 6, gaa iseng præcis Kl. 10, drikke Kaffe, spise Frokost Middag og Aften præcis Kl. 7, 12, 5 og 8 og arbejde i Mellemtiden. Saa har vi Kæmpen! — Saa sover, vaagner, spiser, drikker og arbejder Uhyret, som een Mand.

Med al Respekt for Socialismen og hvad godt den indebærer, saa er dette dens materialistiske Ideal: Hæruhyret i Fred!

Jeg frygter blot for, at den vældige skal kede sig, og komme til at længes efter Afveksling — maaske Kostforandring. 181En Dag strækker han sig, gaber og mumler med en Ed: Hvad skal jeg egentlig bruge alle mine Kræfter til. Jeg er dog stærk som Djævelen — Lad mig komme ud at slaas. Hvem ved — saa genfinder jeg maaske ogsaa min Sjæl — min arme Sjæl, som jeg har tabt.

182

XXIV

SAMMENSLUTNINGENS LOV

Trods alt undervurderer jeg ikke de tyske Socialisters Bestræbelser for Fred. Selve deres strandede Plan, at hindre Krigen ved Arbejdsnedlæggelse, var ialtfald mere fornuftig end den dannede Almenheds Tro paa, at Freden var sikret. De vilde sætte Organisation mod Organisation, hvilket var den eneste tænkelige Fremgangsmaade. De regnede blot fejl, idet de ikke forstod, hvor langt stærkere den nationale Organisation er end den internationale, — hvor meget tættere Sproget og Rigets Love binder sammen end Kongressernes Resolutioner.

Ogsaa i dette Øjeblik, hvor Internationale er sprængt, viser Socialdemokraterne Trofasthed imod en Idé (vel at mærke en national Idé) idet de er mod Erobringskrigen. Paa et Punkt til kan de have Ret: Det almindelige Krav om en Demokratisering af Staterne kan muligvis lette en Forstaaelse — ikke fordi Demokratiet i og for sig rummer nogen Garanti for Freden; men fordi en vis Ensartethed i Staternes som i Individernes Beskaffenhed fremmer Fuldbyrnelsen af Sammenslutningens Lov.

Men lad os ikke derfor hengive os til Optimisme. Demokratiet ophæver ikke Nationerne. Vi har seet at 183Folket ingenlunde er fredeligere i sine Instinkter end Overklassen og selv om det var, saa kan Demokratiet ikke uden videre identificeres med Folket. Revolutioner kan afskaffe Herskere, der kommer blot andre i Stedet, hvad enten de nu er bedre eller daarligere. Et Aristokrati vil altid findes, man kalde det, hvad man vil. Det kommer ifølge en organisk Proces, som ikke kan afskaffes, og Staternes Ledere vil som før være afhængige af Interesserne, som i givet Øjeblik kan sprænge en Sammenslutning, der gaar ud paa Enighed om at ville undgaa Krig. —

Hvis der opstaar en alvorlig Interesses modsætning, som medfører fjendtlige Følelser, er det vanskeligt at forblive enige, om ikke at gribe til Vaaben. Uenighed og Uvenskab betyder nu engang, at man *ikke* er enige.

Naar vi nærmere undersøger Betingelserne for Sammenslutningers Opstaaen, føler vi os ikke mere trygge. Vi staar her overfor den eneste store Tendens til Fred, som vi har kunnet finde i Naturens Verden; men det er rigtignok en Fred, som synes nøje forbunden med Krig. Vi har allerede seet, at Sammenstødet med Fjenden fuldbyrder Sammenslutningen indenfor Nationen. Vi har seet (i Skt. Hansbaalet), at Kappestrid er en Drivkraft, der skaber nye Sammenslutninger: det gælder i høj Grad i Forretningslivet. Vi har seet (i Kliken) at Sammenslutning i fredelig Hensigt medfører en fjendtlig Holdning over for Udenverdenen; det viser sig i Modsætningen mellem Nabobyer og mellem Sogn og Sogn samt Land og By. Det Spørgsmaal paatvinger sig os om ikke alt levende som, bevæger sig har en krigersk Drift og om det ikke er selve denne Drift, der betinger Organismernes faste Form og deres Vækst? 184Vi vil imidlertid omgaaes forsigtigt med de farlige Analogier, som muligvis kan bringe os i Fortræd og fortrinsvis holde os til de menneskelige Stororganismer.

Jeg indrømmer, at der tilsyneladende findes Undtagelser her. Et Skydebroderselskab for Eksempel, hvis Medlemmer morer sig med at sende Kugler ind i en Skive Pap eller Træ, for derefter i al Venskabelighed at fortære det Vildt, Værten har anskaffet, synes baseret paa den sande Fred. Men her drejer det sig om den Art Sammenslutninger, hvori Medlemmerne *hviler ud* fra Dagens Strid og derfor nøjes med at *lege Krig*, lige saa vel som i Bridge- og Whistklubber (hvor man forøvrigt stundom kan se et saa hadefuldt Udtryk i fredelige Menneskers Ansigt, at man skulde tro det galdt Rigers Eksistens og ikke femogtyve Øre). Her gives da Anledning til indbyrdes Kappestrid i Skydning, Spil, Ædning og Drikning, uden at Organismen viser nogen egentlig fjendtlig Front mod Udenverdenen. Udadtil indtager den en defensiv Holdning, lige som Østersen. En

haard Skal hindrer uønskede Personer i at komme ind. Den saa vidt muligt afsluttede faste Form, som er den fuldendte Organismes Kendetegn, mangler altsaa ikke og selv her mindes vi da om, at den Ting: at være til, har som Forudsætning en Vilje til at øve Modstand.

Det paaafaldende er imidlertid, at der i disse relativt fredelige Samfund kun er et Minimum af Liv og Bevægelse. Medlemmerne kan være dygtige Livskæmper nok; men her vil de som sagt netop hvile ud fra Livets Kampe og hensætter sig derfor i en vegeterende Tilstand — paa et lavere Niveau, symboliseret i det før omtalte Skaldyr, der ikke slaas; men lukker sig.

185

Paa Kunstens og Aandens høje Omraade kan noget lignende finde Sted. Man samles og lukker sig ude fra andre; men her sker det ikke blot for at løsrive sig fra Dagens Verden; men for at komme op i et højere Plan. Man har altsaa, saa meget som muligt, frigjort sig fra Livet — og Sammenslutninger af denne Art kan derfor knap nok anføres som Undtagelser fra den opstillede Lov. Alligevel aner vi ogsaa paa dette Omraade noget som en Mindelse om en tilgrund liggende Fjendtlighed. Man skiller sig ud fra andre, og lukker sig inde, laaser Døren af, og denne defensive Holdning føles let som en Udfordring af de Udenforstaaende. Naar saadanne Sammenslutninger gør Propaganda for deres Idé, om det saa er for Freden selv, nærmer vi os straks til det krigerske Princip. Vi har erfaret det i den største af alle aandelige Sammenslutninger: Menigheden.

Gaar vi ned i det praktiske Livs Niveau, ser vi hvorledes politiske Partier formes over Forsvarets og Angrebets Kampidé. Selve den internationale Sammenslutning af Arbejderpartierne blev holdt sammen af det fælles Fjendskab mod Kapitalen. Lad Arbejderpartierne komme til Magten — jo mere de nærmer sig til at opnaa, hvad de vil indenfor et Land, desto vanskeligere vil det blive at holde den internationale Sammenslutning vedlige. Hvor bliver Idéen af, som holdt Organismen sammen? Den bestod i fælles Had til en fælles Fjende. Nu vil Forbundsfællerne maaske faa hver sin Kærlighed og denne kan tænkes at sprænge Fællesskabet og føre til indbyrdes Had.

Et mægtigt Eksempel paa Sammenslutningens Lov ser vi i disse Tider. Henvend $\frac{2}{3}$ af Europa er forenet i et tæt Forbund. Vi er nærmere end nogensinde ved 186at have realiseret det store Maal: Europas forenede Stater. Der mangler kun tre fire Lande. — Centralmagterne er desværre ikke med i Venskabet.

„Europas Forenede Stater!“ siger jeg. — Højere op! vi er naaet langt videre! Vi har virkeliggjort, hvad ingen nogensinde havde drømt om. — Amerika, Australien, saa at sige hele Asien og den største Del af Afrika er med i Forbundet. Aldrig har saa mægtige Agregater lagt sig opad hinanden uimodstaaeligt inddragne under en fælles Idé. De udgør en Kæmpeorganisme uden Lige: Planetens Forenede Stater! Et vældigt Fredsrig! Der mangler kun en Ubetydelighed, Centralmagterne er stadig ikke med.

Men det er denne lille Mangel, der er Aarsagen til det Hele! Krigens har fuldbyrdet et Skaberværk af ukendt mægtige Dimensioner.

187

XXV

DEN SYMPATISKE KRIG

Er vi ikke her kommen paa Sporet af selve det skabende Princip? Har ikke Livsimpulsen i Tidernes Morgen virket paa denne Maade for at fuldbyrde sine Formaal?

Altsaa Krig som Skaberkraft? — Men Sammenslutning betyder jo desuden Fred og Harmoni! Er Krig og Fred da det samme?

Jeg leder efter en Betegnelse, der kan rumme disse dybe Modsætninger og idet jeg bruger Udtrykket: den sympatiske Krig, spørger jeg om Livet da fremviser Fænomener, som svarer hertil?

Jo længere vi søger tilbage i Menneskenes Fortid, desto mere viser det sig, at Krigens engang var et Orgie af grum Livslyst. Bryst mod Bryst hengav Kæmperne sig med Fryd i den vilde Leg. En tæt legemlig Nærhed, et blodigt Favntag, en næsten kødelig Forbindelse var Krigens Kendemærke og den kulminerede, naar den

vilde Høvding fortærede sin faldne Modstanders Hjerter og dermed fordoblede sin egen Kraft. — Menneskeæderiet var Højdepunktet af Krigens Inderlighed og Evne til at skabe fysisk, psykisk Kraftforøgelse. Var der Smerte med i Kampen? Den maatte ialtfald ikke komme til Udtryk. Den besejrede, som martredes af sine Fjender, sang og lo. Det er da ikke udelukket, at der trods Smerten har været Lyst med i Spillet ogsaa paa hans Side.

Men hvorfor gaa saa langt tilbage i Menneskenes Historie. Vi kan finde Spor af den sympatiske Krig den Dag i Dag i Kampen Mand mod Mand.— Vi erindrer os nu, at Hadet er stærkest bag Fronterne. For de Kæmpende er det kun en Stimulans; og under selve Styrkeprøven møder vi endnu stundom den primitive, glade Lyst hos Manden ved at meje ned for Fode, dræbe og tilintetgøre for dermed at øge sin egen Kraft. — Sæt nu at begge Kæmper er af samme Art, saa nærmer vi os til den sympatiske Krig.

Schopenhauer udmaler som et tydeligt Bevis paa denne Verdens sorte Ondskab, hvorledes Slangen med sit Blik og sin blotte Nærhed lammer det stakkels skælvende Offer. Er det aldeles sikkert, at Slangen ikke fortryller det lille Dyr? I Hypnosen ligger en Trolldom, som kan rumme en Sødme. At Slangen selv har Sympati for Dyret, som den vil opsluge, er ihvertfald utvivlsomt, og det som lammer den stakkels Skabning er altsaa en sympatisk Udstrømning. Da nu Rædsel og Lyst vel kan blandes er det ikke helt udelukket at der er et Moment af Lyst i det fortrollede Offers Tilstand.

Katten leger med Musen og Fuglen, ikke af Had; men fordi den elsker dem og vil føle denne sympatiske Lyst saa længe som muligt. Er det aldeles sikkert, at Musen og Fuglen bare hader den mægtige Legebroder og at der ikke i deres smaa skælvende Hjerter er en Antydning af noget, som besvarer den Sympati, 189der har dem under sin Klo? — Man vil le af denne Tolkning. Jeg søger ligesom Bjørnson at redde alle Hønsene, om end paa en anden Maade; men lad os ikke fæste os ved disse Eksempler, som jeg selv knap vover at tro paa. Det afgørende, som staar fast, er at den af Parterne, som paafører de andre Krig, gør det af *Sympati*.

Hvad er det vi selv foretager os paa Jagt? Hader Jægeren den Fugl, han skyder ned? Tværtimod! Han synes netop godt om den og vil gerne tilvende sig den, fordi den vækker lutter behagelige Forestillinger i hans Sind. Hvad er det vi gør, naar vi spiser et Stykke Kød af Okse, Lam eller Svin? — Kan vi ikke lide Kødet? Tværtimod vi gør som Slangen og Katten og vi siger det endogsaa med tydelige Ord. Jeg elsker det Kød, siger vi. Lad os hensætte os i Tider, hvor alting gik ligefrem til. Vi styrtede løs paa Dyret, dræbte det og fortærede det straks. Var det af Antipati, vi indlod os paa denne Kamp? Nej det var af en glødende Trang til den inderligste Forbindelse, som overhovedet kan finde Sted. Det var en sympatisk Krig fra vor Side.

Man tilgive mig, hvad der lyder som en grim Spøg; men er dyb Alvor. Hvis vi stod paa Menneskeæderens Standpunkt vilde det sympatiske Moment i Kampen træde tydeligt frem. Det vilde blive utvivlsomt for alle, at Kæmperne holdt af deres Fjender.

Nu er Glæden ved Kampen for saa vidt aandiggjort; men den findes endnu. Vi ser den ogsaa under Fredens Forhold. Børn slaas lige saa meget af Venskab, som af Fjendskab. Voksne Mænd brydes og bokser uden Had for deres Fornøjelses Skyld og kommer under Kampen hinanden saa tæt ind paa Livet, saa legemligt 190nær, at det under alle andre Forhold vilde vække deres Afsky.

Skimter vi ikke den sympatiske Krigs egentlige Mening i Forholdet mellem Mand og Kvinde? De drages magnetisk Legeme mod Legeme, der foregaar en aandiggjort Kamp imellem dem. Overvældelse, Besiddelse og den tætteste Sammenslutning er dens Maal og de fornemmer Livets sødste Lyst — ved *at vokse!* Her har vi den sympatiske Krig, som Livsprincip! — Lad os følge den i alle dens psykologiske Særegenheder, ogsaa i dens Udartninger og Grumheder, som dog maa have sin Rod i Naturen. Er der ikke Flugt og Angst og Skrig og Tilfangetagelse og noget der ligner Knusning og Tilintetgørelse i Elskovskampen? Føler den primitive Kvinde ikke Salighed under Mandens Mishandling og kan hun ikke drømme om den vilde Sødme ved at dø under hans Haand.

Jeg prøver paa at redde mine Høns! De er Ofre for en mægtig Naturlov, som byder, at deres Liv skal hengives under stærke Hænder og Klør. Vi hører Tilværelsens frygteligste Disharmoni i deres Skrig; men sæt, at der nu inderst inde dirrede en Streng som fik sin Tone fra en fjern og glemt, dybtliggende Harmoni? Jeg prøver, som man ser, paa at redde Alverdens Høns. Er der blot et Glimt af Sandhed i dette, bør vi ikke le; men græde af Glæde.

*

Idet jeg nu gaar videre, vover jeg mig trods alt ind paa Biologiens Omraade. Det sker i fuld Erkendelse af, at jeg der befinder mig paa fremmed og farlig Grund. 191Maaske er der slet ikke noget nyt i det, jeg fremfører og hvis det rummer et nyt Moment vil dette maaske rammes af Kritik; men selv om saa er, kan det dog tænkes at give noget som en Impuls, et lille Glimt af Sandhed.

Hvorfor siger de Forelskede, at de gerne vil spise hinanden af lutter Kærlighed? Er det blot forvirret Tale af en beruset Fantasi? Nej — de vil spise hinanden og hvad mere er — de gør det: En Ægcelle og en Sædcelle opsluger hinanden og bliver til Et og deraf kommer nyt Liv, som river sig løs.

Hvis vi overhovedet kan ane os til Naturens første Hemmeligheder af det, somer *nu*, maa vi da ikke tro, at det skabende Princip virker gennem Sammenslutning og Deling eller gennem Deling, Sammenslutning og Deling paany. Maaske raader der da *en* stor Lov i Naturen, som forklarer tilsyneladende dybe Modsætninger: Sympati?

Jeg tænker mig nu, at levende Stof er: Stof besjælet af Sympati — det har fælles Oprindelse og dets adskilte Masser udøver gensidig sympatisk Tiltrækning paa hinanden? Idet vi nu søger at famle os ind i det yngste Liv, spørger jeg om det ikke kunde tænkes at vi der vilde finde en Tilstand, hvor det at spise hinanden var det samme, som at forenes og vokse, hvor Kamp og Elskov var Et? — Ernæring og Forplantning, Grumhed og Kærlighed, der viser saa sælsomme Overensstemmelser, vilde da have Rod i samme Grunddrift: Sympati, Tiltrækning, det som vi kalder Sammenslutningens Lov.

Maaske finder vi ikke mange Tegn paa en saadan ¹⁹²Tilstand nu. Foruden Æg- og Sædcellerne, der iler ind i hinandens Favn, vides det dog, at Amøber stundom forenes og gaar op i hinanden. Men synes ikke selv den højeste Organisme at være Resultatet af en sympatisk Krig? Cellerne viser sig som en Mangfoldighed, der er gaaet op i en Enhed — tæt forbundne i et inderligt uopløseligt Favntag; medens andre (de hvide Blodlegemer) har bevaret en relativ Selvstændighed, ligesom Fanger, der arbejder til det fælles Vel. Sympatisk Samvirken er den Lovens Aand, som raader; men Krig synes at have fundet Sted. Overvældelse og Udøvelse af Herredømme, en Kamp som er Kærlighed, en Kærlighed, som er Kamp.

Jeg tænker mig nu, at der kommer et Øjeblik, hvor Kampen ikke længer er ren Kærlighed, fordi Individualiteter er dannede, der øver Modstand. Det drejer sig stadig om Sammenslutning og Vækst; men Sympatien er størst paa den stærkeres Side. Kraftsamlingen vil da styrke Organismen, fortætte den, idet alle Dele gennemstrømmes af Fællesskabets Varme (som Folket den Dag i Dag). — Dermed vokser — tænker jeg mig — Sympatiens formende, organiserende Kraft (som det sker i Krig den Dag i Dag). — Hvis vi overhovedet kan genføle den skabende Drift (Bergsons „Elan vital“) rent legemligt, kan vi da ikke lettest forestille os, at Lemmer voksede ud under en Trang til at omfavne, omslutte helt, besidde et andet Legeme i en Tilstand, der paa engang var Kærlighed og Kamp? — Og kan vi ikke ligeledes ane os til, at den dybe sympatiske Drift kunde aabne sig Øjne og Øren ud mod Livet?

Jeg tænker mig nu videre, at Sammenslutningens ¹⁹³ Lov bliver ved at virke i Menneskeheden, organiserende Individuerne, som den engang organiserede Cellerne. Krigen er da Midlet til Folkeindividualiteternes Fortætning! Kampen er bleven antipatisk; men har endnu en Mindelse om, at ogsaa den engang var Tiltrækning og Sammenslutning. I Nationens Krigsjubel kan vi da maaske lytte os til en sælsom Tone fra Livets første Dag — i Kraftoverskuddets Rus og Hadets Vildskab ane en gaadefuld glemt Sympati.

Under det splittede Livs Fjendskab, Smerte og Gru, paa Bunden af Tingenes Brønd, skimter vi Kærligheden.

194

XXVI

FRED?

Vi indser let, at den Kæmpeorganisme, kaldet Ententen, den største Verden har set, er meget løst sammenføjet. Bestanddelene er relativt uligeartede og de geografiske Forhold uheldige. Den modsatte Sammenslutning i Europas Centrum er en langt tættere og fastere Organisme og meget haard at slaa paa. Bortset fra nogle faa neutrale Stater bestaar vor Menneskeverden da i Øjeblikket af to mægtige Kæmper, der holder hinanden Stangen, og vi kan godt skrælle Ententen for nogle løst tilsluttede Riger med adskillige hundrede Millioner Indbyggere — der bliver dog en Kerne med uhyre Kraft tilbage.

Hvad gælder nu Kampen mellem disse to store Sammenslutninger? — Den gælder Magten og Freden. Den gælder en Magtstilling saa vældig, at den medfører Fred til at leve uden Bekymring for Fjenders Overfald. Selve Drømmen om et Verdensherredømme er en Drøm om Fred. Endelig skimter vi da, at der ogsaa er noget, der hedder Fred.

Fred? — Hvor lidt vi dog ved! — Vi grubler over Krigens Tilskikkelser og hvad de vel vil føre til. Vi spørger; men faar intet Svar. Vi spørger igen og faar mange Svar og de er alle modsatte af Mening.

195

Et af dem siger at denne Krig er den sidste i Europa. Tolstoi drømte det, General Nogi tænkte og beregnede det. Et andet hævder at denne Krig kun er en Begyndelse og at Fremtiden vil være fuld af Kampe. Hvem har Ret? — Kan vi absolut benægte Muligheden af en uafbrudt Europa-Fred? Kan vi nævne afgørende Grunde for, at Krig ikke er den naturligste Tilværelse for Folkene? Vi skal jo dog dø! — Hvorfor saa ikke paa denne Maade? Hvad har vi at forsømme?

Nogle siger, at Krigen vil være en Foryngelse og en Afklaring for Menneskeheden, andre, at den er Begyndelsen til Dommedag og at vi staar overfor Slægtens Undergang og der er end ikke nogen indre Modsigelse i disse Udsagn, kun et forskelligt Skøn. En Krise kan føre til Helbredelse og til Død.

Hvad ved vi! Det er en ældgammel Tro, at Menneskeheden skal gaa under i Kamp og Krigen, som den arter sig nu, kan nok tænkes at hjælpe godt til. Hvis vi fortsætter, som vi har begyndt en Snes Aar og efterhaanden. øger Maskinernes Drabskraft og tilsidst ogsaa sender de tiaarige Drengene til Fronterne og lader Hungersnød hæрге, saa kan vi skimte Maalet. Menneskenes Styrke beror paa deres Vedholdenhed, vi giver ikke op; men følger gerne vor Tanke til dens yderste Konsekvens. Maaske ligger ogsaa vor sidste Skæbne i denne haardnakkede Vilje? — Hvad ved vi! Paa en eller anden Maade skal Slægten engang gaa tilgrunde. Maaske har vi udført vor Mission og kan gaa? — Maaske er vi ganske og aldeles mislykkede og skal i Støbeskeen? — Maaske var det netop vor Mission i Verden at være mislykkede?

196

Den tænkende maa regne med alle Muligheder; men lad os her kun dvæle ved de Betragtninger, som den almene Følelse indgiver os; Troen paa Krigen, som en naturgiven stadig tilbagevendende Livsfaktor, der betinger Menneskehedens Sundhed og Udvikling — og Troen paa Fred, som Maalet.

Troen paa Krig finder vi stærkest og mest rendyrket i den tyske Krigsfilosofi. I Professor Karl Larsens Fremstilling af den herskende tyske Tanke finder jeg følgende korte og klare Definition: „Krig og Fred er Tilværelsens Dag og Nat, Sommer og Vinter, det venstre og højre Ben i Historiens Fremadskriden.“ — Krigens egentlige Væsen er „Organisation i Forberedelse og Udførelse.“ — Det vil sige saa meget som, at streng Lovmæssighed og den højeste Grad af Orden er den sande Karakteristik af den Krig, som nu fylder Verden med Forfærdelse. Alt indrømmet — og jeg indrømmer meget — saa mangler der dog noget i Billedet? Hvad er der bleven af Livet — af det vilde Dyr! Det skjuler sig, som en Ulv i Faareklæder.

Hvor Karl Larsen selv skildrer Folkeslagenes Brydning er hans Opfattelse fuld af søgende Instinkt og levende bevægeligt Liv; men den tyske Tanke har haarde Kanter. Stat og Organisation — det er Mekanik i Sammenligning med Folkeslag og organisk Samhørighed. Nødvendig Mekanik maaske; men farlig.

Jeg har allerede søgt at vise, at Krigsinstinktet hører den Enkelte og Stororganismen til og at Organisation kun er en bevidst Fuldbgyrdelse af det ordnende Instinkts Arbejde. I Organismen bor Sjælen og dens 197dybe Kræfter. Det er Statens nationale Kerne, der giver Krigen dens Storhed og de blodige Sammenstød er en Følge ikke af Organisation; men af Organismernes Vækstliv, Karakter og Temperament.

Da Krigen er knyttet til noget levende og voksende beror den dels paa vitale Interesser, men ogsaa paa Stemninger og Lidenskaber, Vrede, Frygt, Gridskhed, Overmod, Eventyrlyst — ja for den Sags Skyld ogsaa paa Galskab. Det nytter ikke at spærre den inde i en Formel. Krigen hører ind under Psykologien — ikke under Fysiken.

Men naar man lader Naturlove (som Aarstidernes Skiften) raade i Livets Verden, saa faar man endnu mere Mekanik og sætter Fornuft og Vilje fuldstændig ud af Spillet. — Lad være, at Krig er en Livslov — det er ikke det samme, som en Naturlov. Lad være, at Krig ikke kan undgaas — Menneskene vil dog stræbe derefter; men har man en Gang for alle fastslaaet, at Krigen med lovmæssig Nødvendighed skal og maa indfinde sig, saa vil Følgen blive, at den bryder ud, ogsaa hvor den kunde undgaas.

Naar det kommer til Stykket, vedkender heller ingen sig en saadan Tankegang. Endnu engang: Selve Drømmen om et Verdensherredømme er en Drøm om Fred og da Historien i August 1914 flyttede det Ben, som hedder Krig, saa skete det med særegne Ceremonier, som ikke tydede paa, at man tog et selvfølgelig Skridt. Samtlige Nationer sagde: Vi er overfaldne. Tyskland udstedte sine Krigserklæringer og sagde: Vi er overfaldne.

Naar Nat følger Dag og Vinter følger Sommer forholder 198Menneskene sig anderledes. Spørgsmaalet om Ansvar kan være vanskeligt, stundom umuligt at afgøre i Livet, men i Naturen eksisterer det slet ikke.

Det Skridt, som Historien tager, naar den flytter Benet til Krig, er af en særegen Art. Hvor gaar Historien hen? Om denne Krig end ikke betyder Verdens Undergang, saa kan den dog betyde Europas Opløsning. Det er farligt i denne Verden at betragte Død og Tilintetgørelse som en Biting og Kulturfænomenerne som det

væsentlige. Til syvende og sidst er Forholdet omvendt.

Selv for en krigsbekræftende Tankegang betyder den stærke Understregning af Krigen som Kulturfremmer efter min Mening en Forvanskning. Krigen er og bliver primitiv. Deri ligger dens Styrke. Den er barbarisk, og Kulturens Tilskud gør den blot endnu mere barbarisk.

Hvis Krigen har Værdi, maa det være, fordi Kulturens Goder er omtvistelige, og fordi en midlertidig Tilbagevenden til Barbariet maaske er gavnlig for Menneskehedens Sundhed og Styrke. Den dybeste Skønhed hører det primitive til, og det er muligt, at Villiernes Anspændelse, Sammenholdets Livsvarme, Farernes Skærsild og Sorgens og Dødens majestætiske Nærhed kan bringe Menneskeheden Forryngelse.

Det er da bedst at betragte Karl Larsens tyske Definition som et psykologisk Aktstykke. Som saadant har den sin relative Berettigelse. — Ethvert Folk kan jo skrive sin egen Lov, udforme sin egen Betragtningssmaaede og leve derefter — Athen havde sin, Sparta en anden. Det fredelige Kina oversvømmer mægtige Jordarealer med ubevæbnede Mænd, Indien mistede 199sin Selvstændighed, men bevarede maaske dog sin Aand, fordi den var dybere end denne Verden. —

Vi maa desuden se den tyske Krigsfilosofi paa Baggrund af det Europa, i hvilket den er vokset frem. Der er almene Elementer i den, — Krig er ikke nogen tysk Opfindelse og heller ikke Troen paa Krig; men vi maa ogsaa se den som en subjektiv national Indsats, der er bestemt af Racen og af geografiske og politiske Forhold. Som saadan unddrager den sig almindelig Kritik, for der er god Sammenhæng i Tankegangen. Vi ønsker en stærk Stat, en stærk Organisation, siger den tyske Tanke, og dette naas igennem et Militærvælde, der stadig maa staa sin Prøve. Staten er aldrig saa kraftig, som naar den er i Krig, først da gennemtrænges alle af dens Væsen, først da erkender den sig selv som en Enhed. — Vi har Brug for Krig, den hører med i vort System, altsaa erklærer vi den for en Nødvendighed og bringer samtidig System ind i Historien. — Ligesom Nævekampen er et Led i Legemets Træning er Krigen Organisationens Prøvelse (vel at mærke: krigersk Organisation).

*

Vi maa da fastholde, at Krigen ikke har Naturlovens absolute Gyldighed. Forskellen er maaske ikke meget stor, for det er utvivlsomt en særlig og farlig Psyke der raader her og den grænser maaske nær op ad det fysiske; men en Forskel er der dog, og Krigen skal ikke prale med nogen Fjer, som den ikke fuldt ud har Ret til.

Altsaa dog en Mulighed for Fred? — Tanken viger 200tilbage og tør knap nok vove denne Indrømmelse. I denne forfærdelige Verden findes henved to tusind Millioner Mennesker, som alle kan slaa ihjel og slaas ihjel og Slægten har udnyttet denne Egenskab, da vi var færre, og da vi var faa. Der kryber flere Mennesker under Solen idag end hin første August 1914. Ja selv i Europa er der flere nu! Og vi syntes dog ikke der var nogen Mangel paa Mennesker, før Krigen brød ud! Vi talte om Overbefolkning dengang og klagede. Bestandigt befinder vi os mellem Skylla og Charybdis. Gaar der Svind i et Folk eller staar det blot stille, frygter det sin Undergang. Vokser det — spørger vi fortvivlet: Hvad skal alle disse Mennesker?

Lad os alligevel hvile vor Tanke ud i den naturlige Trang til Fred. Vi fandt et Holdepunkt i Sammenslutningens Lov. Den syntes vel uløseligt forbunden med Krig; men dens Maal var ikke Kamp for Kampens egen Skyld; men for Magtens og Magt er i sin højeste Fuldkommenhed Fred. Den uangribelige er mægtig og uforstyrret.

Naar en Trust dannes saa sker dette, dels i Kraft af en frivillig Sammenslutning, dels derigennem, at en af de konkurrerende Parter overvælder de andre. En Krigstilstand er Forudsætningen; men Resultatet er en saa stor Magtsamling, at Krigen derigennem ophører og undgaas.

Vi ser i Øjeblikket to Statstruster ligeoverfor hinhinanden. Hvis den ene besejres fuldstændig vil den anden yderligere vokse og der kan da tænkes at opstaa en Magt som i meget lange Tider ingen vil vove at konspirere imod. Hvis ingen besejres og der kommer en Forstaaelsesfred, tør man maaske ikke tro, at Forstaaelsen vil være dybtgaaende; men der vil sandsynligvis, hvis Freden ikke sluttet overilet, gaa lang Tid hen, før nogen vover en Gentagelse. Her spiller nemlig Erfaringen ind, den vil rimeligvis lære Staterne først og fremst at undgaa Krig paa Grundlag af en Kombination, som den nuværende. Opretholdelsen af de to Magttruster kan da tænkes at sikre Freden for lange Tider.

Dog dette er ingenlunde til at stole paa. Hvad jeg vil paapege er blot den Mulighed, at en saa stor Magttrust, en saa vældig organisk Sammenslutning kan opstaa, at den ifølge sin Kraft udelukker Krig, ialtfald i Europa.

Jeg skal ikke gaa ind paa alle de Tilfælde, som kan tænkes, men efter hvad vi har seet af den tidligere Udvikling og efter hvad der synes indlysende for Tanken vilde en virkelig truende, fælles Fjende af Europa være nok til at skabe Europas forenede Stater, som ved Trolddom.

Dette foreligger ikke i Øjeblikket og sønderrevet af Had, som denne Verdensdel er, synes Haabet fjernere end nogensinde om en Sammenslutning, uden en fælles Fjende som Drivkraft. Vi vil alligevel regne med denne Mulighed og se, om der dog ikke er en levende Blodsdraabe i den.

Naar en stor Trust samles, gaar fjendtlige Foretagender op i en Enhed, og det er ikke altid, fordi der er en Sejrherre imellem dem, eller fordi der udenfor deres Kreds er en fælles Fjende.— Nej Aarsagen til en saadan Sammenslutning er hyppigst, at de har en fælles Fjende ikke udenfor, men indenfor deres Kreds. Konkurrencen er Fjenden som truer med at lægge dem alle øde.— Er det utænkeligt, at Krigen en Dag kan komme til at staa, som de Europæiske Staters fælles Fjende, der samler dem i et Forbund?— For megen Vægt tør vi dog ikke lægge paa denne Tanke, fordi der er langt dybere Lidenskaber med i Spillet end de økonomiske.

Kommer Tid, kommer der dog maaske Raad. Hvis Europa ikke gaar Anarkiet imøde og saaledes smuldrer hen for at dø eller for af Smeltediglen at opstaa i en helt ny Skikkelse, vil Fremtidens Politik forfølge det Maal, paa en eller anden Maade at skabe en saa stor Sammenslutning, at den kan bevare Freden. — Selvopholdelsesdriften ligger dybt, og Sammenslutningens Lov er en stor Troldmand.

*

Ved Siden af Imperialismens Tendens til Kæmpesammenslutning virker der imidlertid andre Kræfter, der tilsyneladende gaar i modsat Retning. Løsrivelsesbestræbelser truer Sammenholdet, Irland vil være sig selv, Rusland gaar istykker i mange Dele, som en primitiv Organisme, der skæres over. Men det er i Virkeligheden samme Lov, der raader ogsaa her. Det er Sammenslutningens Lov, som byder Fortætning!

Lige saa vel som Imperialismen giver Anledning til Krige, medens dens egentlige Maal er Fred, rummer den snævrere Nationalisme, der med Rette har faaet Skylden for megen Krig, ogsaa en Fredsmulighed. Den meget haarde Skal, som er Følgen af en bevidst Nationalfølelse er en Advarsel mod Erobringstendenser. Krig og Fred er stadig sælsomt sammenkoblede. Ikke at ville lade sig æde — ikke at ville lade sig beherske af Fremmede betyder, at en Nation er ufordøjelig og derfor mindre attraaværdig for den Sultne. Lad os da være haarde og ufordøjelige, for Fredens Skyld!

Vi har et godt Eksempel i vor egen Interessesfære paa denne Livslovens Dobbeltthed under Fred og Krig. Norden stod splittet, Norge rev sig løs fra Forbundet med Sverige — nu nærmer de tre skandinaviske Lande sig til hinanden paa Krigens Skaberbud — for Fredens Skyld! Det er Naturens egen Politik.

Men Politik er ikke nok og Nødvendighed virker kun saa længe, den er nødvendig! Store Riger kan misbruge deres Magt, smaa Lande kan sygne hen og miste deres Ret, underlegne Racer kan løfte Hovedet — Krigsmulighederne er uoverskuelige i denne vilde Verdens Virvar, trods Tingenes Stræben mod Fred.

204

XXVII

FRED OG AAND

Selv om vi gaar ud fra, at Krig og Fred vil blive ved at afløse hinanden som en nødvendig organisk Proces, Krig som en Sammendragning, Fred som en Løsningen af Statens Baand, Krig som en Spænding af Kamplegemets Muskler, Fred som en Hvile, der lader Menneskene røre sig friere — saa har vi dog Ret til at tro paa en langvarig Fred, naar denne Kamp eller dette Komplex af Kampe engang er endt. Koncentrationen har været saa umaadelig, Krigen saa stor, at ogsaa Freden maa blive stor, hvis der skal komme Ligevægt i Tingene.

Har vi naaet Freden, saa kommer Spørgsmaalet om Aand igen. Den skal ikke blot tjene til at fæstne og bevare Freden; men den skal give den Værdi, for hvis den ikke giver den Værdi, saa kan den ikke fæstne og bevare den.

I Helvede er der mange Boliger. En slap, fræk og afsjælet Fred er een og Krigen er nærmere ved Himlen end den!

For vor egen Sjæls Skyld skal vi bevare Freden, ellers faar vi Krig igen, eller gaar tilgrunde i Freden.

Hvad jeg mener er kortelig dette:

I den Undersøgelse vi har foretaget af vor Aands Art 205og vort Aandsliv har vi ikke fundet megen Fred. Der var kun Kristendommen og den svigtede eller havde ikke Kraft nok. Da vi gik tilbunds i dens Ide fandt vi, at den vilde Fred; men at Fred paa Jorden var en Biting for den, noget som vilde følge med dens Idealers fuldstændige Virkeliggørelse; medens den egentlige og sande Fred, som den søgte og viste Vej til, kun fandtes der, hvor de Døde er — i de Faldnes Rige.

Alligevel holder vi fast ved, at den eneste fredbringende Magt imellem Europas Folk har været Kristendommen, den har ikke Herredømme over Nationerne; men den virker paa de enkelte og Nationerne har ikke andre Organer end de enkelte. Den er en samlende Magt, dens Maal er at skabe en Nation, som rummer Nationerne. Dens Rige sprænges; men det samles igen og den vil altid søge at befæste sit Herredømme. Den er i evig Kamp med Naturen og besejres bestandig, den kan aldrig naa den fulde Triumf; men er uovervindelig, fordi dens Magtcentrum ikke hører denne Verden til. Den kan trække sig tilbage, uden at lide Nederlag og øge sin Kraft fra usynlige Kilder og storme frem paany — i denne Verden.

Skal et stort Samlingsværk fuldbyrdes engang, saa er Politik ikke nok, men Aanden maa være med og ikke mod og skal der ske en Udsoning i Europa, saa var det maaske naturligt om Kirkens uenige Menigheder gik i Spidsen. Det vil kræve Storsind fra begge Sider; men det maa ogsaa være et stort Sind, der skal udstraale Lys fra Tingenes Midte. Protestanter og Katholiker har vel begge noget at lære af hinanden.

Men der vil kræves mere, hvis Religionen atter skal indtage den centrale Stilling i Aandslivet, som den alene 206er født til og kan udfylde. Der vil først og fremst kræves, at Religionen kan faa Mennesker til at tro.

Her har Kristendommen sin store Svaghed. Den gør det vanskeligt at tro, vanskeligere end nødvendigt. Alt for mange har nu det Indtryk, at Troen forlanger af dem, at de skal være Tillid til noget, som man slet og ret bilder dem ind. Der prædikes urimelige og i hvert Fald overflødige Dogmer. — Det er Kirkens største Synd, at den hæmmer Troen. Vi lærer vore Børn Religionen udenad og de som kan den perfekt kalder man flinke i Religion. Senere forlanger man af voksne Mennesker, at de skal bevare deres „Barnetro“, og skræmmer dermed den mandige Intelligens fra sig. Følgerne er, at vore Kristne lever i bestandige Anfægtelser i evig Strid med deres Forstand og faktisk er det, at mange, som længe har holdt ud, en skønne Dag, naar de er bleven gamle, opdager, at de ikke kan tro længer. Det gaar ikke mere med Barnetroen, som har tæret paa deres Manddoms Kraft.

Men Tro er noget andet. Tro er naturgiven og dens Vækst er sjælelig Frigørelse gennem aandelig Disciplin og voksende Indsigt. De Kristne bliver nu ofte til Nar, selv overfor Narre; medens den sande Tro er Vantroen langt overlegen netop i intellektuel Magt. — Jeg véd meget vel, at der er Kristne som hæver sig til de største aandelige Højder; men jeg spørger, om deres Religions Udenværker ikke uvilkaarlig har hæmmet deres Vandring mod Erkendelse?

Det vil bero paa den religiøse Genialitet indenfor Kirken, om den kan fornye sig. Jeg hører ikke til dem, som mener, at man med Lethed kan kaste overbord en tusindaargammel Tradition, som i sit tragiske Symbol 207rummer den sublimeste Skønhed, der er opstaaet i denne Verden. Intet Træ har blomstret som Korsets Træ og i den katholske Kirke kan vi endnu opleve, at Jorden er Vejen til Paradis. Jeg undres derfor over den Flothed, med hvilken mange, der indser Nødvendigheden af en religiøs Renaissance, behandler den Magt, der dog i onde Dage har været ene om at kæmpe mod Materialismen. En norsk Romanforfatter har saaledes nylig forfægtet den mest paradoksale kristne Etik ganske ud i det Blaa. Han fandt det naturligt at sparke den Religion bort, som ene kunde bære hans Lære. Alligevel var Mennesker saa glade for et Glimt af Idealitet hos en talentfuld og populær Skribent, at de jubledede, og saa svag var de Kristnes Stilling, at de jubledede med. Det er blot et Eksempel mellem mange. — Det synes da aabenbart, at Kristendommen staar paa vaklende Fødder og trænger til Fornyelse, hvis den skal have Mulighed for at indtage den førende Stilling. En Tilnærmelse til Asiens Visdom er maaske Vejen? Vise Hinduer gaar ikke omkring med en Barnetro, der svinder bort som Sand mellem deres Fingre, hvis de ikke altid gaar med knyttede Hænder. Deres Tro er Mandstro og Oldingetro, de vokser uhindret i Indsigt, saaledes som det er Livets naturlige Lov, at Sindet skal vokse.

For Freden vil en saadan Tilnærmelse være en Vinding! Selvom ingen Religion kan skaffe „det Onde“ i Naturen og dermed Krigen ud af Verden, kan der neppe være Tvivl om, at indisk Visdom er mere fredsbefordrende end Kristendommen. Hvis Hovedsagen er Tro i almindelig kristelig Forstand, er det til syvende og sidst et Spørgsmaal, om de Unge ikke er veltjente 208med at komme ud af denne Verden, hvis de har faaet Tid til at læse deres Fadervor forinden. Asiens Hovedtanke er den, at Menneskeheden skal afvikle sit Bo. Livet er en Gerning, som skal gøres og ingen slipper, før han er færdig.

Dette er en virkelig Fredstanke, den giver Livet et Maal og en Mening; men Europas Idé staar raadvild her. Vi spørger alle forfærdet: hvorfor skal vi dog slaa hinanden ihjel? Men der er et andet Spørgsmaal, der

toner tilbage som et Ekko og det har en frygtelig Klang: Hvorfor skal vi ikke slaa hinanden ihjel?

Jeg ved ikke om det er muligt for Europa at forandre sit udadvendte magtkære Sind og sin rastløse Optimisme, og hvis vi kan redde de sjælelige Værdier, vi trods alt besidder, saa er det jo muligt, at vi paa den Maade udfører vor Mission i Verden. Men Himlen er mørk, Mekaniseringen truer os alle nu. Vi maa alligevel huske, at en mekanisk Kultur maaske tiltrænges for at gøre de nordlige Lande beboelige for store Folkemasser, vi skal erstatte den Sol, vi ikke faar. Der er da en Mulighed for, at Tekniken kan være den nødvendige Betingelse for, at vi i vort Klima kan naa frem til sjælelig Udfoldelse og til Kontemplationens Livskunst.*)

Jeg mener ikke at vi skal blive Indere; men vi kan maaske lytte os til en ny Melodi i vort inderste Væsen ved at høre paa fjerne Stammefrænders Visdom. Det er Kontemplation vi savner i vor Religion og i endnu langt højere Grad i vor rationelle Betragtning. Vor videnskabelige Kultur har været indstillet paa lagttagelser, paa periferisk Erkendelse og har her naaet beundringsværdige Resultater, der dog for Menneskeheden * 209kun har haft praktisk Værdi. Kontemplation er central Erkendelse. Dens Midtpunkt er Sjælen eller det indre Liv, som vi har fornægtet.

Hvad jeg her taler om, som noget kommende, har i Virkeligheden allerede fundet Sted. Det skal blot vise sig, hvor megen Kraft, der er i den Drift, som har været den skabende i det europæiske Aandsliv de sidste Tiaar før Krigen. Aanden havde allerede samlet sine Kræfter, maaske for at kunne komme igennem de haarde Prøvelser, der forestod. Den skabende Tanke har været midtpunktsøgende, det vil sige: religiøs. Videnskaben og Kunsten har begge nærmet sig de Kilder, der udspringer paa det højeste Bjerg, som ligger badet i det reneste Lys.

Om nu Fremtiden tilhører en fornyet Kristendom eller et Tempel, i hvilken den gamle Tro kun er en skøn og ærværdig Juvel, saa beror Menneskehedens Frelse paa, at dens religiøse Genialitet ikke er gaaet tabt. Det er et fint Ord; men det betyder kun en simpel Ting: at vi genfinder vor Sjæl ogsaa i Fred og at vi ser Maalet, som er det splittede Livs Generobring af den guddommelige Harmoni.

Men da nu det, som jeg venter skal blive en Følge af de nuværende Tilstande, allerede har vist sig over Horisonten, før Krigen brød ud, er det en fristende Tro, at Krigen allerede er gennemgaaet og overstaet i vor Aand.

210

XXVIII

MENNESKET

Tragedien gaar fra Dør til Dør og Hjertet bliver efterhaanden for træt til ret at kunne flyve; men en Dag lyder den kendte Brusen igen omkring mig og i mig. Der er noget, som glider hen højt oppe over mit Hoved. — Paa engang bliver Luften til stor Musik, som strømmer ned over Jorden og bølger op, brusende igennem mit Hjerte og atter breder det vilde Haab sine Vinger ud og jeg flyver.

Flyv! Flyv! — Hvis vi nogensinde skal flyve maa det være nu!

„Hvorfor mismodig?“ spurgte Haabets Aand. Han var alvorlig som altid, med Morgenlys paa den klare Pande og Solguld i Duggen paa Vingerne.

„Har du da ikke hørt om Menneskenes Krig,“ spurgte jeg.

„Jeg har nok mærket Røg og Støj tæt ved Jorden,“ svarede Haabet adspredt, „men her er jo klart.“

Vi hvilede paa Vingerne og gled nedad gennem Luften — snart hørte vi Flyvemaskinerne brumme og idet vi strøg henover Ingenmandsland, som er brolagt med Lig, saa jeg spørgende paa min Fører.

„Pan knækker Nødder,“ sagde han, „og Skallerne 211ligger tæt paa Jorden; men for Kernernes Kraft er der Brug paa et andet Sted.“

Idet vi atter steg op i det rene Lys tilføjede han: „Alle disse Mennesker er dog saa enige.”

„Enige?” spurgte jeg, undrende over hans Uforstand. „De er kun enige om at hade hinanden.”

„De er alle enige,” svarede han. „De gør alle det samme; de hærdere deres Vilje og sender hinanden bort. Aldrig har saa mange Døde fra Syd og Nord og Øst og Vest mødt hinanden i samme Nu og aldrig har saa mange levende hilst paa hinanden i et fælles Anliggende. Maaske er de i Endrægtighed beskæftigede med noget, som foregaar fjernt borte? Maaske ruller de nogle gamle Klodestumper bort, som er kommen i Vejen for Lyset, og nu skyder de paa, fra hver sin Side.” Saaledes talte Haabets Aand.

„Ved du,” sagde jeg, „at der er kloge Mænd paa Jorden, som tror, at det Hele er en Galskab og en Fejltagelse.”

Da brast han i Latter, haard som Flint og klar som en Kilde. „En Fejltagelse,” raabte han. „Det er en stor Tanke! Hvis I virkelig slaar hinanden ihjel paa denne Maade ved en Fejltagelse, saa maa I være vidunderlig rige. Nu tvivler jeg ikke længer paa, at Menneskene er lige saa udødelige som jeg selv.”

Idet han sagde dette, fløj han hurtigere og blev borte for mig. Jeg kunde ikke følge ham; men medens jeg stirrede ind i Lyshavet, som havde lukket sig om ham, hørte jeg endnu hans Latter, der laa og drev som Lærke-triller i Luften.

Jeg forstod nu vel, hvad der skiller os fra ham. Han ved intet om Menneskenes Smerte. Hans Tanker er 212 ikke vore Tanker, men maaske er de klare og forstaaelige for de Døde.

*

Da jeg atter kom ned paa Jorden bevarede jeg Luftaandens Ord i min Erindring og maalte dem og prøvede dem paa, hvad jeg saa. Der var Smerte, Blod, Taarer, Mørke og Vold, som han intet vidste om. Der var Ret, som var traadt grusomt under Fødder, der var flammende Had og Hævn, som raabte mod Himlen. Han vidste det ikke.

Er dette et fælles Anliggende, spurgte jeg mig selv? — Her var Menneskene samlede fra alle Jordens Kanter og det var sandt, de gjorde det samme! Og aldrig nogensinde havde den hele Verden fra Syd til Nord, fra Øst til Vest saaledes fæstet sin Tanke ved den ene og samme Ting, og midt under Kampens Rasen skred Idéerne frem over Ingenmandsland, over Skyttegrave og Pigtraadshegn og plantede deres Faner bag Fjendens Front. England organiserede sig, Tyskland krævede Frihed.

Men Retten da? — Retsopfattelsen er forskellig; men Retsfølelsen er fælles Eje. Drøfter Mennesket den nu med sig selv?

Et fælles Anliggende? Samme Lidelse — samme Sorg! De barmhjertige Søstre bøjer sig over de saarede. Samme Smil, samme dulmende Haand paa begge Sider af Fronterne. Blodet er lige rødt, hvor det end rinder og den store Oversygeplejerske, den barmhjertige Søster Død, bøjer sig trofast over dem, der ikke længer formaar at lide — og lukker deres Øjne.

Samme Jord forsvinder de i, samme Kors bliver 213 plantet paa deres Grave, som var der i den hele Verden kun et Kors, det Træ til hvilket Menneskenes Søn engang blev naglet.

Tragedien gaar fra Dør til Dør, tænker jeg igen, men Nationerne ænsere det ikke. Haabets Aand vidste ikke hvor store Nationerne er. Han nævnede dem end ikke, og anede maaske slet ikke, at de var til. Nationerne er vældige, tænker jeg igen, og Menneskene er smaa. Det er Tragedien.

Jeg giver mig nu til at tale med Mænd og Kvinder rundt omkring — Baade Levende og Døde udspørger jeg.

Jeg taler lidt med den fortræffelige Mr. Brittling i Wells skønne Bog. Han er en Fredens Mand og uden at han maaske ved det, har han vist, at England maatte have Krig; men nu har han mistet sin elskede Søn og han staar og ser ud i Natten. Sorg, Sorg, saa stor, at den fylder Verden. Et lille Menneske dræbt — Et lille Menneske sørger derover — smaa begrænsede Ting! — Hvorfor er hans Sorg da saa stor, at den er grænseløs? — Nu vil han for Alvor Fred, Sorgen er saa stor, at Mr. Brittling endog begynder at tro paa Gud, skønt man skulde mene, at han for første Gang havde Grund til at fornægte ham.

Saa er der da noget i Menneskets Sorg, som er større end Nationen!

Jeg taler ogsaa lidt med Eliassen, den prægtige danske Soldat, som faldt paa den franske Front. Han vilde ikke vide af nogen Religion, han syntes, at Gud var udmærket modbevist og skinnede af Fornøjelse over Argumenterne. Det bryder Gud sig vist ikke noget om, det kan han vist altfor godt forstaa. — Men naar en Mand er saa tapper, saa straalende af Humør og Dødsforagt, 214 saa glødende af Tro paa sin Sags Storhed, saa tindrende af Liv lige ind i Afgrunden, da staar der omkring ham en Storm af Kræfter, som han

selv ikke kender og af Tro, som han forgæves vil prøve at fornægte. „Du mener, at du har modbevist mig," siger den gode Gud, „Tak min Ven. Du har gjort det modsatte!"

Jeg spørger ogsaa Edith Cavell som gav sit Liv for England. Hun fortrød ikke sit Offer; men paa Dødens Tærskel sagde hun disse dybe Ord: „En Ting er sikker: „Patriotisme er ikke nok." Nationen var stor; men der var noget, som var større.

„Ein jeder Toter hat des Bruders Angesicht," siger den tyske Krigsdigter. Saa er da Døden større end Nationen! — Hvorledes kan den dog være det? En død Mand, det er jo ingenting! Et lille begrænset Menneske, som er ophørt med at være til, skulde pludselig være bleven større end det mægtige Folk, af hvilket han nylig var en forsvindende lille Del?

Ein jeder Toter hat des Bruders Angesicht! — Jeg mindes ogsaa Friederich Nietzsche, og taler med ham, som saa mange Gange før i mit Hjerte. — Mørket slog sammen om ham og han var død, før han døde. — „Jeg har ingenting forstaaet" skal han have sagt engang; men naar han saa paa Solen, som steg og sank, var der et forklaret Lys over hans Ansigt. Maaske forstod han mere nu, end da han havde sin Forstand? Maaske havde han allerede gennemgaaet Krigen og faaet Fred? Der er noget, som er større end Krigen!

Jeg nærmer mig stille til den Døende paa Slagmarken, som Macgill fortæller om.

„I Nærheden laa en Bayrer," siger den tapre Irlænder, 215 „en gammel rynket og hvidhaaret Mand med en Kugle gennem Brystet. Han sitrede over hele Legemet, som en anskudt Fugl, men hans Blik var roligt, han saa tværs igennem Slagmarkens Tummel ind i en hemmelig Verden, som kun de Døende har Øje for. Han holdt sin Rosenkrans i Haanden og hans Læber bevægede sig: han bad."

I Ingenmandsland midt i Helvedeslarmen, i en sønderreven og knust Verden, selv sønderreven og knust er der dyb Stilhed omkring ham den Døende, han er ene med noget, som samler sig nu: hans Sjæl! Alt det andet er ophørt at eksistere, den vældige Nation er ikke mere og dog er der noget — vi ved ikke hvad.

Saa er der da i Verden det, som er større end Nationerne, Sorgen og Sjælens dybeste Alvor i Døden. Alt det som hører et lille Menneske til, er større end Nationen. Mennesket! Mennesket selv er større end Nationen. Der er Hævnen! Der er Triumfen, som vi tiggede om! — Den enkelte er kun en Del af Folket, men Folket er blot en Del af Mennesket. Nationerne er kun Lemmer af hans vældige Legeme, blot skiftende Tanker, Rigdom og Stemninger i hans Sind.

Store Riger gaar tilgrunde; men Mennesket bestaar. — Fra Tidernes Morgen til Tidernes Nat — overmægtig i Rummet og overmægtig i Tiden, ja større end Rummet og ældre end Tiden selv.

Saa er Krig da et fælles Anliggende og Fred et fælles Haab for Mennesket. — Lad os ikke glemme det, lad os huske det trofast! Maaske faar vi Krig alligevel; men saa har vi gjort vor Pligt og da véd vi, at vi kun faar Krig for Menneskets egen Skyld.

Imedens jeg sad og stirrede ud i Mørket og syntes 216 at skimte denne store og sorgfulde Sjæl paa den anden Side af Nattens Mur, strøg Haabets Aand mig forbi. Han var i sit lyseste Lune og før jeg havde spurgt ham svarede han: Tro dog ikke, at jeg ved Alting! — Jeg ved ingenting! Jeg ved kun enting! Jeg flyver med Budskab i den Højestes Navn og hans Navn er mit eneste Budskab. Det lyder: Jeg er!

Nu huskede jeg de sørgende og de døende. Inderst inde i Sorgen og Døden havde jeg lyttet mig til det samme: Jeg er!

De dræber hinanden, sagde jeg, i Fædrelandets Navn og i den Højestes Navn, som forkynder det største Fællesskab.

Ja, svarede Haabet, og godt er det. Hvis der en Dag ikke længer var Fællesskab og Tro saa vilde de, som var tilbage, myrde hinanden for Mordets Skyld. Men nu kan der komme Fred!

Og hvad saa? spurgte jeg. Men borte var han! Der skinnede endnu en Lysstribе fra ham til mit Hjerte. Han havde rislet sin evige Glæde ind i Menneskets Sorg. — Al Livets Jammer var for ham kun Skyggen af hans Vingeslag.

Jeg stod tilbage i den Verden, som vi elsker og forbander. Jeg stod tilbage i Tvivl og Haab, angst for at Aandens Glæde bedrog mig. Midt i den store Menneskehed stod jeg og kæmpede med Krigens og Dødens Gru. Det forekom mig, at en mørk Mur strakte sig omkring os og lukkede os inde, men lidt efter lidt følte jeg, at det var Menneskene selv som var Muren og ogsaa mit eget Legeme var en Del af den.

Nu begyndte der fra alle Kanter en Storm ind imod Tingenes Midte. Døden huggede sig igennem Muren 217 og mejede Legemer ned og inderst i mig selv følte jeg med Rædsel mit Liv, som en bleg og blaffende Kerte midt i et Øde af skilte Liv, der alle lyste mat og osende. Den naar os og dræber os, tænkte jeg, og alt

var øde og grundløst.

Muren gav efter, Blod dryppede og silede ned, Mørke sank og Jordklumper faldt, og i Rædsel følte jeg, at Livet fortæredes — og da paa engang sivede der Lys ind gennem tusind Sprækker!

Skinnende Straaler brød sig Vej — Lys strømmede ind, Porte sprang op, Mure styrtede sammen, Legemer brast og Rummet blev Klarhed og Stilhed, som toned. Fra alle Verdens Hjørner hørte jeg nu Livets store Sang. Den vældede og rislede, den tordnede og hviskede det højeste Navn, vor Tro og vor Trøst, vor vældige Viden: Jeg er!